

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emine Esra AKALIN

ÖMER NASUHI BİLMEN'İN BÜYÜK TEFSİR TARİHİ VE TABAKATÜ'L-
MÜFESSİRİN ADLI KİTABI BAĞLAMINDA TEFSİR USULCÜLÜĞÜ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Emine Esra AKALIN

ÖMER NASUHİ BİLMEN'İN BÜYÜK TEFSİR TARİHİ VE TABAKATÜ'L-
MÜFESSİRİN ADLI KİTABI BAĞLAMINDA TEFSİR USULCÜLÜĞÜ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2024

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Emine Esra AKALIN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir. (oy çokluğu ile)

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA (olumsuz) (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Saliha TÜRÇAN (İmza)

Tez Başlığı: Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin Adlı Kitabı Bağlamında Tefsir Usulcülüğü
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 18 / 09 /2024

Mezuniyet Tarihi :03/10/2024

(İmza)
Doç. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü’l-Müfessirin Adlı Kitabı Bağlamında Tefsir Usulcülüğü” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Emine Esra AKALIN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Emine Esra AKALIN
Öğrenci Numarası	202252049014
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin Adlı Kitabı Bağlamında Tefsir Usulcülüğü
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2448992475
Rapor Tarihi	09.09.2024
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %.11 Alıntılar dahil: % 20
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 127 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Unvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER NASUHİ BİLMEN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Doğumu ve Ailesi	8
1.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları	9
1.3. Çalışma Hayatı.....	9
1.4. İlmî Kişiliği.....	11
1.5. Eserleri	13
1.5.1. Fıkıh Alanındaki Eserleri	13
1.5.2. Tefsir Alanındaki Eserleri	14
1.5.3. Kelam Alanındaki Eserleri	14
1.5.4. Hadis ve Diğer Alanlardaki Eserleri.....	14
1.5.5. Kitapları Dışındaki Yazıları.....	15
1.6. Vefatı.....	16
1.7. Yaşadığı Dönem.....	16
1.8. Yaşadığı Döneme ve Sonraki Dönemlere Etkisi	18

İKİNCİ BÖLÜM

ÖMER NASUHİ BİLMENİN TEFSİR USÛLCÜLÜĞÜ

2.1. Usûl-i Tefsîr Birinci Kısım: Kur'an-ı Kerim Hakkında Umumi Bilgiler.....	20
2.1.1. Kur'ân-ı Kerim'in Manası	21
2.1.2. Sûre'nin Manası.....	22
2.1.3. Âyet'in Manası	22
2.1.4. Kur'ân-ı Azim'in Nüzûlü	23
2.1.5. Vahyi İlahinin Mahiyeti ve Mertebeleri	24
2.1.6. Kur'ân-ı Kerim 'in Cem ve Tertibi	26
2.1.7. Kur'ân-ı Kerim'in Mahfuziyeti.....	27
2.1.8. Kur'ânı Mübinin Resmi Hattı.....	27

2.1.9.	Sûrelerin Fatihaları, Ser Levhaları.....	30
2.1.10.	Kur'ân-ı Zi-şan'ın Nüzûlünden Evvel ve Nüzûlü Zamanında Arapların Lisan Bakımından Üstünlükleri	31
2.1.10.1.	Kur'ânın Hangi Bakımlardan Ebedi Bir Mucize Olduğu.....	32
2.1.11.	Kur'ân-ı Mübin'in Sarahaten veya İşareten İhtiva Ettiği İlimler.....	34
2.2.	Usûl-i Tefsîr İkinci Kısım: Tefsir, Te'vîl, Terceme Hakkında Umumi Bilgiler	47
2.2.1.	Tefsir, Te'vîl ve Terceme Hakkında Umûmi Bilgiler Havidir	47
2.2.2.	Tebdil ile Tahrifin Mahiyeti	49
2.2.3.	Tefsir ile Terceme Arasındaki Fark.....	50
2.2.4.	Tefsirin Mevzuu ve Gayesi.....	51
2.2.5.	Tefsirlerin Mevadisi, Me'hazları, Menbaları	51
2.2.6.	Tefsir İlmi'nin Şeref ve Ehemmiyeti.....	52
2.2.7.	Tefsirlere Olan İhtiyaç.....	52
2.2.8.	Tefsirlerin Taksimi, Rivayet ve Dirayet Tarikeleri	53
2.2.9.	Dirayet Tarihiyle Yapılan Tefsirler ile Rey'e Müstenid Tefsirler Arasındaki Fark	56
2.3.	Usûl-i Tefsîr Üçüncü Kısım: Müfessirler ve Bazı İlimler Hakkında Umumi Ma'lumatı Muhtevidir, Tefsirle Sıkı İlişkisi Bulunan Bir Kısım İlimler	56
2.3.1.	İlmü Esbâbi'n-Nüzûl/Esbâb-ı Nüzûl İlmi	57
2.3.2.	İlmü Müfredât-ı Kur'ân	57
2.3.3.	İlmü İ'râbi'l-Kur'ân	58
2.3.4.	İlmü Ma'rifeti Garîbil-Kur'ân	58
2.3.5.	İlmü Mübhemât-ı Kur'ân	58
2.3.6.	İlmül-Muhkem vel-Müteşâbih Minel-Ayât	59
2.3.7.	İlmül-Münâsebât-ı Âyât ve's-Süver.....	60
2.3.8.	İlmü Havassi'l-Kur'ân	60
2.3.9.	İlmü Ma'rifeti Hikemi'sh-Şerâi'	61
2.3.10.	Müfessirlerin Muhtaç Oldukları İlimler.....	61
2.3.11.	Müfessirlerin Âdap ve Şartları.....	74
2.3.12.	Müfessirler Arasında Görülen Bazı İhtilafların Sebepleri ve İhtilafların Nevileri	83
2.3.12.1.	Zâhirî İhtilaflara Birkaç Örnek.....	85
2.3.12.2.	Hakiki İhtilaflara Birkaç Örnek.....	86
2.3.13.	Usul'ü Tefsir'e Ait Başlıca Me'hazlar.....	87

2.4. Subhi es-Salih, İsmail Cerrahoğlu ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinin Mukayesesi	88
2.5. Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsir Usûlcülüğü	102
2.5.1. Yöntemi	102
2.5.2. Yazıldığı Dönem İtibarıyla Tefsir Usûlcülüğü:	103
SONUÇ	106
KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	113

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1 Subhi es-Salih, İsmail Cerrahoğlu ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinin Bölümlerinin Mukayesesi.....	89
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

Age	: Adı geçen eser
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot numarası
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radiyallahu anh ve anhâ
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
Trc.	: Tercüme eden
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Baskı tarihi yok
tsh.	: Tashih eden
vb.	: Ve benzeri
yl.	: Yüksek Lisans

ÖZET

Ömer Nasuhi Bilmen, Osmanlı'nın son yıllarına ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına tanıklık eden bir din bilginidir. 'Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtül-Müfessirîn' adlı eseri Cumhuriyet dönemi tefsir literatüründe önemli bir yere sahip olup, Bilmen'in ilmi eser telifindeki titizliğini yansıtmaktadır. Önce müstakil olarak, daha sonra Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtül-Müfessirîn kitabının baş tarafına koyarak yayınlamış olduğu Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir adlı tefsir usulü eseri akademik çevrelerde gereken ilgiyi görmediğinden, bu çalışmamızda Bilmen'in tefsir usulcülüğünü tanıtmayı, tefsir usulü literatürüne katkısını ortaya çıkarmaya çalıştık. Bilmen'in çağdaşı sayılabilecek Subhi es-Salih ile İsmail Cerrahoğlu'nun tefsir usulü kitaplarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Araştırmamız, Bilmen'in eserinin, konu bütünlüğü ve bilgi yoğunluğu açısından zengin bir kaynak olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bilmen'in, eserini ilmi bir hassasiyetle hazırlamış olduğu gözlenmiştir. Bilmen, eserindeki bilgileri sınıflandırırken, okuyucunun konuyu daha iyi kavrayabilmesi için örneklerle desteklemiş; ayrıca konuları başlıklarla net bir şekilde ayırarak sade, veciz cümleler kullanarak anlatımını daha akıcı hale getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ömer Nasuhi Bilmen, Tefsir Usulü, Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtül-Müfessirîn, Subhi es-Salih, İsmail Cerrahoğlu.

ABSTRACT**TAFSIR PROCEDUREISM IN THE CONTEXT OF ÖMER NASUHI BILMEN'S
GREAT HISTORY OF TAFSIR AND TABAKATÜ'L-MUFESSIRIN**

Ömer Nasuhi Bilmen is a religious scholar who witnessed the last years of the Ottoman Empire and the founding years of the Republic. His work entitled 'The History of Great Tafsir Tabakatul-Mufessirin' has an important place in the tafsir literature of the Republican period, It reflects Bilmen's meticulousness in the copyright of scientific works. First separately, then the History of Great Tafsir Tabakatul-Mufessirin, which he published by putting on the head of the book of the Tafsir method called Usul-ı Tafsir or Muqaddime-ı Ilm-ı Tafsir, did not receive the necessary attention in academic circles, because his work tafsir method did not receive the necessary attention in academic circles, in this study, we aimed to introduce Bilmen's exegetical methodism, to reveal his contribution to the exegetical method literature and We aimed to make a comparative evaluation with the tafsir-style books of Subhi al-Salih and Ismail Cerrahoglu, who can be considered a contemporary of Bilmen. Our research has tried to show that Bilmen's work is a rich source in terms of subject integrity and information density. The fact that Bilmen has prepared his work with a scientific precision.

Keywords: Omer Nasuhi Bilmen, methodology of tafsir, History of Great Tafsir Tabakat al-Mufessirin, Subhi al-Salih, Ismail Cerrahoğlu.

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber tarafından zaman zaman tefsir edilmiş olduğundan sahabe döneminde Kur'an'ın anlaşılması konusu bir sorun olmamıştır. Tefsire ihtiyaç duyulan ayetler doğrudan doğruya Resulullah tarafından açıklanmıştır.

Sahabe döneminden sonra İslam coğrafyasının genişlemesiyle değişik dinlere ve kültürlerle mensup kişilerin Müslüman olmasıyla birlikte Kur'an'ın anlaşılması konusunda birtakım sorunlar ortaya çıkmış ve tefsire tevile duyulan ihtiyaç artmıştır.

İslami ilimlerin teşekkülüyle Kur'an'ın anlaşılması konusunda da birçok ilim dalında Kur'an'ı anlamaya yönelik yöntemler geliştirilmeye başlanmıştır. Tefsir ilmi ve tefsir usulü ilmi de oluşmaya şekillenmeye başlamıştır.

Tefsir, “Kur'an'ın lafzını şerh ve tahlil edip murad-ı ilahi olarak kast edilen manayı anlamak ve anlatmak” diye tanımlanırken; Tefsir ilmi “murada delalet etmesi yönüyle Yüce Allah'ın kelimini, beşer gücü ölçüsünce araştıran bir ilim” olarak tanımlanmıştır. ”Tefsir usulü” ıstılahı, tefsir için gerekli olan asıl bilgilere de atıfta bulunmakla beraber, tefsir literatüründeki bulunan ilkeleri araştıran bir yöntem ilminin adıdır. Tefsir usulü kaideleri, Kavaidü't-tefsir adıyla yazılmış müstakil eserlerde ortaya konmuş olduğu gibi kimi tefsirlerin mukaddimleri de bu konuya ayrılarak hacimli bir tefsir külliyyatı meydana gelmiştir.

Ömer Nasuhi Bilmen'in, *Büyük Tefsir Tarihi Ve Tabakatü'l-Müfessirin* adlı eseri de Cumhuriyet dönemi tefsir literatürüne önemli bir katkı sunmuştur.

Bilmen, önce müstakil olarak, daha sonra *Büyük Tefsir Tarihi Ve Tabakâtül-Müfessirîn* adlı kitabının baş tarafına koyarak yayınlamış olduğu *Usul-i Tefsir* veya *Mukaddime-i İlm-i Tefsir* adlı tefsir usulü eserinin, ne yazık ki, akademik çevrelerde gereken ilgiye mazhar olmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada Bilmen'in tefsir usulcülüğünü tanıtmayı, tefsir usulü literatürüne katkısının ortaya çıkarılması gaye edinilerek, Bilmen'in *Usul-i Tefsir* veya *Mukaddime-i İlm-i Tefsir*'ini, çağdaşı sayılabilecek Subhi es-Salih (ö.1986) ile İsmail Cerrahoğlu'nun tefsir usulü kitaplarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesinin yapılması hedeflenmiştir. Bilmen'in *Usul-i Tefsir* veya *Mukaddime-i İlm-i Tefsir* adlı eserinin, konu ve bilgi yoğunluğu açısından zengin bir kaynak olduğunu görülmektedir. Bilmen, eserini ilmi bir hassasiyetle hazırlamış ve eserindeki bilgileri sınıflandırırken, okuyucunun konuyu daha iyi kavrayabilmesi için örneklerle desteklemiştir. Ayrıca Bilmen tefsir usulü konularını başlıklarla net bir şekilde ayırarak sade, veciz cümleler kullanarak anlatımını daha akıcı hale getirmiştir.

Bu tezi hazırlanmasında bana değerli rehberlikleriyle büyük destek olan kıymetli danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Hatice Teber'e şükranlarımı sunarım. Çalışma sürecinde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim İsa Akalın'a teşekkür ederim. Ayrıca, kızlarım Elif, Zeynep ve Hatice'ye de teşekkür ederim.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi Ve Tabakatü'l-Müfessirin adlı kitabı bağlamında tefsir usulcülüğüdür. Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsir usûlcülüğü Türk İslam düşünce geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bilmen, tefsir ilminin temel kavramlarına ve prensiplerine yönelik detaylı bir analiz yaparak, tefsir usûlcülüğünün ortaya konulmasına katkıda bulunmuştur. Bilmen'in *Usul-i Tefsir*' inde Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde anlaşılması için gerekli metodolojik yaklaşımları ele aldığı görülmektedir. Tefsir usûlüne ilişkin temel ilkeleri ve bu ilkelere dayanan yorumlama yöntemlerini açıklayarak, farklı müfessirlere ait görüşleri değerlendirmiştir. Bilmen'in *Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir* adlı eseri, tarih boyunca ortaya çıkan farklı tefsircilerin yaklaşımlarını derinlemesine inceleyerek özlü bir değerlendirme sunmaktadır. Özellikle İbn Kesîr, Râzî ve Zemahşerî gibi önemli müfessirlere ait eserleri kullanarak, onların tefsir usûlleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Bilmen'e göre, çağdaş sorunlara dair çözüm önerileri de sunmak gerekmektedir. Bu nedenle eserde günümüzdeki tartışmalara da yer vererek, çağdaş perspektifler sunmuştur. Böylelikle sadece geçmişi anlamakla kalmayıp günümüzdeki ihtiyaçlara da cevap verebilmek için titizlik göstermiştir. Eserinde hem geçmişi incelemiş hem de çağın ihtiyaçlarına dair çözüm önerileri sunmuştur. Bu şekilde akademik camiada tartışma platformuna katkı sağlamış aynı zamanda gelecek araştırmalara zemin oluşturmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel hedefi, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş dönemine dair önemli bir âlim olan Ömer Nasuhi Bilmen'in "*Usûl-i Tefsir veya Tefsir Usûlü Mukaddimesi*"¹ adlı eserinin, tefsir usûlü açısından değerini ortaya koymaktır. Bilmen'in, genellikle tefsir kitaplarının mukaddimesi olarak yazılan eserlerden farklı bir perspektifle yaklaşması, eseri bu alanda farklı kılmıştır. "*Tefsir Usûlü Mukaddimesi*" başlangıçta müstakil bir eser olarak yayınlanmışken, daha sonra "*Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirin*"² adlı eserin birinci bölümünde yer alması, Bilmen'in eserinin görünürlüğünü azaltmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tefsir Usûlü Mukaddimesi*, hacminin küçüklüğü bakımından eleştirilebilir olsa da okunduğunda ve diğer usûl kitaplarıyla kıyaslandığında oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu

¹ Ömer Nasuhi, Bilmen, *Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, C. I.

² Ömer Nasuhi, Bilmen, *Tabakatü'l-Müfessirin*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.

anlaşılmaktadır. Bilmen, konuları kısa ve özlü cümlelerle işleyerek okuyucuya bu alanda aydınlatıcı ve yönlendirici bilgiler sunmuştur.

Diğer usûl kitaplarında konuya ait çok sayıda görüş zikredilmiştir. Bunun neticesinde bilgi karmaşık, algılanması güç bir hale gelmiştir. Oysaki Bilmen'in eserinin okuyana en muteber olan görüşü sunarak etkin öğrenme sağladığı görülmektedir. Kitabın sayfa sayısının azlığı ve kitapta bazı konuların detaylı ele alınmaması, eserin tefsir usûlü konusundaki etkisini azaltmamaktadır. Bilmen detaya inmeyen aydınlatıcı bilgilere önem vermiştir. Kitabın sade bir anlatıma sahip olması, veciz cümle kullanımı, gerekli gördüğü yerde tek örnekle yetinmesi, Bilmen'in eserini diğerlerinden ayıran özellikler arasında bulunmaktadır. Bilmen, döneminde halk tarafından büyük bir saygı görmüştür. O dönemin dini duygu ve hassasiyetinin bir izdüşümü olarak ortaya çıkan ilmihal kitabı toplumun büyük teveccühünü kazanmıştır.³ Bu çalışma, Ömer Nasuhi Bilmen'in topluma kazandırdığı ilim ve irfan, aynı zamanda saygın kişiliği nedeniyle, O'na karşı bir vefa borcu olarak yapılmıştır. O, Türk halkına mal olmuş bir ilim adamıdır. Bu nedenle, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Tefsir Usûlü Mukaddimesi* üzerine yapılan bu araştırma, O'nun ilmi mirasını daha geniş kitlelere tanıtmak ve değerini vurgulamak amacını taşımaktadır. Söz konusu durum araştırmanın sosyal ve kültürel bir bağlamda önemini artırmaktadır. Bilmen'in tefsir usûlüne katkıları, çalışmanın geniş kapsamında detaylı bir şekilde incelenecek ve O'nun bu alandaki etkisi açığa çıkarılacaktır.

Tezin Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma ve endüksiyon tümevarım yöntemi kullanılarak, veri toplama, çözümleme metotlarıyla dökümantasyon yapılmış, karşılaştırma yöntemiyle bulgular analiz edilerek değerlendirilmiştir.

Çalışmamızda ilk olarak *Tefsir Usûlü Mukaddimesi*'nin içeriğindeki konular tespit edilerek sıralama, orijinal sıralamasına göre yapıldı. Tefsirin başında yer alan mukaddimeye dair ayrıca bilgi verildi. Bilmen ve tefsiri hakkında yapılan çalışmalar taranıp, bilgiler ilgili konulara eklendi. Müfessirin usûlcülüğünü ortaya koyduktan sonra çağdaşı Subhi es-Salih'in *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*'ı⁴ ve Türkiye'de Tefsir Usûlü eserini Bilmen'in akabinde kaleme alan İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Usûlü⁵ ile örnekleme suretinde mukayese yapıldı.

³ Ejder Okumuş, İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi -Ömer Nasuhi Bilmen Örneği-, *Diyanet İlmi Dergi*, 2006, C. 42, S. 4, s.13.

⁴ Subhi es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, *Kur'an İlimleri*, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1985.

Tezin Kaynakları

İlk kaynağımız Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirîn* olmakla beraber Bilmen'in *Kur'anı Kerim Tefsiri*, tefsir usûlü literatürü, Bilmen'le ilgili yapılmış çalışmalar, Muhyiddin Kâfiyeci'nin (879/1474), *Kitâbü't-taysir fî kavâ'idî ilmi't-tafsir = et-Taysir fî kavâ'idî ilmi't-tefsir*'i, Suyutî'nin *el-İtkan fî Ulumu'l-Kur'an*'ı, İsmail Cerrahoğlu'na (ö.2022) ait *Tefsir Usûlü*, Tayyib Okıç'ın *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Subhi es-Salih'in (ö.1986) *Kur'an ilimleri Mebahis fî Ulumu'l-Kur'an*'ı, Zürkanî'nin (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfan Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Ali Turgut'un *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Halis Albayrak'ın *Tefsir Usûlü*, İbrahim Çelik, *Tefsir Tarihi ve Usûlü*, Muhsin Demirci'nin *Tefsir Usûlü*, Veli Kayhan'ın *Kur'an'ı Tefsirinde Usûl ve Gerekli İlimler*'i; akademik çalışmalardan Bektaş Günay'ın *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsiri* (yüksek lisans tezi), Cüneyt Sapanca'nın *Osmanlılarda Tefsir Usûlü Çalışmaları* (yüksek lisans tezi), Mustafa Köseoğlu'nun *Günümüz Tefsir Problemleri Açısından Ömer Nasuhi Bilmen Tefsirinin Tahlili* (yüksek lisans tezi), Zeynep Yılmaz'ın *Tefsir Usûlü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, (yüksek lisans tezi), Yahya Solmaz'ın *Tefsirin Oluşumunda Ulûmü'l-Kur'ân'ın Yeri Medârikü't-Tenzil ve Safvetü't-Tefâsîr Örneği* (yüksek lisans tezi), Akif Yıldırım'ın *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih Örneğinde Tefsir Usûlü ve İçeriği*, (doktora tezi), araştırmamızın kaynakları arasındadır.

Kur'an İlimleri, Tefsir Usûlü

Tezin konusu olan tefsir usûlü hakkında kısaca bilgi vermek gerekli görüldü.

1. Kur'an İlimleri

Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olan ve içerisindeki konularla alakalı ilimlere Kur'an ilimleri denir. Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı kavramlar daha özel manalarla zenginleşmiş, tefsirde vazgeçilmez bir araçtır.⁶ Konunun daha iyi anlaşılması için Kur'an ilimlerinin tarihçesine, tanımına, kapsamına, metoduna bakılması gerekir.

A. Tanımı

İlim kelimesinin çoğulu olan “*ulum*”, anlama, bilme, bir konuda kesin bir yargıya ulaşmak anlamına gelir. İlim, ıstilahî olarak şu tanımlarla öne çıkar: “*Akılda hâsıl olan şeyin sûreti yahut akılda sûretin hâsıl olması yahut bireyin bir şeyi apaçık anlamasıdır*”; “*bir işi*

⁶ Yahya Solmaz, *Tefsirin oluşumunda Ulûmü'l-Kur'ân'ın yeri Medârikü't-Tenzil ve Safvetü't-Tefâsîr örneği*, yl. tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014, s. 22-26.

yapan kimseye o durumla ilgili apaçık hâsıl olan vasıftır”; “Allah’ın ayetlerini kullarında ve yarattıklarındaki fiillerini bilmek”⁷.

“Kur’an” kelimesinin kökü hakkında hemzeli ve hemzesiz oluşuna göre çeşitli görüşler ileri sürülür. İmam Şâfiî (ö.204/819), Ferrâ (ö.207/822), Eş’arî (ö.324) hemzesiz olduğunu savunanlardır. Buna göre;

a) Şâfiî’ye göre Kur’an lafzı özel bir isimdir, Peygambere indirilen kelama aittir. Türemiş bir kelime değildir.

b) el-Ferrâ’ya (ö.207/822) göre; Kur’an “*karine*” kelimesinin cemisi “*karain*” kelimesinden türemiştir. Ayetler birbirinin karinesidir. Ayetler birbirine benzer, birbirinin delilidir.

c) Eş’arî ve aynı görüşe sahip âlimlere göre Kur’an lafzı yaklaştırmak manasına gelen “*karane*” fiilinden türemiştir ki sure ve ayetlerin yan yana eklenmesinden dolayı bu isim verilir.

Kur’an lafzının hemzesiz olduğu görüşü, dilde türeme kurallarından uzak bir görüştür. Kur’an lafzının hemzeli olduğunu ez-Zeccâc (ö.311-923), el-Lihyânî (ö. 215/830) ve bir grup âlim savunur.

ez-Zeccâc “*Kur’an*”, *fu’lân*” vezninden toplayıp biraraya getirme manasına gelir. Geçmiş kitapların meyvesini topladığı için “*Kur’an*” denilmıştır. el-Lihyânî , “*gufrân*” vezninde masdar “*tila*” manasına “*karae*” fiilinden türemiştir. Masdar manasına “*makrun*” okunan demektir. Bu son görüş en kuvvetli görüştür.⁸

Kur’an’ın anlaşılmasına yarayan ve kaynağını Kur’an’dan alan ilimlere Kur’an ilimleri denir.⁹ Kur’an’ın açıklanması, anlaşılması ve yorumlanmasına hizmet eden bilgileri içinde barındıran alana “*Ulûmu’l-Kur’an*” adı verilir.¹⁰ Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) *el-Burhan* adlı eserinde ve Suyûtî’nin (ö. 911/1505) *el-İtkan* adlı eserinde Ulûmu’l-Kur’an tabiri geçmesine rağmen bununla ilgili bir tanımlama yoktur.

B. Tarihçesi

Zürkanî ulûmu’l-Kur’an’ı iki açıdan ele almak gerektiğini söyler. İlk olarak ulûmu’l-Kur’an, Kur’an’a hizmet eden, ona dayanan din ve Arap lisanı ile ilgili bilgiler ile kıraat, nüzul sebepleri gibi konuları içerir. İkinci olarak ulûmu’l-Kur’an lafzı altında derlenmiş ilme verilen özel bir isimdir ve nasih-mensuh, tertibi, nüzulü vb. konuları kapsar.¹¹

⁷ Muhammed Abdulazîm ez-Zürkanî, *Menâhilu’l-İrfân Fî Ulûmi’l-Kur’ân*, İstanbul 2015, Beka Yayıncılık, C. 1, s. 37.

⁸ Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Daru’l-İlm li’l-Melayin, 1977, s. 10; Kur’an İlimleri, Trc. Sait Şimşek, Konya, Hibaş Yayınları, ts., s. 16-17.

⁹ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 2.

¹⁰ İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü*, Ankara Okulu Yayınları, Baskı Ankara 20213, s. 121.

¹¹ Muhammed Abdulazîm, ez-Zürkanî, *Menâhilu’l-İrfân*, İstanbul 2015, Beka Yayıncılık, S. 1, s. 57.

Zürkânî “Ulûmu’l-Kur’an” kavramının dördüncü yüzyılda, Ali b. İbrahim b. Said b. el-Hûfî’nin (ö.430) kullandığını söyler. Subhî es-Salih ise bu kavramı ilk kullanan kişinin Muhammed b. Halef b. el-Merzubân’ın (ö. 309/921) olduğunu söyler ve İbni Merzubân’ın *el-Hâvî fî Ulûmi’l-Kur’ân*’ı ve Ebu Bekir Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî’nin de (ö. 328/939) *Acâibu Ulûmi’l-Kur’ân* adlı eseri telif ettiğini söyler. Adı geçen eserlerden İbn Merzubân’ın eserinin bir tefsir kitabı ya da Kur’an ilimlerinden bahseden bir kitap mı olduğuna dair net bir bilgi bulunmaz. Ebü’l-Hasan el-Eş’arî’nin (ö. 324/936) de *el-Muhtezzen fî Ulûmi’l-Kur’ân* adıyla telif ettiği eserin kelamla ilgili olduğu tespit edilmiştir.¹² Genel görüşe göre Kur’an ilimlerinin çoğunu içinde bulundurduğu için ilk Ulûmu’l-Kur’an kavramını kullanan eser Zerkeşî’nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*¹³ isimli eseridir.¹⁴ Netice olarak ulûmu’l-Kur’an kavramını ilk kez İbn Merzubân kullanmış, Ali b. İbrahim b. Said b. el-Hûfî de ilk kez Kur’an ilimleri konusunda eser telif etmiştir, denilebilir.

Zerkeşî Kur’an’a ait ilimleri en kapsamlı şekilde kaleme aldığı *el-Burhan fî Ulumul-Kur’an* adlı eseri telif etmiştir. Suyûtî hocası Kafiye’ci’nin (ö. 879/1474) eserini dar kapsamlı bulmuş kendi tefsiri *Mecmau’l-Bahreyn*’e mukaddime olarak “*el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*” adlı eseri telif etmiştir.¹⁵ Bu eserin, Zerkeşî’nin *el-Burhan fî Ulumul-Kur’an* adlı eserinin az farkla yeniden sistemleştirilmiş halidir, şeklinde bir görüş ileri sürülür. “*Suyûtî, Zerkeşî’nin kitabını adeta kopyalamıştır*” diyenler de vardır. Suyûtî hakkında, O’nun başka kitapları da aynı şekilde kaynak göstermeden telif ederek kendisine addettiğini söyleyenler olduğunu da ileri sürenler olmuştur.¹⁶ *el-Burhan fî Ulumul-Kur’an* ile *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*, ulûmu’l-Kur’an’ın önemli kaynaklarıdır.

2. Tefsir Usûlü

Tefsirciler için “*tefsirin metodu*” manasında kullanılan bu kavramın tanım, kapsam, tarihçesi, ulûmu’l-Kur’an’la ilişkisi ve farklılıkları, kavramı anlamamıza yardımcı olacak bilgilerdir.

¹² Yasin Pişgin, *Mütekaddim Dönemde Ulumu’l-Kur’an*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 26, 2017, s.122,123.

¹³ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut, Daru’l-Ma’rife, 1410/1990.

¹⁴ Salih Gedük, *Ulümü’l-Kur’an, Usûlü’t-Tefsir Kavramları ve Tefsirde Usûlün İmkânı Meselesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.3 9 ,2015, s.207.

¹⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumu’l-Kur’an*, Beyrut, Müessesetü’r-Risale, 2010

¹⁶ Vedat Tekin, *Zerkeşî’nin ‘El-burhân fî ulûmi’l-Kur’an’ında anlama ve yorum*, yl. tezi, s.8,9.

A. Tanımı

Fesr; açıklamak ve beyan etmek demektir. “*Fesr*” kökünden türeyen tefsir sözlükte, açıklamak sözdeki kapalılığı gidermek anlamına gelir.¹⁷ Tefsir ıstılahta; ayetlerin Arapça dil belagatına binaen, tarihsel sürece göre Kur’an ve sünnete uygun olarak Allah’ın muradını ortaya çıkarmaktır.¹⁸ Mesela Zerkeşî (ö. 794/1392) tefsiri şu şekilde tanımlamaktadır ;Kur’an’ın mânalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinden; mantık ve fıkıh usûlü gibi yöntem bilimlerinden, esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi Kur’an ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivayet ilimlerinden; yararlanılarak öğreten ilim.¹⁹ Kafiyece (ö. 879/1474) ise şöyle tarif eder; Tefsir ilmî: beşer gücü nispetince murada delalet etmesi bakımından Yüce Allah’ın kelimini, araştıran bir ilimdir.²⁰

Usûl, “*asl*” kelimesinin çoğuludur. Sözlükte “*temel*”, “*esas*”, “*dayanak*” ve “*kök*” manasına gelmektedir. Ayrıca, “*kaide*” ve “*delil*” gibi anlamları da vardır.²¹

Tefsir usûlü ıstılahta; Kur’an’ın anlaşılması, yorumlanması için gerekli kural ve metodları içeren aynı zamanda bu araçların nasıl kullanılacağı hakkında bilgi veren bilim dalıdır. Tefsir usûlünde ilk başvurulacak kaynak Kur’an’ın bizzat kendisidir. Kur’an’da yoksa sünnete, sünnete yoksa sahabe ve tabiûn rivayetlerine bakılır. Bu şekilde bir kaynak sıralaması mevcuttur.²²

B. Tarihçesi

Tefsir, Kur’an’ı açıklamak ve Allah’ın muradını ortaya koymaktır. Kur’an ilk olarak Peygamberimiz tarafından açıklanmıştır. O’nun yaşadığı dönemde Kur’an tefsiri ve diğer dini ilimlere ait bilgiler mevcuttur. Fakat bu ilimler herhangi bir metodoloji ve sistem adı altında anılmaz.²³ Bu ilimlerin özü bizzat Peygamberimiz tarafından ortaya konulmuşsa da herhangi bir tasnif çalışması yapılmaz. Sonraki dönemlerde bu ilimler tasnif edilir.

“*Tefsir Usûlü*”nü terim olarak ilk İbn Teymiyye (ö. 728/1328) “*Mukaddime fi Usûlu’t-Tefsir*”inde²⁴ kullanır. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), “*el-Fevzu'l-kebir fi usûli't tefsir*” adlı eserinde bu ifadeye yer verir.²⁵ Muhasibi’nin (ö. 243/857) kaleme aldığı *Fehmü'l-*

¹⁷ Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, s. 587, *Müessesetü'r-Risale*, Beyrut, 1407/1987.

¹⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, s. 283.

¹⁹ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur’ân*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1410/1990, s. 1/104-105; Abdulhamit Birişik, “*Tefsir*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, C. 40, s.281-290.

²⁰ Kafiyece, “*Et-Tefsir*”, s. 150-151.

²¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.26.

²² Muhsin Demirci, *Age*, s.286.

²³ Karacelil, Makale, “*İlahiyat Fakültelerinde Tefsir Tarihi ve Usûlü Dersinin Bazı Problemleri ve Çözüm Önerileri*” *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, Sayı 5, 2012, s.84.

²⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûlu't-Tefsir*, Thk. Adnan Zerzur, 1392/1972; *Tefsir usulüne giriş*, Trc. Yusuf İşcık, Konya, Esra Yayınları, 1997.

²⁵ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-kebir fi usûli't tefsir*, Karaçi, Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010, s. 5-8; *el-Fevzü'l-Kebir*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul, Çağrı Yay,1980, s. 12-13.

*Kur'an ve Me'ânihi*²⁶ tefsir usûlü alanında yazılan ilk eser olarak kabul edilir. Bununla birlikte bu eser kelimeler, ahlak ve tasavvuf konularını da içerdiğinden diğer tefsir usûlü kitaplarından bu yönüyle farklılık gösterir.²⁷

Klasik tefsirlerde ve ulumu'l-Kur'an eserlerinde tefsir usûlü kavramı aynı ifade ile kullanılmamakla birlikte mefhum olarak eserlerde yer aldığı görülür. Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinden Zerkeşi (ö. 794/1392) ve Suyuti (ö. 911/1505) ve Kafiyeçi gibi tefsir kaidelerini ön plana çıkaran tefsir usûlcüleri eserlerinde Tefsir usûlünün öne çıkarılmasına yönelik ciddi bir boşluğun bulunduğunu açıkça dile getirirler.²⁸ Zerkeşi (ö. 794/1392) ulema nasıl "Ulumu'l-hadis" hadis ilmî için yazmışlarsa Kur'an konularını ihtiva eden bir kitap yazmayı biz de gerekli gördük şeklinde *el-Burhan* eserinde konuya değinir.²⁹

C. Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü Kavramları Arasındaki Fark

Tefsir usûlü ve Kur'an ilimleri tanımlarına bakıldığında netice olarak ulûmül-Kur'an ve tefsir usûlünün farklı olduğu görülür. Kur'ân ilimleri, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasına yardımcı olan çeşitli ilim dallarını kapsamaktadır. Bu ilimler, Kur'ân'ın inşi, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri gibi konuları inceler.³⁰ Tefsir usûlü, özel bir alanı kapsar, Kur'an'da Allah'ın muradını ortaya çıkarmak olarak tanımlanır. Kur'an ilimleri ise Kur'an'la ilgili her şeyi kapsar. Kur'an kendisinde barındırdığı muhteva bakımından çok şeyi içine alır. Dolayısıyla tefsir usûlüne nazaran kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Öte yandan tefsir usûlü kitaplarında; Kur'an tarihi, Kur'an ilimleri ve tefsir tarihi ana başlıkları mevcuttur. Tefsir usûlü kitapları Kur'an'ı anlamaya yönelik bilgileri bu başlıklar altında işler. Netice olarak bu iki kavramın aynı anlamı taşıdığını söyleyenler olduğu gibi aralarında ciddi farklar olduğunu iddia edenler de vardır. Bu konuda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Kur'an ilimleri başlangıçtan günümüze kapsamını değiştirerek gelişmiştir.³¹

²⁶ el-Muhasibi, el-Hâris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'an ve Me'ânihi=el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, Thk. Hüseyin Kuvvetli, İrbid. Dârü'l-Kindi- Dârü'l-Fikr, 1982/1402; *el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an: akıl ve Kur'an'ın anlaşılması*, trc. Veysel Akdoğan; tsh. Ertuğrul Özalp., İstanbul, İşaret Yayınları, 2003.

²⁷ İsmail Kılıç, *Erken Dönem Tefsir Usûlü Eserlerinde Haris el-Muhasibî'nin Fehmü'l Kur'an Örneği* s. 279.

²⁸ Mehmet Demirci, *Kurtubi'nin eL-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi* s. 63, doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.

²⁹ Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1410/1990, s. 1/102.

³⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s.129

³¹ Aydın Yeni, *Tefsir Usûlüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi*, l.tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2020, s. 11, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER NASUHI BİLMEN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Doğumu ve Ailesi

Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1973), 19. Yüzyılın son yıllarında yaşamış, hicri 1300, miladi 10 Ocak 1883 Rumi 1299'da Ilıca nahiyesine bağlı olan Erzurum'un Salasor köyünde dünyaya gelmiştir.³² Bilmen, Erzurum'da doğmuş, İstanbul'da yaşamış bir âlimdir. Çocukluğu ve ilk eğitimi Erzurum'da geçmiştir. Osmanlı'nın son, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamış birçok önemli tarihi olaya tanıklık etmiştir.

Bilmen, Seyyid ve ulemadan bir aileden gelir.³³ Efendizâde diye bilinen babası Hacı Ahmet Efendi, devrin önemli âlimlerinden biridir. Annesi Muhîbe hanımdır.³⁴ Ömer Nasuhi Bilmen kütüphanesinde bulunan Türkçe yazma eserin iç kapağındaki Mesnevi'nin üçüncü cildinin şerhinde; *'Erzurum ulemasından on sekizinci divan efendiliğinde bulunmuş olan Asyay-i zirde Mehmet Sıdkı Efendi'nin eseridir. "Bu zat pederim Hacı Ahmet Efendi'nin dedesidir"* şeklinde düştüğü nottan, âlim bir dedenin varisi oldu anlaşılmaktadır.³⁵

Müfessir Bilmen, küçük yaşlarda iken babasını kaybeder. Annesi Muhîbe Hanım ise 1942 yılında vefat eder. Babasız kalan Bilmen'i Nakîbu'l- Eşref Kaymakamı olan amcası Abdürrezzak İlmî Efendi yanına alır.³⁶

Ömer Nasuhi Bilmen'in hemen hemen her biyografisinde yer alan bir rüya vardır; annesi Muhîbe Hanım'a doğum yapmadan birkaç gün önce yeşil sarıklı bir zat *"sen Mehdî'yi doğuracaksın"* der.³⁷ Bilmen bu rüyaya ikinci kez yer vermeyerek, özellikle mehdilik kavramı üzerinde bir daha durmaz. Bu Ömer Nasuhi Bilmen'in halkı aydınlatırken itikat konusunda yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için gösterdiği çabanın bir işaretidir. Zira müslüman kişiliği ile sevenlerinin kendisini *Mehdî* diye anması ihtimaline fırsat vermek istemediği anlaşılabılır. Eğitim hayatı bizzat amcası tarafından küçük yaşta başlar.

³² Rahmi Yaran, *"Ömer Nasuhi Bilmen"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, C. 6, s.162-163.

³³ Ali İhsan, Pala, Erzurum'un Yüzleri: Ömer Nasuhi Bilmen, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015, s.9.

³⁴ Hulusi Yavuz, Osmanlı Devleti ve İslamiyet, İstanbul, İz yayıncılık, 1991, s. 208.

³⁵ Hulusi Yavuz, Age. s.208.

³⁶ Yaran, Age, 6/162-163.

³⁷ Ahmet Selim, Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Hayatı, Hayatı, Eserleri, Anılar*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1975, s. 3. Rivayetle ilgili Ahmet Selim Bilmen *"Ben bu rüyayı çocukluğumda Muhîbe Hanım (Babaannem)'dan defalarca dinledim"* sözlerini sarf etmektedir.

1.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları

Ahmediye Medresesi müderrisi amca Abdürrezzak İlmi Efendi, yeğeninin eğitimi ile bizzat ilgilenir. Ayrıca amcasının Erzurum müftüsü olan arkadaşı Narmanlızâde Hüseyin Hâkî Efendi'de Bilmen'nin ilk hocasıdır. Amcası Abdürrezzak İlmi Efendi ve Narmanlızâde'den İlm-i kelim'e dair dersler ile Arapça ve Farsça öğrenir.³⁸

Yirmili yaşlarda, amcası Abdürrezzak İlmi Efendi ve Narmanlızâde Hüseyin efendinin art arda vefatı üzerine, kardeşi ve annesini Erzurum'da bırakarak, Trabzon üzerinden 1324/1906 da İstanbul'a gelir. Fatih dersiâmlarından Tokatlı Şakir Efendi'nin ders halkasına katılır. Arapça ve Farsça okunması şart olan kitapları bitirerek 1908 yılında Şakir Efendi'den icâzet alır.³⁹ Aynı zamanda Huzur Dersleri hocası Yusuf Talat Efendi'nin de talebesi olur.⁴⁰ Aynı yıl Medresetü'l-kudât'tan (hukuk fakültesi) birincilikle mezun olur. 1329/1911 Yılında mezuniyetinden sonra aynı yıl ruûs imtihanını kazanarak dersiâm olur.⁴¹ Eğitim hayatının sonrasında kazandığı ilmi birikim ve hizmet aşkıyla çalışma hayatına başlar.

1.3. Çalışma Hayatı

Bilmen, gerek ilmi donanımı ve kabiliyeti gerekse hizmet şuuru sayesinde pek çok alanda faydalı çalışmalar yapar. Birçok kurumda aynı anda çalışıp yükselmiştir. Fakat O'nun yükselmek gibi bir gayesi yoktur. Zira Diyanet İşleri Başkanlığı'na atandıktan kısa bir süre sonra bu makamı tereddütsüz terkeder. Bilmen “bu toprakların Allah diyen insana ihtiyacı vardır” diyerek kendini “Allah” diyen insanların sayısını ve bilgisini çoğaltmak gayesine adar.

Bilmen'in görev yerleri ve aldığı görevler sırasıyla şunlardır:

1. Talebelik hayatını yirmi sekiz yaşında tamamlayan Bilmen, Fatih Medresesinde ilk görevine başlar. Zaman zaman Fatih Camii'nde de dersler verir.⁴² Eylül 1328/1910 yılında memuriyeti dersiâmlığa dört yüz kuruş maaşla başlar.

³⁸ Vakkasoğlu, *İslam Âlimleri*, İstanbul, Cihan Yayınevi, 1987, s. 80.

³⁹ Pala, *Erzurum'un Yüzleri: Ömer Nasuhi Bilmen*, Erzurum 2016, Atatürk Üniversitesi Yayınları, s14.

⁴⁰ Medresetü'l-Kudât: Sultan Abdulmecid devrinde Şeyhulislâm Meşrepzâde Ârif Efendi, şeyhulislâmlıkta ehil kimselerden bir meclis oluşturmuş ve Süleymaniye'de meşihat makamına bağlı olarak Muallimhâne-i Nüvvâb adında bir mektep kurmuştu. Bu mektebin amacı fıkıh ilmîni, özellikle ferâiz ve sak usûlünü bilen, şer'î sahada görev yapacak hukuk adamları yetiştirmektir. Öğrenim süresi üç yıl olan ve ilk mezunlarını 1856'da veren bu mektebin adı 1885'te Mektebe-i Nüvvâb'a çevrilmiş, 1908'de burası Mekteb-i Kudât diye anılmış, bir yıl sonra da Medresetü'l-Kudât'a dönüşmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “*Medresetü'l-Kudât*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s.343-344.

⁴¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Biyografik Teşkilat Albümü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1989, s.20.

⁴² Ayhan Işık, *Ehl-i Halden İlmihale Bir Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen*, İstanbul, Marmara Akademi Yayınları, 2017, s. 35.

2. O zamanlar yeni açılan Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Kısım-ı Ali fıkıh müderrisliğine atanır. Burada fıkıh ve fıkıh usûlü derslerini okuturken diğer taraftan Medresetül Vaizin'de de aynı dersleri okutur.
3. Fatih Camii'nde Sahn Medresesi Ali kısmında kelim dersleri okutur. Usûl-i fıkıh dersini İstanbul İmam hatip okulunda da okutmaya başlar. Darüşşafaka lisesinde yirmi yıla yakın ahlak ve yurttaşlık dersleri okutur, on beş seneye yakın akâid, siyer ve kelim, emekliye ayrıldıktan sonra da birkaç yıl İslam Enstitüsünde fıkıh, fıkıh usûlü ve kelim dersleri okutur. Bu kelim derslerini bizzat kaleme aldığı "*Muvazzah İlm-i Kelam*" adlı eserinden okutur.⁴³
4. Fetvahane-i Al-i Müsevvit Mülâzimliğine 11 Temmuz 1329/1913'de tayin edilir ve baş mülâzimliğe 25 Eylül 1330/1912'de terfi eder. 9 Şubat 1329/1913'de Fatih Bahri Siyah tayin edildiği Farsça muallimliğinden teşriievvel (Ekim) 1330/1912'de ayrılır.
5. 2 Nisan 1335/1919'da yeniden teşekkül eden Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye Dairesi Terekeye Müteallik İlamat-ı Telhis Mümeyyizliğine naklen tayin edilir. Ömer Nasuhi Efendi, Mahkeme-i Temyiz Şer'iyye Dairesi Hey'eti Te'lifiye âzâlığı görevini yürütürken, bu görevi yürütenlere askerlik affı çıkması sebebiyle askerlikten muaf tutulur.⁴⁴
6. Yeniden 1 Mayıs 1336/1920'de Heyet-i Te'lifiye âzâsı olur.
7. 26 Temmuz 1338/1922'de Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye azalığına tayin edilir, bu görevinden teşrinisani (kasım) 1338/1922'de dairelerin ilgasından dolayı açığa kalır.
8. 1 Haziran 1339/1923'te Sahn Medresesi kelim müderrisliğine tayin edilse de 1 Mart 1340/1924'te bu medresenin lağvedilmesi üzerine görevi son bulur.
9. 11 Şubat 1926'da İstanbul Müftü Müsevvidliğine tayin edilir, Müftü Mehmet Fehmi Ülgener'in vefatından sonra 1943'te seçimle İstanbul Müftüsü olur. Ömer Nasuhi Bilmen, İstanbul müftülüğü on yedi yıl sürer.

Müftülüğü sırasında 12 Kasım 1958 tarihinde Kur'an sayfalarının kesekâğıdı olarak kullanılmasının önüne geçilmesi için bir dilekçe gelir. Bilmen Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla Müslümanları üzen bu durumun önünü alır. Sarıyerde fetihten itibaren yaklaşık yarım asır camisiz kalır, kilise çan seslerinden muzdarip halkın isteği üzere 21 Mart 1958 tarihinde

⁴³ Veli Ertan- Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Alimleri*, İstanbul, Türdav Yayınları, 1976, s.103.

⁴⁴ Ahmet Selim, Bilmen, Age. s.18.

Sarıyer Yenimahalle Camii ibadete açar. Bidatlere karşı da hutbelerle halkı bilinçlendirmek suretiyle mücadele eder.⁴⁵

10. 1960 İhtilalini müteakip Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilir. Cemal Gürses hemşehrisi Bilmen'i halk arasında ilmî şahsiyetiyle tanınan güvenilir kişiliğinden dolayı reis yapmak ister. Böylece 10 Haziran 1960'ta vekâleten başladığı göreve 20 gün sonra da asaleten atanarak beşinci Diyanet İşleri Reisi olur. Bu vazife kısa sürer.

Bilmen sakın bir yapıya sahip olmanın yanı sıra inancından asla ödün vermeyen bir kişiliğe sahiptir. Başkanlığı sırasında yardımcılığını yapan bir generalin dinde reform fikrini Bilmen'e mal etmek istemesi, sabrını taşırır. Ömer Nasuhi Bilmen yukarıda da izah edildiği üzere ihtilâl sonrası teşkil olunan idarede kalması ancak taviz vermek, reformcu bir karaktere bürünmek ve kukla olmakla mümkündür. Bilmen için böyle bir şey söz konusu dahi olamaz. Reislikten 6 Nisan 1961'de emekliye ayrılır.

Bilmen 6 Nisan 1961 yılında emekliye ayrıldıktan sonra yoğun çalışma temposuna evinde devam eder. Sekiz ciltlik bir eser olan *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsîri*'ni bu dönemde kaleme alır. Tefsirini 1 Muharrem 1381 (1961) -27 Zilhicce 1384 (1964) tarihleri arasında kaleme alır. (1960-1965) Yılları arasında, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde Kelam dersleri verir. Daha sonrasında ibadet ve taatla ömrünü tamamlar. Bilmen sadece bilgisiyle değil bilgisiyle meczettiği ilmi kişiliği ile yaşantısında sünnet-i seniyyeye her dem ittiba etmiş nadide bir şahsiyettir.

1.4. İlmî Kişiliği

Bilmen, Osmanlı'nın son döneminde, Osmanlı'nın zengin kültürel mirasına varislerinden olmuş müstesna bir âlimdir. İlmi sadece fıkıh, tefsir alanıyla sınırlı kalmamıştır. Aldığı şumullü eğitim neticesinde Fıkıh'tan Kelam'a, Tefsir'den Edebiyat'a çeşitli alanlarda eserler te'lif eder. Yaşadığı dönemin dini ihtiyaçlarına cevap verecek donanımda velûd bir şahsiyettir.

Bilmen'in ilk hocası; Nakîbü'l-Eşraf kaymakamlarından, aynı zamanda Erzurum Ahmediye Medresesi müderrisi amcası Abdürrezzak İlmi Efendi (ö.1906) olur. Tahsil hayatının ilk yıllarında kendisinin en büyük destekçisi olan amcası Abdürrezzak İlmi Efendi'den Arapça ve Farsçayı öğrenmenin yanı sıra *Ruhu'l-Makâsîd*'a kadar birçok kitabı okur. Aynı zamanda amcasının arkadaşı olan Erzurum Müftüsü Narmanlızâde Hüseyin Hâki Efendi'den (ö.1919) de ders almaya devam eder. Hocalarına karşı da bir hizmet şuuru içinde davranır. Hiç şüphesiz küçük yaşta ilim talebesi olması, Bilmen'e ilme ve âlime karşı bir muhabbet bahşeder.

⁴⁵Ayhan Işık, *Ağa Kapısından Şeyhüslâmlığa: İstanbul Müftülüğü*, 2019, s. 177.

Hocalarından emanet aldığı eserleri küçük yaşına rağmen yazarak ciltleyip kütüphane oluşturmaya başlar. Vefatından sonra arkasında kendi el yazması bakımından zengin bir kütüphane ve otuz cilde yakın eser bırakır. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen, Türkçe ile birlikte üç dilde şiir yazabilen Ömer Nasuhi Bilmen bir ara Fransızcaya merak sarar ve bu dili de tercüme yapacak kadar öğrenir.

Bilmen'in ilme iştiağının yanı sıra ince bir kavrayışa sahip zekâsı, disiplinli bir çalışma metodu vardır. Erzurum ve İstanbul gibi iki büyük şehirde ilim tahsil etmesi, zamanın âlim ve fazıl şahsiyeti olmasında en büyük etkidir. Bilmen, küçük yaşta Kur'an okumayı öğrenerek her gün bir cüz Kur'an okumayı adet edinir. Kur'an aşkı, ayetleri okurken gözlerinden süzülen yaşlar ihlasının tezahürü olarak aile efradınca yâd edilen demlerdir.

Kendisine verilen hediyeleri parasını ödemedi kabul etmezdi.⁴⁶ Dünya metasına değer vermezdi. Çevresine zahmet vermekten kaçınır, bir bardak suyu bile kimseden istemezdi.⁴⁷ Altmış yıl süren hocalığı süresince öğrencilerine daima sabırla ve sevgiyle yaklaşırdı. "Anadolu'da Allah diyen insana ihtiyaç var" deyip öğrencilerine müsâmahakar, şefkatli davrandıkça adı "*şeker muallim*" olarak anılır olmuştur.⁴⁸

Ömer Nasuhi Bilmen, ilk görevini almasıyla birlikte yıllarca uzak kaldığı annesini ve kardeşini İstanbul'a getirir. Aynı yıl evlenir.⁴⁹ İlk iki hanımı dayısının kızlarıdır. 1914, 1921 ve 1927 yıllarında yaptığı evliliklerden üç oğlu dünyaya gelir.⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen'in hanımlardan biri Çanakkale'de şehit olan, Selahaddin adında bir oğlunu da geride bırakan ağabeyinin dul kalan hanımıdır. (ö. 1926). Bu hanımından Sıtkı (1924–1978) ve Avni (ö. 1977) isimlerinde iki oğlu olmuştur. Hanife Hanım (ö. 1979)'dan ise Selim (ö.1986) adında bir oğlu dünyaya gelir.⁵¹

Hanımının aktardıklarına göre genellikle sabahleyin erken saatlerde kalkıp telif çalışmalarına başlardı. Elli senelik memuriyet hayatında hac vazîfesi için gittiği sene haricinde yıllık izin kullanmaz. "Sizin fetva vermeye en cüretli olanınız, ateşe atılmaya en cüretkâr olanınızdır" hadisini yeri geldikçe söyler, bu konuda oldukça temkinli davranırdı. Ona göre din adamının işi "Vatan ve milletin hayrına dua etmek ve siyasetten uzak kalmaktır." Osmanlı Döneminden Cumhuriyet dönemine en sert geçiş döneminde bir din âlimi olmak, dinde reform söylentileri arasında taviz vermemek güçlü bir iman ve şahsiyet sahibi olmakla mümkündü. İşte

⁴⁶ Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İslam Alimleri*, s.57.

⁴⁷ Pala, *Erzurum'un Yüzleri: Ömer Nasuhi Bilmen*, s.23.

⁴⁸ Ahmet Selim Bilmen, Age., s.21.

⁴⁹ Vakkasoğlu, Age., s. 75.

⁵⁰ Işık, Age, s. 40-41.

⁵¹ Yavuz, Age., s. 208.

Bilmen memuriyetinden Diyanet İşleri Başkanlığına kadar her daim bu güçlü duruşu sergiler. “Bozulmayan dinde reform olur mu” diyerek dinde reform yapmak isteyenlere gerekli cevabı verir.⁵²

Bilmen’in siyasetten uzak kalması o dönemde kaçınılmaz bir hal alır. Zira O’nun sessizliği bir boyun eğme değil zamanını beklemedir. Uygun zaman ve zeminde fikrini, görevini bırakmak pahasına ortaya koyması bunun en bariz örneğidir. Ömer Nasuhi Bilmen telif ettiği eserlerle toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamakta önemli bir boşluğu doldurur.

Bilmen, eserlerine bakıldığında geleneksel muhafazakâr bir anlayışa sahip olduğu görülür. Maturidi mezhebine bağlı, ehl-i sünnet inancına sahip olan Bilmen’in nakilciliği, eserlerinde bütün islam âleminin müktesabatını ortaya koyması yönünden büyük öneme sahiptir.⁵³ Eserleri olmasaydı islam medeniyet ve kültürünün kaynaklarına ulaşmak bu kadar kolay olmayabilirdi. Gerek islam hukuku alanında gerekse fıkıh alanında yazdığı eserler erişilmez bir öneme sahiptir. Telif ettiği eserleri vazgeçilmez yapan unsur güvenilirliğinin yanında oldukça özlü, pratik, sade bir anlatıma sahip olmasıdır. Tirajı üç milyonu aşan eserlerle Türk milletinin hocası olur.⁵⁴

1.5. Eserleri

Merhum Ömer Nasuhi Bilmen’in çok yönlü ilmi kişiliğinden bahsettiğimiz üzere eserleri de bu yönde çeşitlilik arzeder. Bilmen’in her ne kadar İslam Hukuku alanındaki eserlerinden dolayı fıkıhçı yönü ön plana çıksa da tefsir, kelam, hadis gibi konularda da çok kıymetli eserler vermiştir. Konularına göre eserleri şunlardır:

1.5.1. Fıkıh Alanındaki Eserleri

Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamûsu (I-VI, İstanbul 1949-1952): Kamus hakkında bilgiler veren aynı zamanda fıkıh konuları hakkında kapsamlı bir eserdir.

Büyük İslâm İlmihali (İstanbul 1947-1948): Bilmen’in en meşhur eseridir. İman, ibadet, ahlak, muamelat konuları hakkında bilgiler verir.

Kurban: Mahiyeti, Vucûbu, Hikmet-i Teşrîyyesi (Ankara, 1956): kurbanın mahiyeti, vucûbu, kurban kesilecek vakit, kurban kesmekle yükümlü olan kişi, kurban ibadetinin hikmeti konularını içeren bir kitaptır.

⁵² Muhammed Fatih Eren, *Ömer Nasuhi Bilmen’in Kelâm Düşüncesinde Yenilik*, yl. tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s.10.

⁵³ Bilmen Ömer Nasuhi, *Istilahat-ı Fıkhiyye*, Bilmen Yayınevi, 1985, C. 1, s.408.

⁵⁴ Vakkasoğlu, Age, s.80,81.

1.5.2. Tefsir Alanındaki Eserleri

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri (IVIII, İstanbul 1963-1966)

Kur'ân-ı Kerîm'den Dersler ve Öğütler (İstanbul 1947)

Sûre-i Fethin Türkçe Tefsiri, İ'tilâ-yı İslâm ile İstanbul Tarihçesi (İstanbul 1953, 1972)

Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l-Müfessirîn (I-II, Ankara 1955-1961).

Bilmen'in *Tabakatı* klasik tabakat usûlüne göre telif edilen tabakat eserlerinin son halkasıdır. Osmanlı Müfessirlerini içine alan Türkçe en kapsamlı müfessir tabakatıdır. Osmanlı tefsir haritası çizdirecek kadar Osmanlı Müfessirleri hakkında geniş bilgi vermektedir.⁵⁵ İki ciltlik eserin birinci cildi iki kısımdan oluşur. Birinci kısım tezimize konu olan *Usûl-i Tefsîr* veya "*Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*", ikinci kısımda tefsirler ve müfessirlere ait bilgiler kısaca yer alır. Tefsir meslekleri genel bir bakışla anlatılıp tabiinden itibaren 14 tabakada müfessirler sıralanır. Birinci ciltte toplam 159 müfessir, beş tabakada eserler kaynaklarıyla birlikte yer alır. İkinci cildin tamamı kalan 9 tabakaya ait müfessirin hayatı ve eserlerine ayrılmıştır. İki ciltte toplam 464 müfessir ve eserlerini içermektedir.

Bilmen "*Usûl-i Tefsîr* veya *Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*" eserini ilmi bir tasnifle kaleme almıştır. Öyle geçiştirme yüzelli yüz atmış sayfalık bir bilgi değildir O'nun kitabı. Aksine konu anlatımı üç bölüme ayrılmış bu üç bölümün içindeki konular da birbirinden ayrı başlıklar altında konu bütünlüğü esas alınarak işlenmiştir.

1.5.3. Kelam Alanındaki Eserleri

Muvazzah İlm-i Kelâm (İstanbul, 1955): Kelam ve akaid konuları üzerine yazılmış bir eserdir.

Mülahhas İlm-i Tevhid Akaid-i İslâmiye (İstanbul 1962, 1973) "*Muvazzah İlmi Kelâm*" adlı eserin özetidir.

Ashâb-ı Kirâm Hakkında Müslümanların Nezih İ'tikadları (İstanbul, 1948) Hz. Muaviye hakkında çıkan tartışmalara cevap vermek amacıyla yazılmış bir eserdir.

1.5.4. Hadis ve Diğer Alanlardaki Eserleri

Hikmet Goncaları (İstanbul 1963) 500 hadisin tercüme ve izahından oluşur.

Dini ve Felsefî Ahlak Lügatçesi (İstanbul 1967) Farsça divançe ve Türkçe şiiirlerle ahlak konusunu işleyen bir eserdir.

⁵⁵ Bilal Deliser, *Tarihsel Arka Planlı Yüzyıl Okumaları-I: Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi/Tabakatü'l-Müfessirîn Adlı Eserinin İlk Üç Tabakası*, APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research, 2023, C. 7, S. 3, s. 304.

Nazarî ve Amelî Ahlak-ı İslamiyye Dersleri (İstanbul, 1928) medeniyet-ahlak ilişkisi üzerinden ahlakın önemini anlatan bir eserdir.

Sualli-Cevaplı Dini Bilgiler (İstanbul 1959) dini sorular ve cevapların yer aldığı bir kitaptır.

Yüksek İslam Ahlakı (İstanbul 1949): İslam akaidine dair önemli konuları anlatan eserdir.

Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar (Ankara 1956)

Nüzhetü'l-Ervâh (İstanbul 1968) Bilmen'in Farsça ve Türkçe şiir kitabıdır.

İki Şükûfe-i Taaşşuk (1904) küçük yaşta babasını kaybeden Bilmen'in, baba özlemini anlatan ilk ve tek romanıdır.⁵⁶

*Hikmet Goncaları, Din ve Felsefî Ahlak Lügatçesi ve Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*⁵⁷ eserlerinin içeriğinin bir kısmı daha önceden dergi yazıları olarak yayınlanmıştır. Ayrıca zekât, hac, kurban gibi ilmîhal konularına ve fıkıh tarihine dair fikhî yazıları Büyük İslam İlmihali ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu yayınlanmasından sonraki döneme aittir. Bu eserlerin hepsi incelenmeye değer kıymetli eserlerdir. Tefsir'i ile *Büyük İslam İlmihali* ve *500 Hadis*, zamanın en çok rağbet edilen eserleridir. Zira Büyük İslam İlmihali Anadolu'da Kur'an'la beraber evlerin başköşesinde yerini almıştır. Akademik alanda en çok ilgi gören eserleri ise; Tefsir Tarihi ile *Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*'dur.⁵⁸

1.5.5. Kitapları Dışındaki Yazıları

Ömer Nasûhî Bilmen'in *Beyanü'l-hak, Sebilü'r-reşad, Hayrî'l-kelam* ve *İtisam* gibi çeşitli dergilerde yayınlanmış yüz kırk sekiz makalesi vardır. 1911 ila 1968 yılları arasında birçok yazı kaleme alır. Makalelerinin kelamî meseleler, siyasal ve sosyal konular, ahlak, şiir, dinler tarihi, vaaz ve nasihat şeklinde çok yönlü olduğu görülür. Bilmen, Mekteb-i kudat öğrencisiyken, dersiamlığı başladığı zamanlarda ve Mecelle Ahvâl-i Şahsiyye komisyonu üyeliği yaptığı sıralarda *Beyanu'l-Hak* ve *Sırat-ı Müstakim*'in devamı olarak açılan *Sebilü'r-Reşad*'da yayınlanmış aile ve diğer meselelerle ilgili makaleleri mevcuttur. Bunların dışında *Diyanet mecmuaları, İ'tisam, Medrese İtikatları, Mahfil, Hilâl, İslâm, İslâm'ın Nuru, Selamet, Tarih Yolunda Erzurum Dergisi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, İslâm-Türk*

⁵⁶ Yaran, "Ömer Nasuhi Bilmen", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, C. 6, s. 163; Işık, "Ehl-i Halden İlmihal'e Bir Ömür", s. 43-45.

⁵⁷ Bilmen'in Tefsirini beş yılda tamamladığı da söylenir. Bknz. Ayhan, Işık, *İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasûhî Bilmen* (1883-1971), *Ağa Kapısından Şeyhülislâmlığa: İstanbul Müftülüğü*, 2019, s. 173-183.

⁵⁸ Abdurrahman Şeref Güzel yazıcı, *Büyük Kaybımız (Ömer Nasuhi Bilmen), Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1971, C. 10, S. 112-113, s. 375.

Muhitülmaarif Mecmuası, İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi ve Fetih hakkındır Gazetesi'nde yazıları yayınlanır.⁵⁹

1.6. Vefatı

Bilmen'in seksenyedi yıllık ömrü yukarda zikrettiğimiz üzere önce ilmi öğrenen sonra öğreten olarak ilim sevdasıyla geçer.

Vefatından önce oğlu Selim, İran'ın kurtuluş kutlamalarına davet edildiğini söyleyerek izin ister. Bilmen her zaman izin verdiği halde bu sefer önce “*gitme*” der, sonra izin verir. Bir hafta sonra döndüğünde babasının vefatını öğrenir. Selim Bilmen, babasına kendi vefatının malum olduğunu bu olayla hatıralarında bahseder.⁶⁰

Yatağında yorganına sarılmış tefsirini yazmaya başladığında Bilmen 80 yaşındadır. Ziyaretine gelen öğrencisinin sualine, son arzusunun tefsirini tamamlayıp ölmek olduğunu söyler. Allah duasını kabul eder.⁶¹

11 Ekim 1971 Salı sabahı birkaç saatlik komadan sonra 87 yaşında hayatını kaybetmiştir.⁶² 12 Ekim Çarşamba günü Fatih Camii şerifinde ikindi namazına müteakip icra edilen cenaze merasiminin az rastlanır türden yoğun ve kalabalık olduğu anlatılır. Kabri, Edirnekapi Sakızağacı şehitliğindedir.⁶³

1.7. Yaşadığı Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte imparatorluktan milli bir devlete geçiş yapılır, bu dönüşüm toplumun her alanında derinden hissedilir. Özellikle harf devrimi, Türk kültüründe önemli bir dönüm noktası olur, yeni neslin geçmişle olan kültürel bağlarının kopmasına, zengin kültürel mirastan mahrum kalmasına sebep olur. 1928 Harf devriminden itibaren yetişen nesiller, Osmanlıca ve Arapça yazılı eserlerden mahrum kalır.⁶⁴

Cumhuriyet döneminde de Kur'an-ı Kerim tefsirine ve temel dini bilgilere zaruri bir ihtiyaç hâsıl olur. Zira eski eserlerin dili Arapça ve Farsça idi. Bilmen'in Türkçe olarak te'lif ettiği eserler herkesin anlayacağı bir dilde olmalı islami ilimlerde bir gedik bırakmamalıdır. Bilmen eserlerini bu iştiyaka binaen kaleme alır.

⁵⁹ Kâmil Büyüker, “Ömer Nasuhi Bilmen' in Süreli Yayınlarında Yayınlanan Yazıları ve Şiirleri”, *Müftü ve Müderris Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyum Tebliğleri*, s. 79-81

⁶⁰ Ahmet Selim, Bilmen, Age., s.92.

⁶¹ Işık, Age, s.180.

⁶² Vakkasoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, s. 82.

⁶³ Yaran, “Ömer Nasuhi Bilmen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, C. 6, s. 162-163.

⁶⁴ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/harf-devrimi/>

Kur'an-ı Kerim'in latin harfleriyle yazılması 1958 yılında gündeme gelir. Bu konuda Batı Trakya Türklerinden bir öğretmenin sorduğu soruya kesin bir cevap Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'ndan (ö. 1960) gelir. Hayırlıoğlu'nun cevabı Batı Trakyada yayınlanan *Sebat* gazetesinde yayınlanır. Cevap, “*Kur'an'ın hatasız olarak 1353 sayılı kanunla resmileşen latin harfleriyle yazılabileceğine inanmıyorum*”, şeklindedir. O zamanlar İstanbul müftüsü olan Bilmen de Hayırlıoğlu'nun bu görüşünü destekler. Bu konuda kesin delillerle desteklediği Bilmen'in makalesi Mümin Çevik Bey'in kitapçığında ikinci makale olarak yer alır. Bu makalenin ilk nerde basıldığına dair bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵

Harf inklabından sonra Bilmen'in 1960'lı yıllarda tamamladığı tefsire kadar Türkçe olarak yayınlanan önemli tefsirleri inceleyecek olursak; Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö.1942) “*Hak Dini Kur'an Dili*” adlı eserinin bu dönemin en önemli çalışmalarından biri olduğu söylenebilir. Ancak 1935-1939 yılları arasında basılan bu tefsir, hem dili hem de içeriği itibarıyla herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir yapıda değildir ve daha çok dini alanda daha ileri bir kültüre sahip olanlara hitap eder. Dolayısıyla, sadece müslümanın ihtiyacına cevap vermekten uzak olan meallerin yerine, Kur'an'ın derinliklerine inebilen, âyetlerin tefsirini yapabilen çalışmaların önemi büyüktür. Özellikle Elmalılı Hamdi Yazır'dan Ömer Nasuhi Bilmen'e kadar olan dönemde, ülkemizde bu alanda ciddi bir eksiklik olduğunu görülür. Bilmen'in tefsiri, o dönemin müslümanlarının ihtiyaçlarını anlamak ve karşılamak adına önemli bir adım olur. Ancak, dilin zamanla uyum sağlayamaması nedeniyle bu değerli çalışma maalesef beklenen ilgiyi görememiş ve yeterince fayda sağlayamaz. Bu bağlamda, günümüzde tefsir çalışmalarının dil ve anlatımını güncelleyerek, daha geniş bir kitleye ulaşması ve Kur'an'ın evrensel mesajını herkes için daha anlaşılır kılmak amacıyla yeniden ele alınması gerekir.⁶⁶

Bilmen'in tefsirini, halka yönelik yazması esasen dildeki sadeliğine dayanır.⁶⁷ Bu sebeple halka arzitmeye en layık tefsir olarak Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri olduğu ifade edilir. Her sure öncesi kısa açıklamalar içermesi, sade anlaşılır bir şekilde kaleme alınması, akıcı bir dilde, diyalog şeklinde kaleme alınması özet bilgilerle sebebi nüzule, fıkha dair yetkin anlatıma sahip olması, şiirlerle ve öğütlerle zenginleştirilmiş Bilmen tefsirini öne çıkaran özelliklerdir.⁶⁸ Dolayısıyla bu özellikler aynı zamanda Bilmen'in Tefsir Usûlü hakkında da fikir verir.

⁶⁵ Selahattin Kıyıcı, *Ömer Nasuhi Bilmen (1391-1971)'in Bazı Makaleleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2000, C. 3, S. 3, s. 6.

⁶⁶ Şükrü Arslan, “*Bilmen Tefsirin Tefsir Literatüründeki Yeri*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.18, Erzurum, 2002, s.14.

⁶⁷ Orhan Atalay, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri'nde İctimaî Boyut*, Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006), 2007, C. I, s. 169-180.

⁶⁸ Ömer Dumlu, *Ömer Nasuhi Bilmen Tefsirini Halk İçin mi Yazdı?* Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006), 2007, C. I, s. 162.

1.8. Yaşadığı Döneme ve Sonraki Dönemlere Etkisi

Toplumların kültürel değerleri eğilimleri doğrultusunda doğar ve gelişir. Gelişen değerler zaman içinde zenginleşir. Osmanlı'nın son döneminde yaşamış bir alim olarak Bilmen ilmi yönden zengin bir müktesabata sahiptir. Osmanlıda gelişimini tamamlayan ilimler Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesiyle yazıldıkları için latin alfabesine çevrilme zarureti hasıl olmuştu. İşte bu zarurete binaen Bilmen bir din ve kültür elçiliği niteliğinde eserler telif eder.

Bilmen'in derin bilgisi ve ileri görüşlülüğü, eserlerinin her birinde kendini gösterir ve dini konular üzerine bilgilerini geniş bir yelpazede ifade etme yeteneğini ortaya koyar. Bilmen eserlerini sakın ve mütevekkil olarak yazar. Sekiz ciltten oluşan tefsir kitabını üç yılda bitirir, - acaba ömrüm vefa eder mi sekiz cildi tamamlamaya- diye bir vehme kapılmayarak kısaltma yoluna gitmez. Ömrü vefa ettiği süre içinde eserlerini önemine binaen peyder pey telif eder.

Bilmen'in eserleri camiilerde vaaz eden vaizden okullarda din dersi öğretmenine kadar toplumun her kesiminin dini eğitiminde pratik bir kaynaktır. Eğer Bilmen'in eserleri olmasaydı her biri ayrı kitapta yer alan iman, ibadet, ahlak gibi konular için ayrı ayrı valizler dolusu kitaba ihtiyaç olacaktı. Bilmen'in eserlerine olan bu büyük rağbet o dönemde bazı kişileri Bilmen'i taklide sevkeder. Fakat buna muvaffak olamazlar. Zira Bilmen'in eserlerinde cümlelerin hatta kelimelerin yerini değiştirmek bile eserin bütünlüğünü ve anlatımını bozmaktadır.⁶⁹

Bilmen'in misyonu eserlerinin kısa, sade, özlü olmasını gerektirir. Bilmen, ne Suyuti (ö. 911/1505), ne çağdaşı Subhi es-Salih ne de kendisinden sonra gelen Tefsir Usûl sahipleri gibi bir tefsir usûl kitabı ortaya koymaz. Çünkü Bilmen'in eserleri tefsirle sınırlı değildir. Bilmen'in eserine bu yönden bakıldığında hiç de azımsanamaz bir bilgi birikimine sahip olduğu görülür.

Tefsir usûlü alanında ilk Türkçe eser Darûl Fünun İlahiyat öğrencileri için Cevdet Bey tarafından yazılan ders notlarından müteşekkil 1927'de basılan *Tefsir Usûlü ve Tarihi*'dir.⁷⁰ Cevdet Beyin eseri ilk olarak bir dergide yer alıp sonra kitap haline getirildiği için Kur'an'ın toplanması, yedi harf, mekki-medeni ilmi, tefsir çeşitleri, dirayet tefsirinin dereceleri, müfessirler ve metotları dağınık bir şekilde işlenmiş, konu kısmi olarak anlatılır. Dirayet tefsiri ile ilgili bölüm on basamakta işlenmekle yetinilir.⁷¹

Türkçe tefsir usûlü eserlerinde ilklerden biri de çalışmamızın kaynağı olan Bilmen'in, 1960 yılında Diyanet İşleri Reisliği Yayınları tarafından basılan *Büyük Tefsir Tarihi* ve

⁶⁹ İbrahim Emiroğlu, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu'nun Mantıksal Açıdan Değer(lendirilmes)i, Felsefe Dünyası*, 2008, S. 48, s. 14.

⁷⁰ Ali Bulut, "Türkiye'de Tefsir Usûlü /Ulumu'l Kur'an Tartışmaları", s. 383.

⁷¹ Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları, İstanbul 1991, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları*, s.57, Zeynep Yılmaz, *Tefsir Usûlü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, s. 52, yl.tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2013.

Tabakatü'l-Müfessirîn eserinin birinci bölümünde yer alan "*Usûl-i Tefsîr* veya *Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*" adlı eseridir.

Türkiye’de İsmail Cerrahoğlu’nun 1971 tarihinde basılan *Tefsir Usûlü* eseri, alanında kapsam ve metod bakımından birçok usul kitabına kaynaklık etmesi bakımından büyük bir öneme sahiptir. Cerrahoğlu Türkiye’de ilahiyat camiasında ilk akla gelen isimdir. Zira O bu alandaki çalışmalarıyla Türkiye’de Tefsir Tarihinin ana çatısını oluşturur.⁷² Subhi es-Salih ve Bilmen’in eserleriyle kıyaslanamaz nitelikte kapsamlı konu ve içeriğe sahiptir.

⁷² Hatice Teber, *Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmî Çalışmaları*, *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 2019, c.III, sayı: 2, s. 284-316.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖMER NASUHI BİLMENİN TEFSİR USÛLCÜLÜĞÜ

Bilmen'in tefsir usulcülüğü, *Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakatü'l- Müfessirîn* eserinde yer alan Usûl-i Tefsîr'inden ve *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*'nden faydalanarak tesbit edildi. Bu tespitler yapılırken sıralama, Usûl-i Tefsîr'indeki bölüm ve başlıklarla aynı sırada yapıldı.

2.1. Usûl-i Tefsîr Birinci Kısım: Kur'an-ı Kerim Hakkında Umumi Bilgiler

Usul kitabında iki isim birden zikredilir. "*Usûl-i Tefsîr*" diğer adıyla "*Mukaddime-i İlm-i Tefsîr*" adlı bölümü genel bir giriş ve önsözden sonra üç kısımdan oluşur. Girişte, hamdele salveleden sonra özsöz yer alır.

İlk kısmı, "*Kur'ân-ı Kerim Hakkında Umûmi Bilgiler Camiidir*" başlığı altında yer alır ve şu alt başlıklarla başlar: "*Kur'ân'ın Manası*", "*Sûrenin Manası*" ve "*Âyetin Manası*". Bilmen'in bu yaklaşımı eser boyunca -Kur'ân'ı temel alarak- genelden özele bir anlatımla devam eder.

Eserin giriş kısmında bir önsöz bulunur. Bilmen önsözü iki bölüme ayırmak suretiyle önce tarihi sonra tefsir tarihini ve tefsir ilminin yerini açıklayarak aşamalı bir anlatım sergiler.

Önsözde özet olarak önce tarihin önemi ve kısımları sonra tefsir tarihinin mahiyeti ve ilimler arasındaki yeri hakkında açıklamaya yer verir. Bu bilgilere kısaca şunlardır;

Tarih, insanlık deneyiminin yazılı bir kaydı olarak, geçmişten günümüze kadar olan olayları ve figürleri belgeleyerek, kültürel mirasın korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Yazının icadıyla birlikte, bilgi sabitlenmiş ve geniş kitlelere yayılmış, böylece tarihi bilgiler daha erişilebilir hale gelmiştir. Tarih, toplumların kendilerini ve dünyayı nasıl gördüklerini şekillendiren önemli bir araçtır ve bu nedenle doğru yorumlanması ve korunması, kültürel kimlik ve toplumsal bilinç için elzemdir. Yazılı tarih, hükümdarlar, din adamları ve bilge kişiler tarafından kaydedilmiş ve sosyal, siyasi, ahlaki, dini, felsefi ve edebi olayları içerir. Bu kayıtlar, geçmişin olaylarını ve anılarını gelecek nesillere aktararak, yazılı tarihin başlangıcını oluşturmuştur. Mısırlılar, Çinliler, Yunanlılar ve Romalılar gibi medeniyetler, tarihi kaydetme konusunda farklı yöntemler geliştirmişlerdir; bazıları olayları olduğu gibi aktarırken, diğerleri edebi eserler yaratmış ve kişisel yorumlar eklemiştir. Özetle tarih, insanlığın sosyal hafızası olarak, yazı aracılığıyla nesiller boyunca yaşatılmaktadır.

Tarihçilik, belgelere ve kaynaklara dayalı olarak olayları tarafsız bir şekilde kaydetme çabasıdır. Bu süreçte, İbn Haldun gibi İslam âlimleri, metodolojik yenilikler getirerek tarihin

bilimsel bir disiplin olarak gelişmesine öncülük etmişlerdir. İbn Haldun'un eserleri, rivayetlerin doğruluğunu sorgulayan ve olayları mantıklı bir çerçevede ele alan bir yaklaşım sunmuştur. Tarih, zamanla genişleyerek din, edebiyat, felsefe, sanayi, ekonomi ve politika gibi çeşitli alt dallara ayrılmış ve her bir dalda uzmanlaşmış bilim insanları yetiştirmiştir. Bu gelişmeler, tarihin sadece olayları kaydetmekten öte, bu olayların nedenlerini ve sonuçlarını anlamaya yönelik derinlemesine bir inceleme alanı haline gelmesini sağlamıştır.⁷³

Bilmen önsözünde tefsir tarihinin önemini ve Kur'an-ı Kerim'in insanlık üzerindeki etkisini vurgular. Yazar, semavi kitapların zamanla orijinalliklerini yitirdiğini ve insanlığın cehalet içinde kaldığını belirttikten sonra, Kur'an'ın bu karanlığı aydınlatan ilahi bir ışık olarak geldiğini ifade eder. Tefsir ilminin, Kur'an'ın anlamını ve mesajını açıklamak için önemli olduğunu, bu alanda yapılan çalışmaların ve yazılan eserlerin değerini anlatır. Ayrıca, tefsir tarihinin, ilimler tarihi içinde yüksek ve değerli bir yere sahip olduğunu, Kur'an'ın edebi yüksekliği ve mucizeliği konusunda yapılan araştırmaların önemini vurgular. Özetle, Bilmen tefsir tarihinin, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması açısından vazgeçilmez bir alan olduğunu savunur.

Eser, tezimizin ana kaynağı olan, tefsir usûllerini anlatan ve "*Tefsir İlimine Giriş*" olarak adlandırılan bir bölüm ile başlar. İkinci bölüm ise "*Tabakâtül-Müfessirîn*" adını taşır ve Kur'an tefsirleri, değerli İslam âlimleri ve onlarla ilgili bilgileri içerir.⁷⁴

2.1.1. Kur'ân-ı Kerim'in Manası

Bilmen, Kur'ân'a adının, daima okunduğu ve kendisinde hakikatleri topladığı için verildiğini belirtir. Kur'ân'ın elli beş isme sahip olduğunu ifade eder ve bunlardan on ikisini zikreder. "*Mushaf*"ın deffeteyn denilen iki kap arasında mahfuz haline denildiğini, cemisine ise "*Mesahif*" adının verildiğini açıklar. Bilmen, âyet ve sûrelerin tamamına "*Mushaf*" denilebileceği gibi tek bir âyet veya sûreye de "*Kur'ân*" denilebileceğini vurgular.⁷⁵ Kur'an'ın en küçük bölümü olan ayetin de Kur'an olduğunu ayrıca belirtmesi ilahi kelamın bütünlüğüne bir işaret etmek içindir şeklinde yorumlanabilir.

Bilmen, bu bölümde Kur'ân'ın lafzi manası, kiraet, cem, zam; okunmuş manasında bir masdar oluşundan, vahiy ürünü Mukaddes lafızlarına "*Nazmü'l-Kur'ân*" denilişinden bahseder. Yarım sayfa ile iktifa edilmesi, kitabın sade anlatımı, okuyucuda bilginin kalıcı olmasını sağlar.⁷⁶

⁷³ Bilmen, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973, c.I.

⁷⁴ Bilmen, Age. s.7,8.

⁷⁵ Bilmen, Age. s.9.

⁷⁶ Bilmen, Age. s.10.

2.1.2. Sûre'nin Manası

Bilmen, "*Sûre*" kelimesinin lafzi manasını, "*derece, yüksek rütbe, güzel bina, hisar*" olarak tanımladıktan sonra, ıstılahta sûre, en az üç âyetten oluşan bölümlerden her birini ifade ettiğini söyler. Lafzi mananın, ıstılah manasını içerdiğini belirtir. Toplam 114 sûre olduğunu, bunlardan 86'sının Mekkî, 28'inin Medenî olduğunu aktarır. Çoğunun uzun sûrelerden oluştuğunu, bazılarının ise çeşitli isimlere sahip olduğunu paylaşır. Bu çeşitliliği göstermek için Fatiha Sûresi'nin birden fazla isimlendirilmesini örnek olarak verir.

Yedi uzun sûre olarak şunları zikreder: *Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, En'am, A'raf, Yunus ve Kehf Sûreleri*. Bu uzun sûreleri yüze yakın sûre takip eder. Bu sûreler arasında *Berae, Neml, Hud, Yusuf Sûreleri* bulunur. Ardından, bu sûreleri "*Mesani*" adı verilen *Ahzab, Hac, Kasas* gibi sûreler takip eder. Kısa sûreler ise "*Mufassal*" adıyla anılır ve "*Tıval-i Mufassal*", "*Kıсарı Mufassal*", "*Evsatı Mufassal*" olmak üzere üçe ayırır.⁷⁷

2.1.3. Âyet'in Manası

Bilmen, bu başlık altında âyetin lügat manasını alamet, nişan, ibret delili gibi birden fazla anlamı sıraladıktan şu manzumeye yer verir:

*"Bilmek istersen eğer sen aded-i âyâtı
Cümlesi altı bin ü altı yüz altmış altı
Binidir va'd beyânında anın bini vaîd
Binidir emr-i ibâdet, bini nehy ü tehdîd
Bini emsâl ü iberdir bini ahbâr u kasas
Beş yüz âyâtı helâl ile harama înuhtas
Buldu yüz âyeti teşbih ü duâda çü rüsûh
Altmış altısı dahi âyet-i nâsîh mensûh."*⁷⁸

Bilmen, ilk inen âyetleri Alak Sûresi'nin ilk dört âyeti olarak belirtir. Son inen âyetlerin ise cumhura göre Mâide Sûresi'ndeki "*bugün size dinimi tamamladım*" âyeti olduğunu ifade eder. Ancak tercih edilen görüşe göre, son inen âyetler Bakara sûresi 278-281 ayetleri, Bu ayetler de insanlara kendilerini büyük bir tehlikeden koruyacak davranışları öğreten kişisel sorumluluk esasını kurmayı ve Resûl-i Ekrem'in ahirete irtihallerine işaret içerir.⁷⁹ Bilmen bu konuda tercih edilen görüş ve cumhurun görüşü olarak son inen âyetin Mâide Sûresinin 3. âyeti olduğuna işaret eder.⁸⁰

⁷⁷ Bilmen, Age. s.10.

⁷⁸ Bilmen, Age. s.10,11.

⁷⁹ Bilmen, Age. s.12.

⁸⁰ Bilmen, Age. s.12.

Bilmen, konuyu oldukça sade yarım sayfalık bir bölümde açıklar. Ayet sayısı hakkında çeşitli görüşleri zikrettikten sonra en bilinen ve halk arasında kolayca akılda kalan 6666 sayısını zikretmesi, konuyu ayetin anlamı, Mekkî-Medenî gibi kısa tanımlara vermesiyle gereksiz detaylardan kaçındığını gösterir.

Bilmen, ilk inen âyetlerden “*Âyetin Mânâsı*” başlığı altında kısaca bahseder. Meşhur görüşe göre Alak Sûresi ilk dört âyeti ilk inen âyetlerdir ifadesini kullanmakla beraber sonraki sayfada beş ayetin Arapçasını zikreder. Bu âyetleri; İslâm’ın, ilim irfan üzere tesisinin aynı zaman yüksek bir din olduğunun şahididir, diye yorumlar.⁸¹

Ömer Nasuhi Bilmen’in Mekkî ve Medenî konusunu “*Âyetin Manası*” başlığı altında, çeyrek sayfalık bir bilgi ile açıkladığı görülür.

Bilmen âyetleri ilk olarak nâzil oldukları zaman itibarı ile dört kısma ayrıldığından bahseder. Bunlar Mekkî, Medenî, leylî, neharîdir. Hicretten önce nâzil olanlar Mekkî, hicretten sonra nâzil olanlar Medenî ’dir şeklinde kısımlanır. Diğer bir görüşe göre indirildiği şehir esas alınarak Mekke’de indirilenler Mekkî, Medine’de indirilenler Medenîdir. Gece nâzil olanlar leylî, gündüz nâzil olanlar ise neharî olarak isimlendirmektedir, der.⁸²

2.1.4. Kur’ân-ı Azim’in Nüzûlü

Bilmen, bu bapta ilk olarak “tenzil” kavramının mânâsına dair görüşlere yer verir. Tenzilin tedrici ve farklı şekillerde inmek mânâsına geldiği görüşünden bahseder. Nüzûlden bir diğer maksadın, dünya semasından ya da Levhi Mahfuz’dan Hz. Peygamber’e vahiy yoluyla inmesi olduğunu ifade eder. Farklı vakitlerde Cebrail vasıtasıyla indirilmesi sebebiyle Kitab-ı Münzel denildiğini söyler.

Bilmen, Kur’ân’ın İlâhi Kelam olması yönüyle inmek gibi dünyevi kelimelerle ifadenin tasavvur olunamayacağını ancak dünyevi kelimelerle tebarüz eden kısmının indirilmiş olması mümkündür diye vurgular. Bu lafızlara “*Kelamullah*” ya da “*Kur’ân*” adı verilir, der.⁸³

Müellif devamında, nübüvvetinin en bariz delili olarak, nübüvvet öncesi koyu cehalet bulutları arasında safvetini muhafaza etmiş ümmi bir Peygamberin (başkasından feyz alması uygun olmadığından) Cenabı Hakk’ın talimi ile en büyük ilmi hakikatlere ulaşmasını gösterir.⁸⁴

Bilmen, tehannüsten bahisle, bunun Mekke’de her sene bir müddet Hira’da inziva anlamına gelen bir kavram olduğunu, bu âdetin Abdulmuttalip tarafından başlatıldığını ifade eder. Bu zaman zarfında Abdulmuttalip’in haniflik üzere ibadetle ve aynı zamanda yolculara

⁸¹ Bilmen, Age. s.12.

⁸² Bilmen, Age., s.11.

⁸³ Bilmen, Age., s.12.

⁸⁴ Bilmen, Age., s.12-13.

yemek yedirmekle meşgul olduğunu zikreder. Bilmen, Ramazan-ı Şerif'in on yedinci günü, seher vakti Hz. Peygamber'e vahyin ansızın Alak Sûresinin dört âyetiyle gelmesinden sonra ⁸⁵ Hz. Peygambere vahyin verdiği olağanüstü hale, sonrasında hanımı ile hasb-i haline, Fetreti vahye değindikten sonra pek gündeme gelmeyen bir detay olarak fetreti vahiy sırasında İsrâfil ve Cebrail'in ziyaretinden bahseder.⁸⁶

Müellif, fetret sonrası vahyin gelişini Hz. Peygamberin rivâyeti ile anlatır. Lakin bu hadise dair kaynak zikretmez. Bilmen bütün olarak inen ilk sûrenin Fatiha Sûresi oluşundan, münecemen nüzûlden bahsettikten sonra münecemen nüzûlün hikmetlerini altı maddede şöyle sıralar:

- 1 Bütün olarak nâzil olsa evvela düşünülüp tasarlandığı zannına sebep olma ihtimali
- 2 Hükümlerin hepsiyle mükellefiyetin muhataplara ağır gelecek olması, tedriciliğin kolaylaştırıcı olması
- 3 Risalet sırasında Peygamberimizin uğradığı güçlükler karşısında o esnada kalbini takviye ve tesliye için birtakım âyetlerin nüzûlüne gerek duyulması: *"İnkârcılar, 'Ona Kur'an birden indirilmeli değil miydi?' dediler. Evet, biz böyle parça parça indirdik ki bununla senin kalbini pekiştirelim."*⁸⁷ Dolayısıyla Kur'an birden nâzil olsaydı buna imkân olmaması.
- 4 Olayların vuku bulmasıyla o olaylar hakkında hükümlerin indirilmesi gereği.
- 5 Müslümanlar ve gayrı Müslümlerin sorularına cevap mahiyetinde âyetlerin indirilmesi.
- 6 Vahyin ezberlenmesinin kolay olması⁸⁸: *"Kur'an'ı parça parça indirdik, tâ ki insanlara zaman zaman okuyup öğretesin."*⁸⁹

2.1.5. Vahyi İlahinin Mahiyeti ve Mertebeleri

Bilmen, vahyin lügat anlamı; işaret, risalet, gizli söz manalarına gelir, der. *"İha"* (vahyetmek) kelimesi manasında bir şeyi nefse süratle ve gizlice atmak olarak ifade eder. İstılah manasını ise Allah'ın dilediği şeyleri peygamberlerine çeşitli hallerde bildirmesi durumu olarak tarif eder. Bilmen tefsirinde vahyin lügat ve ıstılah manalarını verdikten sonra ayetlerde geçen

⁸⁵ Bilmen, Age., s.13.

⁸⁶ Bilmen, Age., s.14.

⁸⁷ Furkân, 5/32.

⁸⁸ Bilmen, Age. s.12-16.

⁸⁹ İsrâ 17/106.

vahiy kavramların da sayarak açıklar. ⁹⁰ Bilmen, Usûlünde ele almadığı birtakım konuları tefsirinde detaylı bir şekilde anlatır.

Vahyin dokuz mertebesini şöyle sıralar:

- 1- Rüya-yı Saliha: Nitekim bir hadis-i şerifte *"Biz nebiler topluluğunun gözleri uyur, fakat kalpleri uyanıktır."* Peygamber Efendimiz de (sallallahu aleyhi vesellem) rebîülevvelde rüya yoluyla vahiy gelmeye başlamıştır. Altı ay devam etmiş, sonra Ramazan-ı Şerif içinde ve uyanık halde İlâhî vahiy almaya başlamıştır. Hz. Âişe annemizden (radiyallahu anhâ) rivayet edilen bir hadis-i şerifte *"Hz. Peygamber bir rüya gördü mü, hemen sabahın aydınlığı gibi ortaya çıkardı!"* Sabahın aydınlığında şüphe edilemeyeceği gibi bu rüyaların doğruluğu konusunda da şüpheyi yer bulunmamıştır.⁹¹
- 2- Cenabı Hakk'ın cemalini müşahade ve hitabını duyma şeklinde vahiy alması: Hadisi Şerif'te *"Ben Rabbim'i en güzel şekilde müşahade ettim.* Buyurdu ki: *'Mele-i a'lâdakiler neyi tartışıyorlar?' Ben, 'Sen daha iyi bilirsin ey Rabbim' dedim. Ellerini omuzlarımın arasına (göğsüme) koydu. Öyle ki rahmetinin serinliğini göğsümde hissettim. O zaman göklerde ve yerde bulunanların ilmini bildim"* buyrulmuştur.
- 3- Zil sesi şeklinde çan sesine benzer heybetli bir ses akabinde kalbine vahyin mahfuz olması. Vahyi işitir, vahyin vasıtasını, kaynağını görmeden vahiy alması.
- 4- Kalbe vasıtasız ilham; dini bir çözüm sırasında kalbe bilgi gelme şeklinde vahiy alması.
- 5- Kalbe vasıta ile ilham, Cebrail kalbine üflemesi şeklinde vahyi alması. Şu hadis-i şerif *"Cibrîl-i Emîn kalbime üfledi ki bir kimse ecelini ve rızkını tamamen bitirmedikçe ölmeyecektir. Artık Allah'tan korkunuz, rızkınızı aramada güzel bir yol tutunuz."* vahyin bu kısmına ilişkindir.
- 6- Melek vasıtası olmadan yakaza halinde hicablı ya da hicabsız müsafeheten tecelli *"Allah bir insana ancak vahiy yoluyla veya bir perde arkasından hitap eder"* ⁹²âyet-i kerimesi de bunu gösterir. Hz. Musa'nın [aleyhisselâm] mazhar olmuş olduğu vahiy de perde arkasından tecelli etmiştir.⁹³

⁹⁰ Bayram Enver, Ömer Nasuhi Bilmen'in Vahiy Anlayışı Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri Bağlamında, Akif Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2023, C. 53, S. 2, s. 156-167.

⁹¹ Bilmen, Age. s.17.

⁹² Şûra, 42/51.

⁹³ Bilmen, Age.s18.

- 7- Vahiy meleğinin temsilen gelmesi; *"Tıpkı arkadaşlarınızdan birinin gelip sizinle konuştuğu gibi Cibril de bana gelip benimle konuşur. O'nu arada bir perde olmaksızın görür."*⁹⁴ Çoğu kez ashâb-ı kirâmdan Dihye el-Kelbî sûretinde Cibrîl-i Emîn, temessül ederdi. Ashâb-ı kirâma meçhul bir bedevi Arap suretine girip görüldüğü de olmuştur.
- 8- İki defa asli suretle 600 kanatlı olarak gelmesi şeklinde vahiy alması: Bu şekilde vahiy, yalnız Resûl-i Ekrem Efendimiz'e iki defa gelmiştir. Şöyle ki: Bir defa peygamberliğin başlangıcında Allah Resûlü Hira'da iken Cibrîl-i Emîn'i semanın en yüksek ufkunda *"Ey Muhammed, sen Allah'ın elçisisin, ben de Cebrâil'im"* diye hitap ediyordu. *"Andolsım ki onu apaçık ufukta gördü"*⁹⁵ âyet-i kerimesi bunu dile getirmektedir. Resûl-i Ekrem [sallallahu aleyhi vesellem] İkinci defa da Cibrîl-i Emîn'i Mi'rac gecesi bu şekilde müşahade etmiştir. *"Onun bir başka inişini sidretü'l-müntehânın yanında görmüştü"*⁹⁶ âyet-i celilesi de bunu bildirmektedir.⁹⁷

Bilmen, Zerkeşî'nin (Ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinden bir alıntıya yer verir. Zerkeşî Kur'an'ın inişini iki çeşit vahye dayandırır:⁹⁸ Resûl-i Ekrem Efendimiz [sallallahu aleyhi vesellem], Kur'ân âyetlerini iki yolla almıştır: Biri, Resûlullah, beşeriyet durumundan melekîyet durumuna geçerek Cibrîl-i Emîn'den vahyolunan âyetleri alırdı. İkincisi de Cibrîl-i Emîn melekîyetten çıkıp beşeriyet sûretinde görünür ve âyetleri Hz. Peygamber' tebliğ ederdi.⁹⁹

2.1.6. Kur'ân-ı Kerim 'in Cem ve Tertibi

Bilmen, Kur'ân üç kere cem edilmiştir, dedikten sonra Hâkim'in (ö. H 405) *Müstedrek* isimli eserinde Kur'an'ın cem ve tertibini üç devreye ayırdığını nakleder. Bu üç devreden sırasıyla şöyle bahseder;

1- Peygamberimiz Kur'an ayetleri nazil olduğunda vahiy katiplerine yazdırırdı. Nitekim vahiy katiplerinden Zeyd bin Sabit'ten şöyle nakleder: *"Biz Hz. Peygamber'in huzurunda Kur'an'ı deri parçalarına yazardık."*¹⁰⁰ Cibril'in talimi ile tertip edilmesi konusunda icma-ı ümmet vardır. Buna binaen Kur'an ayetlerinin tertibi bir emri tevkifidir, içtihadî değildir. Bu konuda İcma-ı Ümmet vardır. Bununla beraber Kuranın bütün ayetleri vahiy nazil oldukça bir çok sahâbi tarafından tamamen ezberlenmiştir. Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644),

⁹⁴ Buhari, *es-Sahih, Bed'ul-vahy*, 2, İstanbul, 1991, Çağrı Yayınları.

⁹⁵ Tekvîr 81/23.

⁹⁶ Necm 53/13-14.

⁹⁷ Bilmen, Age.s.19.

⁹⁸ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1410/1990, 1/95-98.

⁹⁹ Bilmen, Age.s.19-20.

¹⁰⁰ Buhârî, *es-Sahih, Kitâb'u Tefsîri'l-Kur'an*, 20.

Hiz. Osman (35/656), Hiz. Ali (ö.40/661), Übey b. Kâ'b (ö.18/639), Zeyd b. Sâbit (ö.45/665), İbn Mesud (ö.32/653), Ebü'd-Derdâ (ö.32/653), Talha (ö. 36/656), Sa'd (ö.55/675), Huzeyfe (ö.36/656), Salim (ö.64/683), Muâz b. Cebel(ö.18/639), Ebû Hüreyre (ö.58/678), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö.54/674), Ebû Musa el-Eş'arî (ö.42/662) [radıyallahu anhüm] Müminlerin annelerinden Hiz. Âişe (ö.58/678), Hiz. Hafsa (ö.45/665) ve Hiz. Ümmü Seleme (ö.61/680).

Arzi ahire olarak isimlendirilen Peygamberimizin vefatından önceki son Ramazan-ı Şerif'te Cibrili Emin'le olan iki tilavetten bahseder. Asr- saadette şiire, şaire, şiir ezberine verilen önemi belirttikten sonra Kur'ân hafızlarına "kurra" denildiğini ve Bi'r-i Maune vakasında yetmiş hafızın şehit edildiğini zikreder.

2- Ebû Bekir zamanında kitap haline getirilen Kur'ana müsavere neticesi İbni Mesud'un teklifiyle Mushaf adı verildi. İtkan'da Ebu Bekir tarafından "Mushaf" ismi verildi der ki, O'nun halifeliği döneminde ismin verildiği için böyle denilmesi muhtemeldir. Ebu Bekir ölüm döşegin de Hiz. Ömer'e bu mushafı verir, Hiz. Ömer'in şehadetinden sonra kızı Hafsa tarafından muhafaza edilir. Kur'ânı Kerim Arap kabilelerinin en fasihlerinden olarak bilinen yedi lûgat üzere nâzil olmuştur. Bilmen, yedi harf, yedi lehçe arasında Kureyş lehçesinin tercih edilmesinden kısaca bahseder.¹⁰¹

3- Hiz. Osman zamanında bu Kur'an Hiz. Hafsa'dan alınıp çoğaltılmış, yedi lehçe içinden Kureyş lehçesi tercih edilerek bir rivâyete göre dört bir rivâyete göre yedi nüsha şeklinde yazılmış, değişik yönlere gönderilmiştir. Hiz. Osman'ın yanında bulunan bu mushafa "imam Mushaf" denilmiş daha sonra yedi nüshaya da "imam Mushaf" denmesi yangınlaşmıştır.¹⁰²

2.1.7. Kur'ân-ı Kerim'in Mahfuziyeti

Kur'ân-ı Kerim'in ilahi olarak korunduğunun âyetle sabit olduğunu belirten Bilmen, yarasa tabiatlı kişilerin bu gerçeği reddettiklerini ifade eder. Bilmen, eserinde inançsızları "yarasa tabiatlı" olarak nitelemesi, kitabının mümin ve müslüman kişilere hitap ettiğini gösterir. Ayrıca, Mushaflar ve Dini Eserler Tetkik Heyeti'nin doğru bir çalışma yaptığından bahseder. Kur'an tilavetine devamın, tecvidine ve resmi hattına riayet etmenin önemini hatırlatır.¹⁰³

2.1.8. Kur'ânı Mübinin Resmi Hattı

Bilmen, İmam Mushaf meselesine değinir. " Hatt-ı Osmaniye veya Hatt-ı İstilahi olarak adlandırılan resmi yazı biçiminden bahsederken, bazı yazı kurallarına muhalif olmasının

¹⁰¹ Bilmen, Age. s.23,24.

¹⁰² Bilmen, Age. s. 20-24.

¹⁰³ Bilmen, Age. s.25.

arkasında latif maksatlar, nükteler ve hikmetler bulunduğunu belirtir. Bu husustaki hikmetleri açıklamak için İslam alimleri tarafından pek çok görüş ileri sürüldüğünü ifade eder. *İlmi Resmül Kur'an*" başlığı altında bir ilim tedvininden bahseder ve Hz. Osman zamanında yazılan mushafların "*el-İmam*" denilen mesâhif-i Osmâniyye'nin resmi hattına tabi olmasının lüzumunu vurgular.¹⁰⁴

Bilmen âlimlerden bazılarının görüşleriyle birlikte kendi görüşüne yer verir: Kur'an'daki yazılış bakımından fazla, telaffuz edilmeyen "vav" larla "elif"lerin değiştirilip değiştirilmeyeceği hakkında soru soranlara İmam Mâlik (ö. 179/795) hazretleri, "*Hayır, bunlar değiştirilemez*" demiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) "*Mushaf-ı Osmânî'nin hattına, vav, yâ, elif vesaire gibi özelliklerine uymamak haramdır*" demiştir. Bilmen anlatımına soru-cevap şeklinde devam eder: "*Bugün elimizde bulunan mushaf nüshalarının bazılarında bu hatt-ı Osmânî'den sapıldığını gösterir bazı kelimeler var mıdır? Varsa sebebi nedir?*" sorusu hakkında denilebilir ki: *Yazılan mushaflarda hatt-ı Osmânî'ye riayet edilmesi bir görev olduğundan öteden beri buna riayet edilmiş ve bugün Mısır'da, Hindistan'da ve diğer İslâm ülkelerinde yazılıp basılan mushaflarda buna uyulmaya çalışılmaktadır.*"¹⁰⁵

Bilmen bazı harflerin değiştirilmesini tebdil ve tağyir saymayarak okunuşu kolaylaştırmak için yapılan, böyle devam eden bir uygulama olduğunu söyler.

İslam Tarihi'nde, Asr-ı Saadet ve sonraki dönemlerde ortada ve sonda med harfi olarak bulunan elifler bazen yazılsa da genel bir adetle terkedilirdi. Yazılışın çabukluğu ve pratikliği açısından, özellikle Kur'an ve diğer ilimlerde, bu husus zorunlu hale gelmiştir. Ancak bazı durumlarda, bu eliflerin yazıldığı da görülmüştür. Yâkût-ı Müsta'sımî (ö. 1299) ve Amasyalı hattat Hamdullah'ın (ö.1520) yazdığı mushaf-ı şeriflerde, bu eliflerin tilaveti kolaylaştırmak amacıyla yazıldığı bilinmektedir. Günümüzde ise Mısır ve diğer bazı İslam ülkelerinde yazılan mushaflarda, bu elifler hala yazılmamaktadır."

Bilmen şu hususu da ilave eder; *Neşr'de* ve *Şerh-i Mecâmi'de* belirtildiğine göre, gerçekte "*imam*" ismi verilen Mushaf-ı Osmânî'nin yazım biçimine uymak elzemdir. Fakat bahsettiğimiz eliflerin terki buna mâni değildir. Türkçede de benzer durum vardır, elifsiz yazılması özetlemek için uygulanan bir usûldür.¹⁰⁶

Konunun devamında Bilmen, bazı edat ve yazım farklılıklarından da bahseder ki bunları tilaveti teshil için manayı değiştirmeyen caiz görülen farklılıklar olarak zikreder:

¹⁰⁴ Bilmen, Age. s.26-27.

¹⁰⁵ Bilmen, Age. s.28.

¹⁰⁶ Bilmen, Age. s.29.

"Sadrı Evvel Kur'ân-ı Kerîm'i âlimlerin ricalin efvalinden telkin suretiyle ahz etmişti. Daha sonra müslümanlar çoğalınca âyetlere nokta ve hareke vaz'ına muzdar kaldılar. Deniliyor ki: Noktayı ilk vaz' eden Nasr b. Âsım b. Amr el-Leysî el-Basrî'dir (ö. 89/708). Harekeleri ilk vaz' de Âmir'dir. Yine deniliyor ki: Haccâc (ö. 261/875) veya Hz. Ali'nin (ö. 40/661) telkiniyle Ebül-Esved'dir (ö. 67/661) Şu kadar var ki zahir olan noktalarla harekelerin hatt-ı Arabî ile beraber ötedenberi vaz' edilmiş olmasıdır. Çünkü birbirine suretçe müteşabih olan harflerin -mushaflara nokta vaz'ı zamanına kadar- noktadan ari bulunmuş olması müsteb'addir. Hatta rivayet olunuyor ki: Bidayeti İslâm'da Sahâbe-i Kirâm Mushafları ihtiyaten her şeyden, hatta noktadan bile tecrit etmişlerdi; eğer zamanlarında nokta bulunmasaydı bundan tecrid etmeleri nasıl bahis mevzu'u olabilirdi? Şu kadar var ki birçok muharreratta nokta kullanılması terkedilmiş, nokta konması muhatabın vukufsuzluğuna bir ta'riz gibi telakki edilegelmişti." ¹⁰⁷

Bilmen bahsi geçen konuda bizde de önceden buna benzer bir uygulama olarak imzaya nokta konulmadığını zikreder. Bilmen, kuvvetli ihtimalle ilk harekeyi koyanın Hz. Ali'nin emriyle Ebül-Esved olduğunu (ö.69/688), söyler. ¹⁰⁸ Sadece Arapçası verilen "Benim sünnetime ve benden sonra gelecek Hulefâ-yi Râşidîn'in yoluna uyun" hadisine ¹⁰⁹ binaen dört halife'nin emrinin önemine işaret eder.

Müellif konunun devamında bazı alimlerin bu konudaki fikirlerine kısaca değinir; *El-İtkân*, *Vefeyâtü'l-A'yân* ve *Kitâbü'n-Nakt* rivayetlerine göre, Kur'ân-ı Mübîn'e ilk harekeyi ve tenvini koyan kişi, nahiv ilminin kurucusu olan Ebül-Esved ed-Düelî'dir. İmam Halil b. Ahmed (ö. 160/777), hemzelerle şeddeleri koyan bir kişidir. Hatta nokta şeklindeki harekeleri şimdiki bildiğimiz tarza dönüştüren de yine bu zattır. Tahmis (beş âyet sonuna konan hı harfi) ve ta'şîr (her on âyetin sonuna konan ayın harfi) işaretlerini koyan kişi ise Nasr b. Asım el-Leysî (ö. 175/791) veya Yahya b. Ya'mer'dir (ö. 89/708) ki bu zatlar tâbiînün büyüklerindendir. ¹¹⁰

Müellif, Ebû Ahmed el-Askerî (ö. 382/992), *Kitâbü't-Tashîf* adlı eserinden şu bilgilere yer verir:

H. Osman'ın yazdırmış olduğu Mushafları insanlar bir müddet okudu. Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) zamanında yazım hataları çoğalarak Irak'ta yaygınlaştı. Haccac, tedbiren benzer harflere işaret konulmasını istedi. Buna rağmen yazım hataları giderilemeyince

¹⁰⁷ Bilmen, Age. s. 31.

¹⁰⁸ Bilmen, Age. s. 31.

¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. 4, 126, 127; Dârimî, *es-Sünen*, "Mukaddime", 16; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Mukaddime", 6; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Sünnet", 5; Tirmizî, *es-Sünen*, "İlim", 16

¹¹⁰ Arapça'nın tarihine dair yazı, hareke, nokta vb konuları hakkında detaylı bilgi için bkz: Nihad M. Çetin, "Arap" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991 C. 3 s. 276-309.

harekeleme yapıldı. Hicrî birinci yüzyıl ortalarında, harekeleme, "şeklü'l-Kur'ân" adıyla kabul edildi.¹¹¹

Bilmen'in bilhassa Kur'an'ı Mübinin Resmi Hattı konusuna, diğer konularına nazaran geniş bir alanda yer vermesi eserini yazma amacını da ortaya koyar. Müellifin buradaki yegâne amacı öncelikle Kur'an'ın muhafazasıdır. Zira tefsir usulünde resmi hat konusunu en kapsamlı konu olarak işlemesi bunun en önemli işaretidir.

2.1.9. Sûrelerin Fatihaları, Ser Levhaları

Bilmen, hurûf-ı mukattaaları ele alır ve "*Serlevha*" başlığı altında hurûf-ı mukattaalar'ın sayısına, okunuşuna dair bilgiler verir. Hurûf-ı mukattaalar 14 harftir ve 29 sûrenin başında bulunmaktadır. Bu harfler, isimleri ile telaffuz edilmektedir. Bunlar, vahye dayalı olarak Peygamberimizin talimi ile yazıldığı için değiştirilemez ve okundukları gibi yazılamazlar. Yazılışlarının değiştirilemeyeceğine vurgu yaparak huruf-u mukatta'nın hikmetlerini üç madde halinde sıralar:

a. Bu harflerin manası bizce malum değildir. İlahi muradı, ilm-i ilahiye havale edip, bu şekilde yazmak ve okumak icap eder. Ayrıca, hurûf-ı mukattaalar, Allah'la Resulü arasında şifre mahiyetinde birtakım işaretleri ihtiva eder ve mübarek harfler, esma-i ilahiden bir parçadır. Bu harflerin bir araya getirilmesi ile ismi ilahinin zahir olduğu görülür.

b. Mübarek harfler isimlere, sıfatlara işarettir. Elif lam mimdeki elif, Allah; lam Latif; mim Melik ismine işaret eder. Yahut elif Allah, lam Cibril, mim Muhammed'e işaret eder. Müfessirler tarafından gelecekte vuku bulacak olayların zuhuruna bir delil olarak yorumlanarak bazı örnekler gösterilir.

c. Bu harflerin sûre başlarına geliş sebebini sadece Allah, Resulü ve islam ulemasının rasihlerinin bilmesi muhtemeldir. Evvelinde bulundukları sûrelerin isimleri mahiyetindedir ve böyle ayrı bir şekilde yazılmaları işitecek kimselerin merakını uyandırarak dikkati devamın da gelen ayete çekmektir, şeklinde yorumlamaktadır.

Bir de bunların ayrı yazılmaları ilahi bir ihtar mahiyetinde adeta; "Ey insanlar işte Kur'ân bu gibi herkesin bildiği harflerden oluşmaktadır, böyle olduğu halde bunun benzerini getirmekten acizsiniz. Öyle ise ilahi vahiy ürünü Kur'ân'ın mucize kelimelerinden nasıl şüphe edersiniz?" şeklinde gayb lisanıyla bir meydan okumadan bahseder.

Buna binaen ilahi hitap, bütün insanlığı Hz. Peygamber zamanındaki Arap belagatçıları *insafa, düşünmeye davet etmiş oluyor, şeklinde tamamlar.*¹¹²Bilmen bu konuda temel bilgilerle

¹¹¹ Bilmen, Age, s. 32.

¹¹² Bilmen, Age, s.36-38.

konuyu oldukça sade olarak işlemiştir. Konuya merak uyandıran “Acaba bu harflerin manaları var mıdır?” gibi soru cümlelerini sıralayıp akabinde cevaplayarak konuyu işlemiştir.

2.1.10. Kur’ân-ı Zi-şan’ın Nüzûlünden Evvel ve Nüzûlü Zamanında Arapların Lisan Bakımından Üstünlükleri

Müfessir, burada, Arabistan’ın sosyal hayatı hakkında kısaca şunlardan bahseder; Arap yarımadasını pek eski devirlerde medeni siyasi bir hayat sürdüğü, bedevi hayatta seyyar halde yaşayan kabilelerin sabit bir medeniyete sahip olmadıkları, bedevi hayatın tesiriyle büyük bir cesaret ve şecaat ortaya koyarak gökyüzünde yıldızlarda ilham alıp aydın zekâlar ve fasih manzumeler oluşmasına sahne olmuştu. Nice bedevi edipler yetişmiştir. Hele asr-ı saadet’e yakın derya gibi bir cüşu huruşa gelmiş, belagat yarışları altın suları ile yazılan manzumeler Kâbe duvarına asılarak beşeri bir kemalata ulaşılmıştır. Ukaz Panayırında büyük bir teveccüh kazanan kasideler günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca günümüze ulaşan kasidelere örnekler yer verir.

Bilmen “*Belagattaki terakki edebi mucizenin zuhuruna bir mukaddimedir*” der ve peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilen Hz. Muhammed’in risalet iddiasını en ebedi mucize olan Kur'an'la ispatlaması gerektiğini belirtir. Bu dönemi, Kur'an'ın belagat harikası olduğunu idrak edecek dimağları hazırlayan ilahi bir mucize olarak yorumlar.

Bu başlık altında müfessir insanların düşüncelerini ifade etme biçimlerinin nazım ve nesir tarzında olduğunu ifade eder. Cahiliye devrinde her iki tarzın da ilerlemiş olduğunu belirtir. Ancak, Kur'an'ın hem manzum hem mensur olmadığını, kendine özgü ulvi bir ahengi ve sağlam bir üslubu bulunduğunu vurgular. Kur'an'ın, milyonlarca şair ve belğin ilham kaynağı olduğunu belirtir. Bu bağlamda, Lebid İbn-i Rebi'a (ö. 40/660) gibi muallaka sahiplerinin İslam'la tanıştıktan sonra, Kur'an'ın etkileyici belagati karşısında kendi şiirlerinin etkisiz kaldığını fark ederek şiire veda ettiklerini ve ruhlarını Kur'an ile beslediklerini ifade eder.¹¹³

Arap yarımadasının tarihî ve edebî bir perspektiften incelendiği bu bölümde, Bedevi yaşam tarzının cesaret ve şecaatle şekillenen bir kültür ortaya çıkardığı vurgulanmakta, aynı zamanda bu kültürün edebiyata da ilham verdiği belirtilmektedir. Asr-ı saadet döneminde Ukaz Panayırında büyük ilgi gören kasidelerin önemi ve etkisi üzerinde durur. Ayrıca metinde Müellif Kur'an'ın belagat harikası olarak nitelendirilmesinden hareketle, Peygamberimizin risalet iddiasını en ebedi mucize olan Kur'an ile ispatladığını belirtir. Müellif ayrıca cahiliye

¹¹³ Bilmen, Age, s. 38-42.

döneminde nazım ve nesir tarzındaki gelişmelerden bahsederek Kur'an'ın kendine özgü üslubuyla milyonlarca şaire ilham kaynağı olduğunu ifade eder.

Bilmen'in usulünde böyle bir detay konuya yer vermesi ve bu konu için başlık açması Kur'an'ın belagattaki icazını vurgulamak içindir. Kur'anın icazını indirildiği kültürün özellikleriyle paralel olarak işlemiştir. Dolayısıyla müfessir Kur'an'ı yücelten şan ve şerefine sürekli vurgu yapan bir üslubu sıklıkla kullanmıştır.

2.1.10.1.Kur'ânın Hangi Bakımlardan Ebedi Bir Mucize Olduğu

Bilmen, peygamberlerin genellikle maddi ve kozmolojik olaylardan ibaret mucizelerine karşılık olarak Hz. Muhammed'in en büyük mucizesinin manevi, ilmi, akli ve gaybi bir mucize olan Kur'an olduğunu açıklar. Bu bağlamda, İslam peygamberinin diğer peygamberlerden farklı olarak genel, sürekli ve ebedi bir peygamberlikle geldiğini vurgular. Bu durum, onun mucizesinin sürekli ve ebedi bir niteliğe sahip olmasını sağlamıştır.

Bu konuda, Kur'an-ı Kerim'in birçok açıdan ebedi bir mucize olduğu belirtir. Kur'an'ın hangi bakımlardan icaz oluşunu şöyle sıralar¹¹⁴:

1. Muhtevasının genişliği bakımından icazı: Maddi, manevi, ilmi, ahlaki, sosyal, ekonomik ve tarihi pek çok gerçeği içermesi üzerinde durulmuştur. Hz. Muhammed'in ise ilimden yoksun bir çevrede yetişmiş olduğuna vurgu yaparak, Kur'an'ın içerdiği bilgilerin O'nun ilme dayanmayan bir çevreden gelmiş olması bakımından bir mucize olduğu ifade edilmiştir.
2. Evrenselliği bakımından icazı: Diğer âlimlerin fikirleri ve yazıları zamanla değer kaybederken, Kur'an'ın içerdiği bilgilerin asla güncelliğini kaybetmediği ve bilimsel gelişmelere ters düşmediği belirtilmiştir. Bu durum, Kur'an'ın zaman içindeki yüceliğini ve sürekliliğini göstermiştir.¹¹⁵Tefsirinde de bu konuya yer vermiş Kur'an'ın çağa uymadığı yönündeki eleştirilere gereken cevabı vermiştir.¹¹⁶
3. Gaybi Bilgi bakımından icazı: Gelecekte gerçekleşmesi öngörülen olaylara dair kesin bilgiler içermesi üzerinde durulmuştur. Romalılar'ın Farslar'a galip gelmeleri, Müslümanların Mekke-i Mükerrreme'ye zaferle girmeleri gibi olayların önceden haber verilmiş olması, Kur'an'ın içerdiği bilgilerin gerçekleşmesi bakımından bir mucize olarak değerlendirilmiştir.

¹¹⁴ Bilmen, Age. s. 43.

¹¹⁵ Bilmen, Age. s.43.

¹¹⁶ Esat Özcan, *Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), Kur'ân'a ve Tefsire Adanmış Ömürler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2022, s. 29.

4. Kur'an'ın Korunması bakımından icazı: Diğer semavi kitapların tahrifata uğradığı, bozulduğu ve değiştirildiği belirtilirken, Kur'an-ı Kerim'in bu tür tahrifatlardan korunduğu vurgulanmıştır. Bu özellik, Kur'an'ın Allah tarafından korunmuş bir kitap olduğunu göstermektedir.
5. Üslup ve Anlatım bakımından icazı: En güçlü ediplerin dahi her üslupta aynı performansı sergileyemediği, Kur'an-ı Kerim ise içerdiği bütün üsluplarda, anlatımındaki güzellik ve etkinlikte aynı mükemmelliği sürdürmüştür. Bu durum, Kur'an'ın olağanüstü bir belâgat ve fesahate sahip olduğunu delildir.¹¹⁷
6. Kalıcılık ve Etkileyicilik bakımından icazı: Diğer eserlerin zamanla etkilerini kaybetmesine karşın, Kur'an-ı Kerim'in insanda her okuyuşta aynı heyecanı, yenilik duygusunu ve derin etkiyi uyandırdığı belirtilmektedir. Bu durum, Kur'an'ın kalıcı ve etkileyici bir eser olduğunu belirtisidir.
7. Arap Dilindeki Üstünlük bakımından icazı: Kur'an-ı Kerim'in inzal olduğu dönemde Araplar, dilin inceliklerini bilen, fasih ve belîğ konuşan bir topluluktu. Ancak Kur'an'ın üslubu, bu üstün niteliklere sahip insanlar için dahi bir eşsizlik arz etmiştir. Bu sebeplerle, Kur'an-ı Kerim'in korunmuş olması, üslubunun mükemmelliği, kalıcılığı ve etkileyiciliği, Arap dilindeki üstünlüğü gibi özellikleriyle ebedi bir mucize olarak kabul edilmektedir.¹¹⁸
8. Kur'an-ı Mübîn'in ikinci halin imkânsızlığı bakımından icazı: Şöyle ki Kur'an-ı Mübîn, yukarıda yazıldığı şekilde ya icaz derecesine ulaşmıştır veya ulaşmamıştır. Eğer icaz derecesine ulaşmış olur, mahiyeti açısından benzerini getirme imkânsız ise bir mucize olduğu ortaya çıkmış olur. Aksine icaz derecesine ulaşmış olmadığı halde gerçekleşen çağrılara, meydan okumalara rağmen İslâm dinini söndürmek isteyen bir nice inatla muhalif fasih ve belîğlerin bu kitaba bir benzer yazmaya cesaret edememeleri, bu hususta güçlerinin ellerinden alınmış olması, olağanüstü bir durum olacağından Kur'an-ı Kerim'in bu bakımdan da bir mucize olduğu kesinlik kazanmış olur.

Bilmen'e göre, Peygamberimizin en büyük mucizesi manevi, ilmi, akli ve gaybi bir niteliğe sahip olan Kur'an'dır. Diğer peygamberlerin genellikle maddi ve kozmolojik olaylardan ibaret mucizeleri bulunurken, Kur'an'ın ebedi bir mucize olması vurgulanır. Kur'an'ın geniş muhtevası, evrenselliği, dilinin edebi ve felsefi güzelliği ile mucizevi üslubu onun ebedi bir rehber olarak kabul edilmesini sağlar. Bu özelliklerle donatılmış olan Kur'an-ı Kerim'in

¹¹⁷ Bilmen, Age. s.44.

¹¹⁸ Bilmen, Age. s.45.

Peygamberimizin diğer peygamberlerden farkını ortaya koyduğunu ifade eder. Bilmen'e göre İslam inancına göre Peygamberimizin en büyük mucizesine sahip olan bu kutsal kitap her zaman için insanlık için rehberlik yapacak ebedî kitap olarak kabul edilir.

2.1.11. Kur'ân-ı Mübin'in Sarahaten veya İşareten İhtiva Ettiği İlimler

Bilmen, Kur'ân-ı Azîm'in ilimlerin ve hikmetlerin kaynağı olduğunu vurgular. Bilmen'in bu başlıkta değindiği "Kur'an muhtevastaki ilimler" dikkat çekicidir. Zira bu ilimler konusu, usul kitaplarında rastlanmayan bir konudur. Bilmen konuya şöyle izah ederek giriş yapar; Sûreler ve âyetler, düşünen insanlara farklı yükseklikler ve uyanıklıklar kazandırır. Her isteyen, kendi yeteneği ölçüsünde Kur'ân-ı Kerîm'den faydalanabilir. Bilgili kişiler, Kur'an'ın mübarek âyetlerini okuyarak birçok ilmin, fennin olmazsa olmaz esaslarını, can alıcı noktaları ve prensiplerini belirleyebilirler. Bu açıdan İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Mübîn'den birçok ilmin esaslarını çıkarmışlardır. Bu ilimler, aslında Kur'ân-ı Kerîm'den elde edilmiş ilimlerdir. Ayrıca, bazı âyetlerin birtakım ilim ve konuların unsurlarını veya işaretini ihtiva ettiğini belirtir. Bu âyetler, mucizevî bir şekilde ilimlere dair unsurları içerir.

Bilmen, bu ilimlerin bir kısmına dair bilgileri başlıklar halinde açıklar:

1-Tefsir İlmi: Bilmen, "*Tefsir İlmi*" başlığı altında Kur'ân-ı Mübîn'in bazı âyetlerinin diğerlerini izah etmek ve tefsir etmek amacıyla kullanıldığını açıklar. Mücmel ve özlü olan âyetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için detaylı âyetlere başvurulduğunu belirtir. Bu şekilde, Kur'an'ın bazı âyetleri, diğer âyetlerini açıklamış ve tefsir etmiş olur. İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini isteyenlerin öncelikle Kur'an'a başvurması gerektiğini ifade ederler. Çünkü Kur'an, bir konuyu üstü kapalı olarak ifade ederken başka bir yerde tefsir edilmiş olarak bulunur.¹¹⁹ Bilmen "*hatta bu yolla yazılan tefsirler vardır*" diyerek rivâyet tefsirine değinir fakat "rivâyet tefsiri" kavramını kullanmayı tefsir çeşitleri konusuna bırakır.¹²⁰

2- Hadis İlmi: Resûl-i Ekrem Efendimiz'in [sallallahu aleyhi vesellem] hadislerinin kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm âyetleridir. Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Mübîn'in âyetlerinden ilham alır ve sözlerini, işlerini tamamen Kur'an'ın açıklamalarına uygun bir şekilde düzenlerdi. Said b. Cübeyr (ö. 95/713) hazretleri şöyle der: "*Bana Resûlullah'tan bir hadis ulaşmamıştır ki, onun delilini, doğruluğunu ispat eden şeyi Allah'ın kitabında bulmuş olmayayım.*"

Zaten mübarek hadislerle amel etmenin gereğini emreden yine Kur'ân-ı Kerîm'dir. "*Peygamber size ne verirse onu alın*" ¹²¹âyeti buna şahittir. Ehl-i kitap denilen yahudilerle hristiyanların kendi peygamberlerine birtakım temelsiz sözleri ve işleri isnat etmeleri üzerine

¹¹⁹ Bilmen, Age. s.46.

¹²⁰ Bilmen, Age. s.47.

¹²¹ Haşr, 59/7.

bir gün Resûl-i Ekrem Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) minbere çıkarak ashâb-ı kirâma şöyle hitap etmiştir: *'Bir hadisin doğruluğunu anlamak için Kur'an'a müracaat edilmelidir, Kur'an'a uymayan sözler bana ait değildir'* mealinde uyarmıştır."¹²²

3-Tevhid İlmi: İslâm dinindeki inanç konularına ait meselelerin birinci kaynağı, Kur'ân-ı Azîm'dir. Ulûhiyyete, meleklerle, nübüvve, semavî kitaplara, kazâ ve kadere, ahiret gününe, kısaca bütün inanç esaslarına ilişkin olan ölçüleri Kur'ân-ı Mübîn pek açık, pek ikna edici bir şekilde kapsar. Gerçekten de Kur'ân-ı Hâkim, inanca ait herhangi bir meseleyi ispat konusunda olağanüstü bir özellik gösterir. Değişik yeteneklere sahip bulunan insanlardan her birini ikna ve irşad edecek biçimde deliller getirir, konuyu aydınlatır, ispat eder.¹²³

Mesela, öldükten sonra dirilme hakkındaki ayetler: *"O, Allah Teâlâ'dır ki rahmeti olan (yağmurları önünde) müjdecî rüzgarları yollarında gönderirler. Derken biz, onları ölmüş bir ile göndermiş, oraya su indirmiş, onunla orada her türlü meyveleri çıkarıp bitirmiş oluruz. İşte ölüleri de böyle kabirlerinden çıkaracağız. Umulur ki düşünürler."*¹²⁴

*"Kendiliğinden yok olmuş bir şeyi kim diriltecek? De ki: İlk defa yaratan, onu bir daha yaratmaktadır. O, bütün yaratılmışları hakkıyla bilendir."*¹²⁵ Bu ayetler, ahiret hayatının mümkün olduğunu, gerçekleşeceğini haber veren ayetlerdir.¹²⁶

4-Fıkıh İlmi: Kur'ân-ı Mübîn, İslâm'ın inanç, ibadet, hukuk, ceza ve siyasetle ilgili temel prensiplerini açıklayan bir kaynaktır. İslâm toplumunun düzenli bir şekilde devam etmesi için gerekli olanları belirler ve adaletin temelini oluşturur. Müslümanların şerefli bir yaşam sürmeleri için rehberlik eder.¹²⁷

5-Usûlü Fıkıh İlmi: Müellif konuya şöyle açıklık getirir; usûliyyûn ünvanını alan bir kısım İslâm âlimleri, usûlü fıkıh adı verilen ilmin kaidelerini, bablarını, fasıllarını, Kur'ân'ın mübinden ilham alarak hazırlamışlardır. Kur'an ayetlerinin genel veya özel, gerçek veya mecazi anlamlarını düşünerek, dinî delillerden şer'î hükümlerin nasıl çıkarılacağını belirten usûl-i fıkıh ilmini geliştirmişlerdir. Ayetlerin çeşitli tarzlarda ayrıldığı ve bu tarzların incelendiği bu ilim, dinî hükümleri tespit etme konusunda rehberlik etmiştir. Aynı şekilde Kur'ân âyetleri nas, müfesser, muhkem, müteşabih, emir, nehiy, nâsih, mensûh gibi kısımlara ayrıldığı gibi bazı âyetler istikra, kıyas, temsil gibi delil tarzlarını içermektedir. Usûlü fıkıh ilmi konusunu Kur'ândan almıştır.¹²⁸

¹²² Bilmen, Age. s.47.

¹²³ Bilmen, Age. s.47.

¹²⁴ A'râf, 7/57.

¹²⁵ Yâsîn, 36/78-79.

¹²⁶ Bilmen, Age., s.48.

¹²⁷ Bilmen, Age. s.48,49.

¹²⁸ Bilmen, Age. s.49.

6-Hikmeti Teşri İlmî: Bu ilimde, Allah'ın insanlara verdiği görevlerin önemli hikmetler içerdiği anlatılır. Bu görevler arasında peygamberlerin gönderilmesi, insanların bahane üretme ihtimalini ortadan kaldırmak ve Allah'a karşı sorumluluklarını hatırlatmak amacı bulunur. Namaz ibadetinin kalpleri temizleyip ruhlara bereket getirdiği, orucun takva duygusunu geliştirdiği ve zekâtın toplumda yardımseverlik ve dayanışma duygularını beslediği belirtilir. Hac ibadetinin ise İslam birliğini sağlamaya yönelik bir faydası olduğu ifade edilir. Ayrıca cihad gibi görevlerin de dindeki hikmetlerini açıklar. Özetle, her bir ibadetin kendine özgü faydalarının bulunduğu ve Allah'ın bu görevleri hikmetli bir şekilde emrettiği anlatılır.¹²⁹

7-Hitabet ve Mev'ize İlmî: Şüphe yok ki hitabet bir takım usûl ve kaidelere dayanır. Bunlar başlı başına bir ilmin konusunu oluşturur. İşte bu ilmin en faziletli kaynağı da dayanağı da Kur'ân'ı mübindir. Bilindiği üzere hitabet, vaaz, öteden beri milletler arasında yaygın anlama ve aydınlatma vasıtalarından biridir. Gelişmiş milletlerden büyük hatipler vaizler yetişmiştir. Araplar içinde de cahiliye zamanında bile hatipler belli nutuklar irad ederek Arapça'nın genişliğini Arapların fitraten sahip olduğu konuşma meziyetlerini aralarında tanzim irad eden kimselerin ortaya çıkmasıyla gelişmiştir fakat Kur'ân'ın nuzuli ile bütün vaazlar hitabeler onun doğumu ile sönmüştür. Hikmet dolu ayetler belagat alanını süslemeye başlayınca hatipler heyecan dolu konuşmalarını ayetler ışığında zenginleştirmişlerdir.¹³⁰

8-Ahlak İlmî: Kur'an-ı Mübin, ahlaki değerlerin en mükemmelini içeren bir kitaptır. İnsanlara görevlerinin kutsallığını, hakların korunması gerektiğini, hayatın amacını ve en yüksek faydanın neden olduğunu en güzel ve gerçek bir şekilde gösteren Kur'an'dır. Bu kutsal kitabın gösterdiği ahlaki yolların daha mükemmel bir ahlak sistemi bulunamaz. Dolayısıyla, ahlak biliminin temel dayanağı kesinlikle Kur'an'dır.

Allah başkalarına adaleti emreder ve hatta adaletten daha fazlasını olan ihsanı, en güzel davranışları ve ihtiyaç duydukları şeyleri yakınlarına vermeyi emreder. Hayâsızlık, çirkinlikler, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünün ve düşüncesiz davranmayın diye size öğüt verir Nahl Suresi¹³¹ ayeti cezbesinden daha kapsamlı bir ahlaki prensip bulunabilir mi? “*Sen affet ve hoşgörü yolunu tut, iyiliği emret, cahillere aldırış etme*”¹³² ayetindeki yüce ahlak tavsiyelerinden daha faydalı ne düşünülebilir?

Doğru sözlü olmanın gerekliliğini gösteren “*Ey iman edenler! Niçin yaymayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemek Allah katında büyük nefretle*

¹²⁹ Bilmen, Age. s.50-53.

¹³⁰ Bilmen, Age. s.53-56.

¹³¹ Nahl 16/90.

¹³² Araf 7/199.

karşılanır"¹³³ ayetinin uyarısı karşısında insan titremeli değil midir? İşte Kur'an-ı Azim böyle nice ahlaki esasları, prensipleri, tavsiyeleri ve emirleri toplamış durumdadır.¹³⁴

9-Tasavvuf İlmî: İnsanı saadete götüren yegâne yol nefis tezkiyesi ve Allah'la beraber olmaktır. Bu konuyu ele alan ilim tasavvuftur. Tasavvuf ıstılahlarının geçtiği birçok ayet bulunması tasavvufun kaynağının Kur'an olduğunun delilidir. Tasavvufun kaynağı Kur'an olduğuna göre Kur'an'a uymayan her şey batıldır, tasavvufla alakası yoktur. İslamın hükmü apaçıktır. Kur'an'a, islama karşıt olan herşey ayak kaydırıcıdır, tasavvuf sayılamaz, kaçınılmalıdır.¹³⁵

10-Havas İlmî: Bilindiği gibi Allah, bazı özellikleri ve faydaları olan insanlara bazı özel yetenekler vermiştir. Gerçekleri görebilenler, bu dünya üzerinde olduğu gibi manevi âlemden de sayısız olayların gerçekleştiğini bilirler. İlâhi kudret, manevi âleme de etkilerini gösterir. Bu manevi etkilerin en etkili aracı ise Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerdir. Bazı hastalıkların ve ruhsal sorunların tedavisinde Kur'an ayetlerinin okunması büyük etki gösterir. Örneğin Fatiha, Felak ve Nas surelerinin çok etkili olduğu bilinir. Bir hadis-i şerifte "*Fatiha kitabın şifasıdır*"¹³⁶ denilmiştir. Hz. Peygamber'in bir hadis-i şerifine göre ise Ayetel Kürsi'yi okuyan kendini ve ailesini korur¹³⁷.

Ebu Hureyre'nin naklettiği bir hadis-i şerife göre Enbiya suresinin 87. ayeti nahoş durumlar için okunduğunda kişi bu durumdan kurtulur. Peygamber Efendimiz aleyhisselam da sık sık Kur'an'ın okunmasını tavsiye etmiştir. Bir hadis-i şerife göre "*Kuran okuyunuz; çünkü o, Allah'ın kelimasında kalpleri yatıştırır*" buyrulmuştur. Kısacası Kur'an-ı Azim, havas ilminin temel dayanağı olmuştur ve büyük âlimler tarafından da havas ilmi hakkında eserler yazılmıştır. İmam Gazali (ö. 505/1111) ve Şafii (ö. 204/820) bu konuda eserler yazmıştır.¹³⁸

11-Rüya İlmî: Rüya gizemli, ruhi hadiselerdendir. Rüya sadece hayalden ibaret midir? Yoksa hakikat midir? Rüya ilmi, insanın uykuda yaşadığı olayları ve görüntüleri inceleyen bir bilim dalıdır. İslam geleneğinde rüyalar, genellikle üç kategoriye ayrılır: ilâhi müjdelere, şeytanın insanı üzmek için gönderdiği kötü rüyalar ve kişinin kendi idrakinden kaynaklanan rüyalar. İyi rüyalar, genellikle Allah'tan bir müjde olarak kabul edilirken, kötü rüyaların şeytan tarafından gönderildiğine ve kişiyi üzdüğüne inanılır. Kişisel rüyalar ise genellikle kişinin kendi iç dünyasından kaynaklanır ve genellikle günlük yaşamın etkilerini yansıtır. Hz. Yusuf'un rüyası gibi, bazı rüyalar gelecekte gerçekleşecek olayların simgesel temsilleri olarak

¹³³ Saff, 61/2-3.

¹³⁴ Bilmen, Age. s.56.

¹³⁵ Bilmen, Age. s.56,57.

¹³⁶ Dârimî, *es-Sünen, Fedâilü'l-Kur'ân*, 1, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.

¹³⁷ Buhârî, *es-Sahih, Vekâlet*, 10, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.

¹³⁸ Bilmen, Age. s.57,58.

yorumlanabilir. Bu tür rüyalar, genellikle kişinin iç dünyasındaki duyguları, düşünceleri ve ruhsal durumunu yansıtır. Rüyaların yorumu, geniş bir bilgi ve deneyim gerektirir ve her rüyanın kişiye özel bir anlamı olabilir. İslam tefsir geleneğinde, rüyaların doğru yorumlanması için dikkatli bir analiz ve derin bir anlayış gerektiği vurgulanır. Rüyaların, kişinin manevi yolculuğunda rehberlik edebilecek değerli içgörüler sağlayabileceği düşünülür.

Rüya yorumu, bu rüyaların anlamlarını bulmak ve kişinin iç dünyasına veya geleceğine dair ipuçları sunmak için kullanılır. Rüya yorumu, peygamberlerin ve salih müminlerin rüyalarını anlamlandırmak için kullanılan bir yöntemdir ve bu rüyalar genellikle gerçekleşme ihtimaline sahiptir. Ancak, rüya yorumu kesin bir bilim değildir ve yorumlar kişiden kişiye değişebilir. Rüya yorumu, genellikle kişinin manevi yetenekleri ve feraseti ile ilişkilidir ve bazen ilahi ilham veya vahiy yoluyla gerçekleşir. Rüyalar, insan zihninin uykuda yarattığı imgeler ve hikâyelerdir.

İslami geleneğe göre, rüyalar iki ana kategoriye ayrılır: Sadık (gerçek) rüyalar ve asılsız (yalan) rüyalar. Sadık rüyalar, insanın ruhundan hayal gücüne yansıyan ve genellikle bir gerçeği simgeleyen görüntülerdir. Asılsız rüyalar ise, uyanırken hayal gücünün belleğe bıraktığı izlenimlerden kaynaklanır ve genellikle gerçeği yansıtmazlar. Rüya tabirleri, bu imgelerin yorumlanması ve anlamlandırılması sürecidir. Örneğin, rüyada süt görmek bilgiyi, ay ve güneş devleti, deniz ise sultanlığı veya faydayı temsil edebilir. Rüya yorumları kişisel ve kültürel bağlama göre değişiklik gösterebilir ve yorumcu, rüyayı anlamlandırmak için çeşitli semboller ve işaretler kullanır. Rüya tabirleri, bireyin iç dünyasıyla dış dünyadaki olaylar arasındaki ilişkileri keşfetmeye yardımcı olabilir.¹³⁹

12-Belagat İlmi: Bilmen, belâgat ilminin Kur'ân-ı Kerim'den alınan örneklerle açıklandığı bir konuyu ele aldığını belirtir. Belâgat ilmi, dilin güzellikleri, incelikleri ve etkileyciliği ile ilgilenen bir ilim dalıdır. Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in belâgat özellikleri vurgulayarak, bu özelliklerin nasıl kullanıldığına dair örnekler verir.

Belâgat ilmi, meânî, beyân, bedî' kısımlarına ayrılarak açıklanır. Meânî, bir sözün yerine ve bağlamına uygun düşmesi gereken belâgat gereklerini ifade eder. Beyân ise sözün açık ve gizli özelliklerini, ifade edilme şekillerini detaylı bir şekilde açıklar. Bedî', sözün güzellikleri, incelikleri ve özgünlükleri ile ilgilenir.¹⁴⁰

Bilmen, belâgat ilminin önemini vurgular, Kur'ân-ı Kerim'in bu ilmin en üstün örneklerini sergilediğini belirtir. Ayrıca, belâgat ilminin sözün hangi üslupla ifade edileceğini, hangi durumda hangi ifade tarzının kullanılması gerektiğini öğreten "ilm-i beyân"dan da

¹³⁹ Bilmen, Age. s.58-61.

¹⁴⁰ Bilmen, Age. s.61,62.

bahseder. Bilmen, belâgat ilmi konusunda Kur'ân-ı Kerim'in sunduğu zengin örnekleri kullanarak açıklamakta ve bu ilmin dilin güzelliklerini nasıl ifade ettiğini anlatır. Bilmen, belâgat ilmi ve Kur'ân-ı Kerim'in bu ilmin üstün örnekleriyle nasıl zenginleştiği konusunu ele alır. Belâgat ilmi, dilin güzellikleri ve etkileyiciliği ile ilgilenen bir ilim dalıdır. Burada, belâgat ilminin açıklığı, sistematiği, güzellik ve incelikleri vurgular. Ayrıca, belâgat ilmi içinde yer alan "*ilm-i bedî*"nin, sözlerin bedî sanatlarla süslenmesini açıklayan bir kısım olduğu ifade edilir.

Kur'ân-ı Kerim'in, belâgat ilmi açısından bütün belâğlerin eserlerine üstün geldiği ve her konuyu dile getirirken farklı üslupları eşsiz bir şekilde kullanarak belâğatın zirvesine ulaştığı ifade edilir. Bilmen, belâgat ilminin dilin güzellikleri ve incelikleriyle ilgilenmesi yanında, bedî sanatlarla süslenmesini sağlayan "*ilm-i bedî*"nin de önemi vurgulanır. Bilmen ayrıca bir örnek üzerinden, Yâsîn sûresinde geçen bir konuyu açıklar. Üç elçinin bir şehre gönderildiği ve halkın bu elçilere inanmaması üzerine, belâğatın güzellikleriyle desteklenmiş bir üslupla kendilerini tanıttıkları bir kısım ayetler örnek olarak sunulur.¹⁴¹ Bilmen, belâgat ilmi üzerine örnekler sergileyerek, Kur'ân-ı Kerim'in bu ilimde ne kadar üstün olduğunu vurgular. Bilmen, belâgat ilminin çeşitli sanatlarını örnekleyerek açıklar:

1. "Tevriye" Sanatı: Örneğin, Yâsîn sûresinde geçen "*Hem bana ne oluyor ki beni yaratanı ibadet etmeye çağırıyorsunuz, siz de O'na döndürüleceksiniz*" ¹⁴² ayeti, tevriye sanatını kullanarak bir kelimenin yakın anlamı olan "*ibadet etmek*" ile uzak anlamı olan "*bana ne olmak*" arasında bir bağ kurar.
2. "İltifat" Sanatı: Fetih sûresinde geçen "*Biz sana açık bir fetih ve zafer ihsan ettik. Bu da Allah'ın, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması içindir*" ¹⁴³ ayetinde ise iltifat sanatı kullanılarak, birinci çoğul şahıstan üçüncü tekil şahsa geçilmiş ve bağışlamanın ulûhiyyet özelliği olduğuna işaret edilir.
3. "Tıbak" Sanatı: Örneğin, Necm sûresinde geçen "*O, güldüren ve ağlatan; O, öldüren ve diriltten*" ¹⁴⁴ ayeti, tıbak sanatını kullanarak birbirine zıt olan kavramları bir arada kullanır.¹⁴⁵
4. "Tashîf" Sanatı: Şuarâ sûresinde geçen "*O, beni doyuran, O, beni içiren. Hastalandığımda da O, bana şifa veren*"¹⁴⁶ ayeti, tashîf sanatını kullanarak aynı harflerle yazılmış ancak noktalama açısından farklı kelimeleri içerir.

¹⁴¹ Bilmen, Age. s.62.

¹⁴² Yâsîn, 36/22.

¹⁴³ Fetih, 48/1-2.

¹⁴⁴ Necm, 53/43-44.

¹⁴⁵ Bilmen, Age. s.62.

¹⁴⁶ Şuarâ, 26/79-80.

5. "Nezâhet" Sanatı: Nûr sûresinde geçen "*Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler yahut Allah'ın ve resûlünün kendilerine zulüm ve haksızlık yapacağından mı endişe ediyorlar?*"¹⁴⁷ ayeti, nezâhet sanatını kullanarak hiciv içermiş ve "çirkin" sözlerden tamamen uzak durulmuştur. Bu örneklerle Bilmen, Kur'ân-ı Kerim'in belâgat ilminde ne kadar üstün bir eser olduğunu ortaya koyar.¹⁴⁸

13-Mantık İlmi: Bilmen bu konuda, Kur'ân-ı Kerim'in her âyetinde mantığın parlak örneklerine rastlandığı ifade eder. Sûrî mantık ve tatbikî mantık olmak üzere iki temel mantık kavramına vurgu yapar.¹⁴⁹ Sûrî mantığın temeli ittihad ve tenakuz prensiplerine dayanır. Örneklerle, "*İnsan her zaman insandır, insan cemad değildir*" ilkesiyle çelişkiye mantık kurallarının nasıl uygulandığı anlatır.

Tatbikî mantık, ilimlerin mahiyetleri ve elde edebilmek için izlenen yöntemleri açıklar. Bu bağlamda, çeşitli yöntem ve yollar, terkip ve tahlil, müşahede, tecrübe, istikra gibi kavramlar belirtilir. Bilmen, bu iki mantık türünün Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerde nasıl işlediğine dair örneklerle açıklanarak anlatımını sürdürür.

Özellikle, âyetlerde kullanılan kıyaslar, temsili örnekler, istikrâî ve kıyâs-ı matvî gibi mantikî yöntemleri vurgular. "*Allah üç asıldan biridir*" ifadesine karşı getirilen mantikî argümanlar, Kur'ân'ın birliği ilkesini vurgular. Ayrıca, insan yaratılışıyla ilgili âyetlerde, temsili ve istikrâî yöntemlerle Allah'ın yaratıcı gücü açıklanır.

Bilmen, âyetlerin içerdiği mantikî prensipleri anlatırken aynı zamanda temsil, istikrâî, kıyas gibi anlatım tekniklerini de kullanarak konuyu daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Bu şekilde, Kur'ân-ı Kerim'in hem inançsal hem de mantikî zeminde derinlikli bir eser olduğunu vurgular.¹⁵⁰

14- Riyaziyye ilmi: Bilmen şöyle tanımlama yapar; genellikle sayılar, ölçüler ve cism-i ta'lîmî imtidâd gibi konuları ele alan ve başlıca hesap, cebir, hendese (geometri) gibi kısımlara ayrılan bir bilim dalıdır. Bu riyâziyyât ilimleri, esasen ulûm-i evâilden, yani eski kavimlerden kalma bilgilerden türemiştir. Bu ilimlerin, "*âfâkiyet vasfı*"nı taşıdığı, yalnızca bir millete özgü olmadığı, milletler arasında müşterek olduğu bilinir. Ancak, bu gibi ilimlere dair uzun bilgiler vermek, dinlerin yüksek maksatlarından sapmak anlamına gelebilir.

Bilmen Kur'an- Matematik ilişkisini miras hukukuyla kurarak konuyu anlatmaya şöyle devam eder: Kur'ân-ı Mübîn, riyâziyyât ile ilgili bazı hükümleri özellikle miras konusu

¹⁴⁷ Nûr, 24/50.

¹⁴⁸ Bilmen, Age. s.63,64.

¹⁴⁹ Bilmen, Age. s.64.

¹⁵⁰ Bilmen, Age. s.65-69.

üzerinden içerir. Miras meseleleri vesilesiyle, mirasçıların alacakları payları belirtmek suretiyle bu ilimlere vurgu yapar. Örneğin, *"Miras konusunda Allah çocukları hakkında şöyle emreder: Erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Eğer kadınlar sayısı iki den fazla ise, onlar üçte ikisini alırlar. Eğer kız ve erkekten oluşan çocuk sayısı tek ise, kıza bir hisse düşer. Anne-baba gelince, ölenin çocuğu varsa, onun tek erkek çocuğuna altıda bir hisse vardır. Eğer ölenin kız kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin infası ve borcun ödenmesinden sonra anne babanın hissesi altıda birdir. Anne babanız ile evlatlarınızdan hangisinin size daha faydalı olacağını siz bilemezsiniz. Bunlar Allah'ın koyduğu farzlardır. Allah muhakkak bilendir ve hüküm ve hikmet sahibidir"*¹⁵¹ ayeti, bu konuya dair bir hüküm içerir.

Vârislere ait payların dağıtılması ise hesap ilmine bağlıdır. Bu sebeple, insanların haklarını korumak amacıyla müslümanlar arasında hesap ilmini öğrenmek bir farz-ı kifâyedir. İsrâ Suresi'nde geçen *"... kıyılarının sayısını ve vakitlerin hesabını bilmeniz"* (17/12) nazmı da, hesap ilminin değerini vurgular. Bu nedenle, İslâm dünyasında birçok düşünür ve İslâm bilgini, riyâziyyât meseleleriyle ilgilenmiş ve bu alanda eserler meydana getirmiştir.¹⁵²

15-Hey'et ilmi: Bilmen, Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren evrensel delillerin üzerinde durur. Burada müfessir bilimsel tefsire yaklaşır. Konunun devamında şu örneklerden bahseder: İslam inancına göre, gökyüzündeki yıldızlar, yerin dağları ve denizler, Allah'ın yaratıcılığının birer kanıtı olarak kabul edilir. Bu yaratılmışlar, insanları düşünmeye, tefekkür etmeye ve Allah'ın büyüklüğünü anlamaya çağırır.¹⁵³ Bilmen, Hey'et ilmi olarak adlandırılan, gök cisimlerinin durumları, şekilleri, miktarları ve uzaklıkları gibi konuların incelendiği bir alanın önemini vurgular. Kur'an'ın, insanlara gökyüzüne ve yere dikkat çekerek, bu muazzam yaratılışı düşünmelerini, Allah'ın varlığına tanıklık etmelerini istediği ifade edilir.

Aynı zamanda, bilimsel teorilere karşı Kur'an'ın üstünlüğüne vurgu yapar. Astronomi alanındaki teorilerin değişmesine rağmen, Kur'an'ın yüksek açıklamalarının ve varlıkların yaratılışındaki hikmetlerin her zaman geçerli olduğu belirtir. Bilmen, bu vesileyle Allah'ın varlığına dair delilleri anlamak için düşünmeye ve gözlem yapmaya teşvik eder.¹⁵⁴

16- Tabîiyyât İlmi: Bilmen, Tabîiyyât olarak adlandırılan cismanî ve tabii ilimlere ait bilgileri içermektedir, der. Bilmen, coğrafya, madenler, bitkiler, hayvanlar, teşrih (anatomi) ve menâfiu'l-a'zâ (fizyoloji) gibi ilim dallarını kapsayan doğal bilgileri içermesinden bahseder. Ayrıca, fizik ve kimya gibi cismanî ilimlere de değinir.¹⁵⁵ Bu ilimler, belirtildiği gibi dünyevî bilgilerdir ve milletler arasında ortaktır. Ancak Bilmen, bu ilimlerin konularının yaratılışın ve

¹⁵¹ Nisâ, 4/11.

¹⁵² Bilmen, Age. s.69.

¹⁵³ Bilmen, Age. s.69.

¹⁵⁴ Bilmen, Age. s.70-72.

¹⁵⁵ Bilmen, Age. s.72.

kâinatın mucizelerinin birer delili olduğu vurgular. Bu bağlamda, bazı Kur'an ayetleriyle bu ilişkiyi gösterir: Fizik ve Kimya: Cisimlerin özellikleri, ağırlık, sıcaklık, eriyicilik gibi konular fizik ve kimyanın alanına girer. Kehf Suresi'nde Zülkarneyn'in demirle dağları doldurması örneği, fiziksel olaylara bir atıftır.¹⁵⁶ Arziyyat (Coğrafya): Yer küresinin oluşumuyla ilgili teorik bir bakış açısı, Kant ve Laplas teorisine benzer şekilde Kur'an'da geçer.¹⁵⁷ Madenler: Demirin dağlar arasına dökülmesiyle ilgili anlatılan örneği Kur'an'da Zülkarneyn'in hikâyesinde görülür.¹⁵⁸ Bitkiler: Yeryüzündeki bitki örtüsü, yağmurun etkisi ve topraktan bitkilerin çıkışıyla ilgili ayetler mevcuttur.¹⁵⁹ Hayvanlar: Yeryüzündeki canlı varlıkların çeşitliliği, yaratılışları ve özellikleri ile ilgili Kur'an ayetleri vardır. Örneğin, insanın yaratılışı ve farklı yaratılmış canlıların özellikleri belirtilir.¹⁶⁰ Bilmen, ilim dallarının konularının, Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerle uyumlu olduğunu ve bu bilgilerin Allah'ın yaratma ve hikmetine birer delil teşkil ettiğini ifade eder.¹⁶¹

Bilmen tefsirinde ayetlerle bilimin çatışır gibi görülen konularında, ayetleri tevil yoluna gitmiştir. Örneğin *وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ*¹⁶² ayet-i kerimesinde geçen satıh kelimesini tevil etmiştir. Yerküreye bakıldığında yayılmış sakin bulunmaktadır fakat yeryüzü küre şeklindedir, der.¹⁶³ Müfessir *Muvazzah İlmi-Kelam* eserinde ay tutulması sırasında ayın üzerine yansıyan dünyanın gölgesi yuvarlaktır gibi pek çok örnek dünyanın küre şekline işaret ettiğini zikreder.¹⁶⁴ Modern bilimin yeni ortaya koyduğu gerçekleri İslam âlimlerinin çok önceden koyduğu hakikatlerle açıklar. Modern ve gelenek çatışması Bilmen'in düşünce dünyasında yer etmez.¹⁶⁵

Ömer Nasuhi Bilmen, kozmolojik modeller ve teorilerin sürekli evrildiğini vurgularken, Batlamyus (ö.170), Kopernik (ö.1473-1543) ve Einstein (ö.1955) gibi bilim insanlarının çalışmalarını örnek gösterir. Kur'an'ın yedi kat gök, kalem, arş ve kürsî gibi sembolik ifadelerinin, değişken kozmolojik teorilere göre yorumlanmasının, bu teorilerin ileride değişmesi halinde, din ile bilim arasında çatışma yaratma riskini taşıdığını belirtir.¹⁶⁶

¹⁵⁶ Kehf, 18/96.

¹⁵⁷ Enbiyâ, 21/30.

¹⁵⁸ Hicr, 15/96.

¹⁵⁹ Hac, 22/5, Ra'd 13/4.

¹⁶⁰ Abese, 80/24-32.

¹⁶¹ Bilmen, Age. s. 73-79.

¹⁶² Gaşiye, 88/20.

¹⁶³ Bilmen, Ö. N., Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1966, c.8, s.4024

¹⁶⁴ Bilmen, Muvazzah İlmi-Kelâm, İstanbul, Bilmen Yayınevi, ts., s. 388.

¹⁶⁵ Mehmet Bulğen, *Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Ayetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 2015, C. 13, S.1, s. 87-88.

¹⁶⁶ Bilmen, Muvazzah İlmi-Kelâm, s. 386.

17-Hikmetü't-Tekvîn İlmi: Bilmen, "*Hikmetü't-Tekvîn İlmi*" olarak adlandırılan bu ilmi, yaratılışın hikmetleri ve varlıkların yaratılışındaki anlamı anlatan bir konu olarak tarif eder. Zira Kur'an'da pek çok ayet yaratılışın hikmetlerinden bahseder. Bilmen, İslam düşünce geleneğinde bu konuya özel bir ilim dalı olarak bakılmaktadır, der.¹⁶⁷ Bilmen, bu konuda öne çıkan temel noktalara şöyle değinir: Her Varlığın Bir Hikmeti Vardır: Kur'an'da ifade edildiği gibi, gördüğümüz veya göremediğimiz her varlığın boşuna yaratılmış bir şey olmadığına vurgu yapılır. Her varlığın, açık veya gizli birçok hikmete sahip olduğu düşünülür.¹⁶⁸ Yaratılan Varlıkların Anlamı ve Amaçları: Kur'an, yaratılan varlıkların anlamını anlamaya ve bu varlıkların yaratılışındaki hikmetleri kavramaya yönlendirir. İnsanların bu varlıklar âlemini gözlemlemesi ve üzerinde düşünmesi, yaratıcı bir gücün varlığını ve kudretini anlamalarına katkıda bulunabilir.¹⁶⁹ Bilmen, İslam âlimlerinin bu konuda ciddi emek verdiğini ve "*hikmetü't-tekvîn*" ilminin altında çok sayıda kitap yazıldığını ifade eder. İslam âlimleri, yaratılışın hikmetleri konusunu Kur'an'ın ayetleriyle açıklamış ve bu alanda derinleşmişlerdir. Örneklerle Anlatım: Kur'an, örneklerle yaratılışın hikmetini açıklar. Örneğin, gece ve gündüzün sırayla gelmesi, güneşin ve ayın yaratılışı, taşıma araçlarının insan hizmetine sunulması gibi örnekler üzerinden hikmetler ortaya konur.¹⁷⁰

Kur'an'ın Daveti: Bilmen, Kur'an'ın birçok ayetiyle insanları çevrelerindeki varlıkları düşünmeye, yaratılışın hikmetlerini anlamaya davet ettiğini belirtir. Bu, Allah'ın varlık ve kudretinin bir delili olarak görülür.¹⁷¹

İmtihan ve Dönüş: Kur'an, insanların yaşadıkları olayların imtihan olduğunu ve bu imtihanlarla Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde düşünmeleri gerektiğini belirtir. Aynı zamanda, insanların bu dünyadaki imtihanın bir sonucu olarak ölümden sonra Allah'ın huzuruna döneceklerini vurgular. Bilmen Kur'an'ın, İslam düşünce geleneği içinde yaratılışın hikmetlerini anlama, varlıkların amacını kavrama ve bu anlayışın imanı güçlendirmeye nasıl katkıda bulunduğunu açıkladığını ifade ederek konuyu tamamlar.¹⁷²

18-Siyer ve Tarih İlmi: Bilmen, Kur'an-ı Kerim'in insanları aydınlatma ve Hak'tan haberdar etme amacı doğrultusunda, geçmiş ümmetlerin hikâyeleri ve tarihleri üzerindeki ibret verici açıklamalara odaklandığından bahisle, hikayelerin insanları etkileme ve bilgi düzeylerini artırma amacına hizmet ettiğini ifade eder.¹⁷³ Bilmen tefsirinde daha çok Medine toplumunda

¹⁶⁷ Bilmen, Age. s.79.

¹⁶⁸ Bilmen, Age. s.80.

¹⁶⁹ Bilmen, Age. s.81.

¹⁷⁰ Bilmen, Age. s.82.

¹⁷¹ Bilmen, Age. s.81.

¹⁷² Bilmen, Age. s.83.

¹⁷³ Bilmen, Age. s.84.

Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlarla mücadelesini eğitici bir üslupta anlatırken günümüz insanına mesaj vermeyi de ihmal etmediği dikkat çeker.¹⁷⁴ Bilmen bu konuda öne çıkan şu başlıklarla konuyu ele alır:

Kur'an'daki Hikâyelerin Amacı: Kur'an-ı Kerim'in, insanları uyanmaya ve Hak'tan haberdar olmaya teşvik etmek amacıyla indirildiği söyler. Geçmiş Ümmetlerin Hikayeleri: Kur'an-ı Hakim'de, enbiyâ-i izâm olarak bilinen peygamberlerden yirmi beş veya yirmi sekiz tanesinin hayatları hakkında bilgiler verildiği ifade eder. Ayrıca, müşrik kavimlerin ve mülhid hükümdarların zalim yaşayışları hakkında da ibret verici bilgiler bulunduğunu belirtir. Hikâyelerin Etkisi: Filozoflar ve edebiyatçıların ahlaki, cinai, siyasi konularda etkileyici hikâyeler yazma geleneğine atıfta bulunularak, Kur'an'ın da benzer şekilde insanların ruhları üzerinde etki bıraktığı vurgular. Hikâyelerin Kullanımı: İslam edebiyatındaki eserlerin, hikâye tarzını benimseyerek ahlaki, tasavvufi ve edebi konuları etkili bir şekilde aktardığına değinir.¹⁷⁵

Kur'an'daki kıssaların bu alandaki muvaffakiyeti: Kur'an-ı Mübîn'in, hakiki, ibret dolu olayları özlü, etkili ve faydalı bir biçimde anlatarak okuyucuların ahlaki yükselmesine, düşüncelerini açmasına ve doğru bilgilerle donanmasına katkı sağladığını ifade eder.¹⁷⁶

Hiz. Peygamber ve Kıssalar: Hiz. Peygamber'in, bu kıssalardan tamamen vahy-i İlâhî aracılığıyla haberdar olduğu ve bu kıssaların mücadele ve mücahede hayatında teselli ve güç sağladığı vurgular. Ayrıca, Yusuf Suresi'nin ele alınarak kıssaların insanları bilgilendirmek, ahlaklarını yükseltmek ve düşünce dünyalarını genişletmek amacıyla nasıl kullanıldığını anlatır.¹⁷⁷

Yusuf Suresi, Kur'an-ı Kerim'in on ikinci suresidir ve Hiz. Yusuf'un hayatını detaylı bir şekilde anlatır. Bu sure, "*ahsenû'l-kasas*" (kıssaların en güzeli) olarak adlandırılır ve anlatımındaki derinlik, öğretiler ve ahlaki değerlerle dikkat çeker.¹⁷⁸ Yusuf Suresi'nde, Hiz. Yusuf'un rüyaları, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması, Züleyha'nın teklifine karşı duruşu, zindana atılması ve sonunda Mısır'da yüksek bir makama erişmesi gibi olaylar anlatılır. Bu olaylar arasında Allah'ın hikmeti ve gücü vurgulanarak, inananlara öğütler verilir. Surenin anlatımında ahlaki öğütler, sabır, takva, iffet, tevazu gibi konular içerir. Ayrıca, insanların hayatlarındaki sınavlara karşı göstermeleri gereken olumlu tutumlar da vurgular. Hiz.

¹⁷⁴ Emine Peköz, *Hiz. Peygamber'in Davetine Diğer Dinî Grupların Tepkisi -Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri Özelinde-*, *Akademik Siyer Dergisi*, 2023, C. 4, S. 7, s. 73.

¹⁷⁵ Bilmen, Age. s.84.

¹⁷⁶ Bilmen, Age. s.85.

¹⁷⁷ Bilmen, Age. s.85.

¹⁷⁸ Bilmen, Age. s.85.

Yusuf'un yaşadığı zorluklara rağmen, Allah'a güveni, sabrı ve iffeti sayesinde başarıya ulaştığı anlatılır.¹⁷⁹ Bu kıssa, sadece tarihî bir hikâye olarak değil, aynı zamanda insanlara güçlü ahlaki ve dini öğütler sunan bir öykü olarak önem taşır. Kur'an'ın anlatımındaki derinlik ve incelik, okuyuculara hayatlarında karşılaştıkları zorluklar karşısında güç ve ilham kaynağı olabileceğinden bahsedilir.

İlim ve İrfan Dersleri: Yusuf Suresi'nin, insanlara ilim ve irfan dersleri veren önemli bir kaynak olduğu belirtilir. Bu sûrenin ahlaki ve sosyal terbiye üzerinde yüksek etkisi olduğu ifade edilerek şöyle sıralar:

1-Arapça Kur'an: Kur'an'ın Arapça olarak indirildiği vurgular. Yusuf Suresi'nin Arapça oluşunun, düşünmek ve tefekkür etmek için olduğunu açıklar.

2- Hz. Yusuf'un Temizliği ve Masumiyeti: Hz. Yusuf'un çocukken tertemiz ve masumiyet sahibi olduğu, peygamberlik şerefine nail olacağını müjdeleyen bir rüya gördüğü ifade edilir.

3-Ahlaki Dersler: Kardeşlerinin Yusuf'a karşı duyguları, acımasızca davranışları ve Hz. Yusuf'un sabrı gibi konular üzerinde durularak, ahlaki dersler çıkarılır.

4-Sabır ve Tevekkül: Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'un kurtpençesinde parçalandığı haberine karşı gösterdiği sabır ve Allah'a olan tevekkülü vurgulanır.

5-İffet ve Temizlik: Yusuf'un iffet ve temizlikteki üstün durumu, evin hanımefendisinin aşkına rağmen bu erdemlerini koruması ele alınır.¹⁸⁰

6-Dindarlık ve İnanç: Yusuf'un dindarlığı ve vicdanına ters düşen hiçbir harekette bulunmadığı vurgulanır.¹⁸¹

7-Dünyevi ve Ahireti Mükâfat: Yusuf'un dünyada yaşadığı zorluklara rağmen temizliğini muhafazasının mükâfatını gördüğü, ahlaki değerlerini koruyarak yüksek makamlara yükseldiği ifade edilir. Ahiretteki mükâfatların ise sonsuz olduğuna işaret edilir.¹⁸²

8- Alçak Gönüllü Tutumu: Hz. Yusuf'un masumiyetinin ortaya çıkmasının ardından takındığı tavrı ve Allah'a olan minnettarlığını ele alır. Hz. Yusuf, masumiyetinin bir İlahi merhamet ve koruma sonucu olduğunu kabul eder. Öne çıkan temel mesaj, insanın elde ettiği herhangi bir iyilik veya nimetin, Allah'ın lütfu olduğunu bilmesi gerektiğidir.¹⁸³

¹⁷⁹ Bilmen, Age. s.86.

¹⁸⁰ Bilmen, Age. s.86.

¹⁸¹ Bilmen, Age. s.87.

¹⁸² Bilmen, Age. s.88.

¹⁸³ Bilmen, Age. s.89.

9-İktisadi ve İdari Yetenek: Yusuf'un Mısır'da İktisadi işleri güzel idare etmesini, kıtlık döneminde halka yardım etmesini örnek olarak gösterir.¹⁸⁴

10-Affedicilik ve Hoşgörü: Hz. Yusuf'un kardeşlerine gösterdiği affedicilik ve hoşgörü vurgulanarak, kötülüğe iyilikle karşılık vermenin insanlık vasfı olduğu belirtilir¹⁸⁵. Kur'an, Yusuf Suresi'nin çeşitli ayetlerinden alınan örneklerle bir dizi ahlaki, dini ve sosyal derslerle doludur.

Bilmen Yusuf Suresindeki ayetlerden özet olarak şunlara dikkat çeker: Kamu malının doğru bir şekilde korunması gereklidir. Bu, vergi ve ceza toplamak yerine halkın ihtiyaçlarını hafifletici çözümler bularak devlet hâzinesini doldurmak daha uygundur. İyilikle karşılık vermenin insanlık vasfı olduğunu vurgulamakta, kötülüğe karşılık vermek yerine iyilikle cevap vermek daha erdemli bir davranıştır. Mazlum ve mağdur olanlar sabır göstererek sonunda başarılı olur. Zulme ve haksızlığa cüret edenlerin ise sonunda mahcup olur. Yusuf Suresi ayetleri iman, hukuk, ahlak, ekonomi, siyaset gibi birçok konuda önemli hakikatler ve hikmetler içerir. Kıssaların gerçeği yansıttığını ve akıl sahipleri için ibret olduğunu vurgular. Kur'an'ın kendinden önceki kitapları tasdik ettiği ve iman eden toplum için bir rahmet ve hidayet kaynağı olduğunu belirtir.¹⁸⁶

Bilmen ayrıca kıssaların mitoloji olduğunu söyleyenleri lanetleyen ifadelerle reddeder ve azaba düşürüleceklerini bildirir. *“Cenabı Hakk'ın habibine böyle söyleyen melunlara hitaben bir suresine bile nazire yazmaya muktedir olmadığınız, Kur'an gaybı bilen, bütün âlemi ihata eden bilgisiyle kâinatı yaratan tarafından indirilmiştir. Böyle hakikatlerle dolu bir kitaba nasıl masal, yalan şeylerden ibaret sanılabilir. Allah ulvi sıfatlarından dolayıdır ki azaba müstehak olanlara mühlet veriyor. Münkirler eğer uyanmazlarsa layık oldukları cezaya uğrayacaklarını haber veriyor.”*¹⁸⁷

19- İctimai İlim: Bilmen, içtimai ilim olarak adlandırılan toplum bilimi veya sosyal bilimlere genel bir giriş yapar. Bu bağlamda, toplumun çeşitli yönlerini ele alan konular, Kur'an-ı Azim'in çeşitli ayetleri üzerinden açıklar. Sosyal konular arasında aile, ırklar, kabileler, dil, din, haklar, örf, adet, ekonomik meseleler, karakterler, siyasal oluşumlar, savaşlar, göçler, devrimler gibi birçok konu yer alır.¹⁸⁸ Ayrıca, Bilmen sosyal bilimlerin alt disiplinlerinin

¹⁸⁴ Bilmen, Age. s.90.

¹⁸⁵ Bilmen, Age. s.90.

¹⁸⁶ Bilmen, Age. s. 90,91.

¹⁸⁷ Mustafa Köseoğlu, *Günümüz Tefsir Problemleri Açısından Ömer Nasuhi Bilmen Tefsirinin Tahlili*, yl.tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2023.

¹⁸⁸ Bilmen, Age. s.91.

gelişimine dikkat çekmekte ve içtimai ilmin sadece bazı alanlarda gelişmiş olduğunu, diğer alanların ise henüz ilkel bir halde olduğunu belirtir.

Bilmen, Kur'an-ı Azim'in insanların yaratılışını, aile hayatını, adaleti, ticareti, ekonomiyi, çeşitli toplumsal ilişkileri ve sorumlulukları nasıl ele aldığını açıklar. Ayetler aracılığıyla, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adaleti, dürüstlüğü, yardımlaşmayı ve güzel ahlakı esas alması gerektiğini vurgular.¹⁸⁹ Bilmen, sosyal bilimlerin temel prensiplerini Kur'an perspektifinden ele alarak, insanların sosyal hayatlarını düzenlemeleri, birbirleriyle etkileşimde bulunmaları ve toplumsal düzenlemeler konusunda rehberlik eden bir kaynak olarak Kur'an'ı öne çıkarır.¹⁹⁰

2.2. Usûl-i Tefsîr İkinci Kısım: Tefsir, Te'vil, Terceme Hakkında Umumi Bilgiler

Bilmen, ikinci kısma geçmesine rağmen birinci kısımdaki maddelerin devamı suretinde maddeleri numaralandırmaya devam eder.

2.2.1. Tefsir, Te'vil ve Terceme Hakkında Umûmi Bilgiler Havidir

Bu bölümde konunun içeriği; tefsir, te'vilin kapsamı, bu ikisi arasındaki fark, tefsirin konusu, amacı, tefsirin başlangıcı, kaynağı, önemi, çeşitleri ayrıca dirâyet ve rivâyet tefsiri arasındaki farklar şeklinde sıralanmıştır. Bilmen bu bölümde şu bilgilere yer verir:

Tefsir; “fesera” lafzından türeyen keşif, açıklama, ortaya çıkarma anlamları olan bir kelimedir. İstilahta ise âyetlerin mânâ ve mazmunlarını, koyduğu hükümleri, kıssalarını, muhkem ve müteşabih olanlarını, nasih ve mensuh olanlarını, esbabı nüzûlü açıkça delalet eden lafızlar ile yorumlayarak açıklar.

İkinci bir tarife göre ise Tefsir, Kur'ân lafızlarının nasıl okunacaklarını, manalarını Arap lügati ve dil kurallarına göre açıklamaları, delilleri, hükümler ihtiva eden kıssaları izah, bu âyetlerin muhkem-müteşabih olanlarını; nasih-mensuh olanlarını açıklamak, aralarındaki bağlantıyı göstermek, nükteleri insanın algı gücü nisbetinde açıklamaktan ibarettir. Tefsir şöyle de arz edilmiştir dedikten sonra şu tanımın Arapçasını zikreder. “*İnsan takati nisbetinde Allah'ın muradı yönünde Kur'ânın dalalet ettiği manayı konu alan ilimdir.*”¹⁹¹ Te'vil “rücu” manasına “evl” kelimesinden türemiştir. Bir şeyin özeti, özü, neticesi, elde edilen sonucuna ise meal denilir. İstilahta ise Ku'an âyetlerini muhtemel çeşitli manalardan birine yönelterek açıklar.

¹⁸⁹ Bilmen, Age. s.91.

¹⁹⁰ Bilmen, Age. s.95.

¹⁹¹ Bilmen, Age. s.97.

Tefsir ile tevil arasındaki fark bu tariflerden anlaşılır. Suyuti'nin (ö.1505) İtkan'da tafsilatlı olarak bildirdiği üzere ve bazı zatlara göre bu ikisinin anlamı aynıdır. Diğer zatlara göre tefsir ve tevilin arasında önemli farklar mevcuttur. Ragıb-ı İsfehani'ye (ö.1108) göre tefsir tevilden daha genel bir tariftir. Tefsir müfredat için kullanılır, tevil ise mânâ ve terkipler için kullanılır. Tefsir ilmi eserler için de kullanılırken, tevil sadece semavi kitapları izahta kullanılır. Bir de şöyle bir farktan bahseder; tefsir, yalnız bir yönü olan lafızlarda kullanılır. Tevil ise muhtelif manalı lafızlarda manayı birine yöneltmek için kullanılır. İmam Mâturidî'ye (ö.944) göre tefsir kati, kesindir. Kati bir delile isnad edilmemişse tefsir, menhiyyün anh'tır. Tevil ise ihtimallerden birini kesin olmaksızın tercihtir. Sübki'ye (ö. 771/1370) göre tefsir, bir lafzın lügavi manasını, bir ibarenin hakikat, mecaz, kinaye bakımından vasfını açıklar. Tevil ise bir lafzın içyüzünü ve mütekellimin asıl maksadını ortaya çıkarır. Bu açıklamadan sonra âyetlerden örneklerle açıklar.¹⁹² Begavi (ö. 516/1122), gibi bazı zatlara göre tevil âyeti, sonrasına uyumlu kitap ve sünnete mutabık olmak üzere ihtimali olan bir manaya içtihadla açıklamada bulunur. Bazılarına göre tefsir, rivâyete dayanır, tevil ise dirâyet ve içtihadla dayanır. Sofiye'ye göre tevil, ilahi işaretlerden ibarettir ki ariflerin kalplerinde keşfolunur. Kur'ân ve sünnete uygun olmak şartıyla çok kıymetli bir ikram olarak addedilir.¹⁹³

Bilmen, tefsir ve tevil arasındaki farkları özetle şu şekilde belirtir:

1. Açıklama ve Anlam: Tefsir, Kur'an-ı Kerim'deki kelimelerin anlamlarını, âyetlerin içeriklerini, hükümlerini, kıssalarını, muhkem ve müteşâbih olanları, nâsih ve mensuh olanları, iniş sebeplerini açıklamaktan ibarettir. Tevil ise Kur'an-ı Kerim'in âyetlerini muhtemel birden fazla anlamından birine yönlendirme ve yorumlama işlemidir.
2. Kapsam: Tefsir, genellikle lafızlarda ve kelimelerde detaylı bir açıklama yapar ve semavî kitaplarla ilgili olduğu gibi diğer ilmî eserlerle de ilgili olabilir. Tevil ise daha çok semavî kitaplarla sınırlıdır ve anlamda çeşitli olasılıklara yönelik yorumları içerir.
3. Kesinlik ve İhtimal: Tefsirde kesinlik vardır. Bir kelimenin veya ifadenin kesin anlamını belirtir. Tevil ise muhtemel anlamlara yönelik bir yorum yapar ve kesinlik içermez.
4. Kaynaklar: Tefsir, sözlük anlamı, dil kuralları ve belirli delillerle desteklenmiş kesin açıklamalara dayanır. Tevil ise içtihad, bilimsel kanaat ve bazen istinbata dayanabilir.

¹⁹² Bilmen, Age. s. 98.

¹⁹³ Bilmen, Age. s.99.

5. Süreç: Tefsir, lafızların ve kelimelerin zâhirî anlamını açıklamak için sözlük ve dil kurallarıyla çalışır. Tevil, daha çok anlamlarda çeşitli olasılıklara yönelik bir çaba içerir.

Bu farklar, tefsirin daha zâhirî ve kesin bir açıklama olduğunu, tevilin ise daha çok muhtemel anlamlara yönelik bir yorum olduğunu gösterir.¹⁹⁴

Bilmen, tefsirinde Allah'ın açık emir ve yasaklarında te'vile gitmeyi tercih etmemiştir. Kadına yönelik şiddete sebebiyet vermemesi için bazı müfessirlerin te'vil ettiği şu ayeti Bilmen olduğu gibi tefsir eder:

*“Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.”*¹⁹⁵

Bu ayetteki “da-ra-be” kelimesini Bilmen “dövmek” olarak tefsir eder.¹⁹⁶ Yine kadına miras taksiminde haksızlık gibi görünen durumu hikmetine binaen kabul eder, te'vil etmeden olduğu gibi tefsir eder.¹⁹⁷ Teaddüdü zevcadla ilgili ayetin tefsirinde de Bilmen Allah'ın hükümlerini olduğu gibi kabul etmek gerektiğini bildirir.¹⁹⁸ Bilmen, tefsirinde çoğu müfessir gibi asanın yılana/dönüşmesi meselesini aklen izah üzerine bir açıklama yapmadığı belirtilmektedir. Bu durum müfessirin, sebep-sonuç ilişkisi, nedensellik ve sünnetullah'a aykırılık gibi tartışmalara girmeden olayın mucizeliğine iman ettiğini gösterir. Asanın yılana/ejderhaya dönüşümünü tevil etmemesinin sebebi, tevatürle gelen bilgileri tevil etmenin ilahi hakikatleri değiştirme çabası olacağı düşüncesidir.¹⁹⁹

2.2.2. Tebdil ile Tahrifin Mahiyeti

Bilmen Tebdil ve tahrif kavramları, metinlerde yapılan değişiklikleri ifade eder şeklinde açıklayarak konuya başlar sonra bu kavramları tanımlar: Tebdil: Bir ifadenin bütün kelimelerini değiştirmek, bir kavramın yerine tersini koymak anlamına gelir. Bu, genellikle açıkça ifade edilen bir değişiklik türüdür. Tahrif: Bir metnin kelimelerinden bazılarını bir art niyet için

¹⁹⁴ Bilmen, Age. s. 98,99.

¹⁹⁵ Nisa, 4/34.

¹⁹⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, İstanbul: Sentez Yayınları, 1996, c.II, s.587.*

¹⁹⁷ Mustafa Köseoğlu, *Günümüz Tefsir Problemleri Açısından Ömer Nasuhi Bilmen Tefsirinin Tahlili*, yl. tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2023. s.59.

¹⁹⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, c.2, s.549.

¹⁹⁹ Köseoğlu, Age. s.60

değiştirmek anlamına gelir. Bu, daha çok gizli bir şekilde yapılan değişiklikleri içerir ve genellikle asıl anlamı bozmaya yöneliktir. Kur'ân-ı Kerîm'den önce nazil olan bazı semavî kitaplarda tebdil ve tahrif yapıldığına dair ifadeler vardır. Örneğin, bazı Hristiyanlar, İncil'deki "Ahmed" kelimesini "*faraklit*" olarak alıp, bunu "*vekil ve kurtarıcı*" anlamına gelen "*paraklitus*" şeklinde değiştirmişlerdir. Bu değişiklikler, genellikle din düşmanları veya belirli fırkaların öne sürdüğü iddialar olabilir. Ancak, bu iddiaların tefsir ve tevil olarak kabul edilemeyeceği vurgulanır, çünkü bu değişiklikler asıl metni bozma ve manipüle etme amacı taşır. Tefsir ve tevil, genellikle metni anlama, açıklama ve yorumlama amacını taşır, ancak değişiklik yapma veya bozma amacını değil.²⁰⁰ Bilmen'in diğer usûl kitaplarında ele alınmayan bu konuyu ele almasının sebebi yaşadığı dönem itibarıyla olası tebdil ve tahrifin tefsirle alakası olmadığını vurgulamak olduğu şeklinde yorumlanabilir.

2.2.3. Tefsir ile Terceme Arasındaki Fark

Bilmen bu konuda, bu iki kavram arasındaki farkı açıklar: Yukarıda açıklandığı gibi, tefsir bir ibarenin başka bir yorumla açıklanmasıdır. Tefsir, Kur'an değildir. Tercüme sınıflandırır; Tercüme iki türlüdür; Tercüme-i Tefsiriyye bir nevi tefsir anlamına gelir. Bir ibarenin anlamını detaylı olarak açıklamaktır. Böyle bir tercüme, şeriata uygun olduğu sürece caizdir. Diğer bir tercüme çeşidi de Tercüme-i Harfiyye'dir. Bir ibarenin harfi harfine başka bir ibareyle değiştirmektir. Böyle bir tercüme aynı dilde bir tebdil olabileceği gibi farklı bir dil ile de yapılabilir. Ancak, böyle bir tercüme tam olarak aynı manayı içermelidir. Bu şekilde bir tercüme insanların eserleri arasında zordur, çünkü lisanlar arasındaki farklar ve insanların üslupları, içerdikleri manalar bu tür bir tercümeyle engel teşkil eder.²⁰¹

Kur'an'ın tercümesi caizdir ve bu genellikle kısa bir meal olarak kabul edilir. Ancak, bu meale asla '*bu Kur'an'dır*' denemez. Kur'an'ın tercüme edilemeyeceği konusunda İcma-i Ümmet bulunmaktadır. Bu konuda belirli âlimlerin makaleleri ve mecmuaları da bulunur. Terceme-i Harfiyyenin imkânsız oluşu ve caiz olmayışının açıklaması maddeler halinde şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Kur'ânın icazı lafzına mahsustur. Bu sebeple tercemesi muhaldir, haramdır.
- 2- Kur'ân'ın resmi hattına nazaran kıraet çeşitleri vardır. Bunlarda çok sayıda hükümler ve incelikler mevcuttur. Tercemede bunları muhafazaya imkân yoktur.

²⁰⁰ Bilmen, Age., s.99.

²⁰¹ Bilmen, Age. s.100.

- 3- Kur'ân sadece nazım ya da sadece anlam değildir. Nazım ve mananın bütünüdür. Bu nazım ilahidir okunması ibadettir. Terceme ise anlam olarak Kur'ân'a yaklaşıp bile yazım olarak Kur'ân'ın lafzından ayrılmıştır.
- 4- Arapçaya has edat ve harfler birden çok anlama sahipken başka lisanlarda böyle bir özellik bulunmadığı için böyle bir işareti, latif manayı başka bir lisan muhafaza edememektedir.
- 5- Allahu Teala'nın Kur'ân'ın Arapça olarak indirildiği mealindeki âyetle Kur'ân'ın bir ruh, bir nur olduğu mealindeki âyetlere binaen Arapça olmayan bir lisan bu vasfı taşımaz, ruh ile nur terceme edilemez.
- 6- Kur'ân'ın resmi hattının kelimelerin kutsallığı ve Resulullah'ın taliminin haricinde bir yazı ile terceme caiz olmaz.
- 7- Bir âyet sadece manası ile nakledilemez şeklinde din alimlerinin ittifakı vardır.
- 8- Resulullah'ın hükümdarlara gönderdiği davet mektuplarında da Kur'ân, Arapça olarak yazılmıştır. Bu da delil olarak Kur'ânın terceme edilemeyeceğini bize gösterir.
- 9- Kur'ân'ı dünyanın değişik yerlerinde farklı dilde ve ırkta insanların dinleyip feyz alması, Müslümanların birliğini sağlayan bir unsurdur. Tercemede feyz ve birlikten bahsedilemez.
- 10- Tercemeler pek çok şekil ve sûrette yapılır dolayısıyla birbiriyle çelişen çeşitli manalar meydana gelir. Bunların hangisini doğru olduğu nasıl tercih edilebilir?

Bilmen'e göre Terceme-i Harfiyye lafzın tam karşılığı olmalıdır. Mucize bir kelimelerle beşeri kelimelerle tağbir edilemez.²⁰²

2.2.4. Tefsirin Mevzuu ve Gayesi

Bilmen ilahi kelimeler, tefsirin konusu olması hasebiyle Tefsir ilminin diğer ilimlerden önceliği, konusunun kıymetinden kaynaklanır, der. Tefsirin amacı, insanların dini ihtiyaçlarını temin ederek âhiret hayatlarında kurtuluşa ermelerine vesile olmaktır. Kur'an'ın, hayat rehberi olarak doğru anlaşılması, insanı iki cihanda kurtuluşa götüren yegâne yoldur.²⁰³ Bilmen ince zekasıyla çıkarımlarda bulunduktan sonra vaazü nasihat niteliğinde cümlelerle konuyu toparlayarak bilgi aktarımıyla beraber irşada devam eder.

2.2.5. Tefsirlerin Mevadisi, Me'hazları, Menbaları

Bilmen için tefsirin ilkelerine uymak elzemdır; bütün ilimler tefsire hizmet eder. Kur'an'ı açıklamak için dile, edebi ilimlere bakılır. Manasını idrak için Hadis, Kelam, Fıkıh

²⁰² Bilmen, Age. s.101-104.

²⁰³ Bilmen, Age. s.104.

gibi şeri delillere bakılır. Bu ilimlerden başka, pozitif, sosyal, siyasi, ahlaki ve hayati ilimleri de dikkate alır.²⁰⁴Bilmen doğru bir tefsirin, pek çok alanda bilgi içeren bir filtreden geçirilmesinin yanında sağlam bir imanla mümkün olduğunu savunur.

2.2.6. Tefsir İlmî'nin Şeref ve Ehemmiyeti

Bilmen'e göre bir ilim konusu, gayesi aynı zamanda lüzumu nispetinde şeref ve öneme sahiptir. Örneğin, kuyumculuk, tıp gibi. Tefsirin konusu Allah'ın kelamı, gayesi ebedî saadet, emirlerine itaat ise bütün Müslümanlar için dini bir ihtiyaçtır. Konusu ve gayesi ile en üstün şerefe sahiptir.²⁰⁵Bilmen burada manevi ilimlerin kıymetini halk arasında muteber ilimlerle kıyaslayarak, tefsirin üstünlüğüne ve şerefine vurgu yapar.

2.2.7. Tefsirlere Olan İhtiyaç

Bilmen'e göre Kur'an'ın tefsirine olan ihtiyaç büyüktür. Belagat mucizesi Kur'an mes'eleleri, hükümleri bilinen ifadelerle açıkça ortaya koyar. Ancak herkesin iyice anlayamadığı için açıklamalara ihtiyaç vardır. En belîğ edebiyatçıların, yazarların eserlerine bile şerhler, haşiyeler yazılmıştır. Kur'an için de tefsir bir ihtiyaç olmuştur. Herhangi bir mesele hakkında uzman olmayanlar, o meselelerin ilgili olduğu konuları göremedikleri için mütalaa edemezler. Müfessirler, meselenin ilgili meselelerle irtibatını bildikleri için meseleyi tamamen ortaya koyar. Değerlendirme yapanlar, kısa yoldan çok sayıda bilgiye rahatça ulaşır.²⁰⁶Lafzın inceliğini, tafsilatını inceleyerek, mecaz, kinaye gibi manalarını, delaletini ancak müfessirler ortaya koyar. Kur'an kıssa ve hakikatlerini yeterli düzeyde bilgi vererek güzelliğini açığa çıkarırlar. Arap belagatının en üst seviyede olduğu Asr-ı Saadet döneminde, Kur'an'ın üstünlüklerinden haberdar olmalarına rağmen, müphem olan konularda Peygamberimize veya sahabenin büyüklerine danışarak problemlerini çözüyorlardı. Yazılı tefsire lüzum yoktu. İslam, bir zaman ve mekânla sınırlı olamayacağına göre her çağda, her ırkta Müslümanın Kur'an'ı anlayıp istifade etmesi icap eder. Tefsir, Kur'an'dan istifadeyi sağlayan yegâne araçtır. Zamanla Arapların dil zenginlikleri kaybolmuş, bu nedenle tefsir onlar için de elzem hale gelmiştir. Hal böyle iken Kur'an'ın sözlerini ve anlamını açıklamak İslam âleminin yüzyıllar boyu istifade etmelerini sağlamak gerekmez mi? Bu alanda uzman müfessirler için farzı kifaye olarak en büyük vazifedir. Bir de Kur'an'da bazı konular hakkında farklı görüşler ortaya konulmuş, tereddütler ortaya çıkmıştır. Anlayış selameti olmayanlar bu ayetlere itiraz etmişlerdir. İşte bu

²⁰⁴ Bilmen, Age. s.104.

²⁰⁵ Bilmen, Age. s.105.

²⁰⁶ Bilmen, Age. s.105.

noktada bu itiraza cevap vermek, tereddütleri gidermek zaruridir. Bu yönüyle de tefsire ihtiyaç vardır.²⁰⁷ Bilmen bu bilgilerle oldukça net bir şekilde akılda soru işareti bırakmaksızın tefsire olan ihtiyacı açıklar. Diğer taraftan da ayetlere itiraz edenleri salim bir anlayıştan mahrum olmakla itham eder.

2.2.8. Tefsirlerin Taksimi, Rivayet ve Dirayet Tarikleri

Bilmen tefsiri ikiye ayırır. Birincisi naklî tefsir, selevin rivayetine dayalı tefsir. Buna rivayet yoluyla tefsir de denir. Bu kısımda tefsirde ayet mana, nüzul, nasih, mensuha işaret edilir ve rivayetler hadis, siyer, tarih kitaplarından alınır.²⁰⁸

İkinci kısımda ise sonradan tedvin edile ilimlere dayalı tefsirleri zikreder. Bu tefsirlere, nakilleri içerse de dirayet tefsiri denir. Bu bölümde Kur'an'ın indiği dönemdeki Arapların dildeki üstünlüklerinden, ayetleri kavrama, icazı fark etme noktasındaki üstünlüklerinden uzun uzun örneklerle bahseder. Göçebe yaşam tarzının getirdiği bir dezavantajla dünyadaki olaylardan habersizdiler. Ehl-i Kitap ise okur yazardılar. İncil ve Tevrat'taki bilgilerle donanmışlardı. Bunlardan İslam'a girenler, eski kitaplardan aldıkları bilgileri Müslümanlara aktarıyordu. Ancak bu bilgiler çoğunlukla doğru değildi.

Bilmen tefsir ilminin seyrini Kur'an tarihçesi ile açıklamaya devam eder. Asr-ı saâdet'te, edebî ilimlere lügat, sarf, nahiv, iştikak, meânî, beyân, bedî', vaz' gibi sistemli ilimler adı verilmemiştir. Ancak Araplar, dil zevklerindeki mükemmellik, lisanlarının sağlamlığı ve selâmeti sayesinde belîğ edebî eserleri anlama yeteneğine sahiptirler. Bu üstün nitelikleri meydana getirebilmek için ilim tedvinine ihtiyaç duymamışlardır. Ashâb-ı kirâm, fevkalâde dil zevkleri ve fitrî yetenekleri sayesinde Kur'an-ı Azîm'i güzel bir şekilde anlamışlardır. Kendi dönemlerine ait oldukları için âyetlerin nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensuh olanlarını da bilmekteydiler. Vedâ haccı esnasında inen "*Bugün size dininizi ikmal ettim*"²⁰⁹ âyetini duyan Hz. Ebû Bekir (ö.634), bu ifadelerin belâgatına secde etmiş ve bu âyetin, Resûl-i Ekrem'in vefatını gösterdiğini söyler. Bu durum, din işlerinin tamamlandığını, Hz. Peygamber'in kutsal görevinin yerine getirildiğini ve Rabb'ine kavuşma zamanının yaklaştığını göstermektedir.

Bilmen'e göre Hz. Ebû Bekir'in (ö.634) Kur'an'ı kavrayışı, işaretleri anlamada en üst seviyede bir anlayışa işaret eder. Hz. Ali'nin (ö.661) Kur'an hakkındaki ilmi bir konuşması, O'nun büyük bir İlmi ihata sahibi olduğunu gösterir. Ashâb-ı kiram, dil zevkleriyle öğrenemeyecekleri konuları Resûl-i Ekrem Efendimiz'den işiterek öğrenmişlerdir. Herhangi bir

²⁰⁷ Bilmen, Age. s.106,107.

²⁰⁸ Bilmen, Age. s.107.

²⁰⁹ Maide/3

meselede tereddüt yaşadıklarında veya bir hakikati öğrenme ihtiyacı duyduklarında hemen Nebî-yi Zîşan hazretlerine müracaat edip dinî ihtiyaçlarını gidermişlerdir.²¹⁰ Şeyhülislâm İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Resûl-i Ekrem Efendimiz'in ashâb-ı kirâma Kur'an kelimelerini öğrettiği gibi anlamlarını da açıkladığını belirtir.²¹¹ Bu, insanlara indirileni açıklamakla görevlendirildiklerini ifade eden bir kavî-i şerif ile uyumludur.²¹²

Ashâb-ı kirâm, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri konusunda kapsamlı bir bilgiye sahipti. Dinî bir görev olarak faydalı ilimleri öğretme misyonunu üstlenmiştir. Bu bilgiler, ashâb-ı kirâm tarafından tâbiîn kuşağına nakledilmiş ve bu kuşak da elde ettikleri bilgileri sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu nakiller, özenle kaydedilen ve güvenilir usûllere dayanan rivayetlerle gerçekleşmiştir. Usûl-i hadis ilmi, bu gerçeği doğrulamaktadır.²¹³ Bilmen de tefsirinde sahabe rivayetine önem vermiştir. Mesela muayyen yolculuklarda dört rekât farzın iki rekât olarak kılınması hükmünü, Hz. Aîşe'nin rivayetiyle bidayette bu namazların iki rekât olduğu bilgisini Sahihî Buhariden aktarmıştır.²¹⁴

Naklî tefsir veya rivayet yoluyla tefsir, bu nakillerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Rivayet yoluyla tefsir, Kur'ân-ı Mübîn'in anlamlarını, kıraat vecihlerini, muhkem ve müteşâbih olanları, nâsih ve mensuh olanları, nüzûl sebeplerini içeren sahih rivayetlere dayanır. Bu tefsir anlayışına "*tefsir bil-me'sûr*" da denir.

Kur'ân-ı Azîm'deki ayetler, Hakk'ın kudretini düşünmeye, geçmiş ümmetlerin yaşadığı olaylardan ibret alarak uyanışa vesile olmak amacıyla belîğ ve özlü bir biçimde nâzil olmuştur. Ancak bazı konular, dinin asıl maksatlarından olmadığı için detaylar içermez.

Araplar, göçebe bir yaşam sürdükleri için evrenin nasıl oluştuğu, Hz. Âdem'in nasıl yaratıldığı gibi konularda habersizdi. Ehl-i kitap olan yahudiler ve hıristiyanlar ise okuryazar olduklarından dolayı ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'den bilgi sahibiydiler. Araplar, ilk dönemlerinde göçebe bir yaşam sürdükleri ve genellikle okuryazar olmadıkları için, insanların âlemin yaratılışı gibi konulardaki bilgileri Ehl-i kitap olan yahudi ve hıristiyanlardan öğrenme eğilimindeydiler. İslâm'la şereflendikten sonra, bu bilgileri müslümanlar arasında yayarak dinî konular dışında tetkik edilmeden dinlenmelerine neden oluyorlardı. Bu tür bilgiler rivayet yöntemiyle yazılan tefsirlerde yer almasına rağmen, birçok sahih olmayan rivayet içeriyordu.

²¹⁰ Bilmen, Age. s.108.

²¹¹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûlu't-Tefsir*, Thk. Adnan Zerzur, 1392/1972, s. 35-38; *Tefsir usulüne giriş*, Trc. Yusuf İşicık, Konya, Esra Yayınları, 1997, s. 20-25.

²¹² Nahl Suresi 16/44. Âyet.

²¹³ Bilmen, Age. s.109.

²¹⁴ Davut Aydın, *Ömer Nasûhi Bilmen'in "Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri"*, *Diyanet İlmî Dergi*, 2003, C. 39, S. 2, s.104,105.

İbn Haldûn (ö.808/1406), Arap kavminin ilk dönemlerinde ilim ve kitap ehli olmadıklarını ve bilgi ihtiyaçları olduğunda önce Ehl-i kitap olan milletlere danıştıklarını belirtir. Bu süreçte Tevrat mensupları arasında, özellikle Himyer kabilesinden olan yahudilerin çoğunluğu olduğunu ifade eder. İslâm'ın yayılmasıyla birlikte, dinî hükümlerde titiz olunması gerektiği anlayışı ortaya çıkmıştır.²¹⁵ Bu nakledilen bilgilerin daha sonraki dönemlerde incelenip eleştirilmediği ve tenkit edilmediği vurgulanır. Ancak, daha sonraları Müslüman âlimlerden İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) bu tür bilgileri özetleyip ayıkladığı ve sahih olanları seçerek bir tefsir kaleme aldığı belirtilir.

Rivayet yöntemiyle yapılan tefsirlerin içeriği iki ana kısma ayrılır. Bir kısmı dinî hükümlerle ilgili ve tam bir yöntemle tetkik edilmiş rivayetleri içerirken, diğer kısım tarihsel, âlemin yaratılışı ve ümmetlerin başından geçen olaylara dair olan rivayetleri içerir. Bu tefsirlerde, dinî konularda sahih olup olmadığı araştırılmadan, tarihî ve sosyal bilgilerin aktarıldığına dikkat çekilir. Örneğin, Hz. Âdem ile Havva kıssasındaki şeytanın cennete girerek Havva'ya vesvese verdiği hikâyesinin Ehl-i kitap kaynaklarından alındığı ve bu tür efsanevî rivayetlerin İslâm âlimleri tarafından sadece nakledildiği, ancak sahih olup olmadığının incelenmediği ifade edilir.²¹⁶

Dirayet yöntemiyle yapılan tefsirler, Arapların dil ve edebiyat bilgileriyle birlikte İslâm'ın genişlemesiyle gelişen ilimlerin etkisiyle çeşitlenir ve derinleşir. Bu tefsirler, Kur'an'ın dil yapısını, belagatını ve içerdiği dinî hükümleri açıklamak için ortaya çıkar. Dirayet tefsirlerinin alanı İslâm ülkelerinin genişlemesiyle yayılır. İlimle fenle mücehhez kişiler İslâm ile şereflenince muhtelif mezhepler ve meslekler ortaya çıkar. Bu meslek erbabı kişilerin ayetleri kendi ihtisasları dairesinde tefsir etmesiyle tefsirde Meşaribül Müfessirin adı verilen muhtelif meslekler meydana gelir. Meşaribül Müfessirine tabakat kitabında yer verileceğini söyler.

Özellikle Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) meşhur tefsiri, dirayet yöntemiyle yapılan tefsirlerin güzel bir örneğidir. Bu tefsirler, İslâm dünyasında farklı ilimler ve felsefî düşüncelerle donanmış kişilerin Müslüman olmasıyla daha da zenginleşmiştir. İslâm ülkelerindeki değişik mezhep ve meslek sahiplerinin ortaya çıkmasıyla, tefsirlerde farklı konulara ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Bilmen, burada Zemahşerî'den büyük bir övgüyle bahsederken, dirayet tefsirindeki kıvrak zeka ve anlayışını hayranlıkla vurgular.

Müfessirler, ayetlerin dil ve fıkıh çerçevesindeki anlamlarını açıklamanın yanı sıra, evrenin oluşumu gibi konuları da ele almışlardır. Ahlak, sosyal hayata ve kâinat tarihine ilişkin ayetleri yorumlarken, felsefî ve sosyal bilimlerin esaslarını da göz önünde bulundurup, farklı

²¹⁵ Bilmen, Age. s.110.

²¹⁶ Bilmen, Age. s.111.

mezhep sahiplerinin düşüncelerini çürüterek kendi mezheplerini savunmuşlardır. Dirayet yöntemiyle yazılan tefsirlerde, nakiller ve rivayetler de önemli bir yer tutar. Bu tefsirlerde, birçok ayet, hadislerle izah edilir ve çeşitli kaynaklardan istifade edilir. Kısaca Bilmen'e göre her iki tür tefsirin de önemli bir yeri vardır ve Müslümanlar, her ikisinden de faydalanmalıdır.²¹⁷

2.2.9. Dirayet Tarikiyle Yapılan Tefsirler ile Rey'e Müstenid Tefsirler Arasındaki Fark

Bilmen dirayet tefsiri ve rey'e dayalı tefsirler arasındaki farka değinir ve bu farkı şu şekilde izah eder:

Dirayet yöntemiyle yapılan tefsirler, müfessirlerin belirli âdap ve şartlara uygun olarak çeşitli derecelerde yazdığı tefsirlerdir. Bu tefsirler, müfessirin ilim ve şartlarına uygun olarak yapıldığından câiz ve gereklidir. Bu tefsirler, Kur'an'ın üstünlüklerini açıklamak ve İslam toplumunu aydınlatmak amacıyla yazılmıştır.

Re'y (kendi görüşü) ile yapılan tefsirler ise delile, sahih bir temele ve nakle dayanmadan yalnızca müfessirin kendi kafasından ictihadla yapılan tefsirlerdir. Dinen yasak olduğu kabul edilen bu tefsirler, Kur'an hakkında kendi re'yleleriyle konuşanların cehennemdeki yerine hazırlanmalarını bildiren hadis-i şerif ile tenkit edilmiştir.

İbnü'n-Nakib'e (ö.698/1298) göre re'y ile yapılan tefsirler beş türlüdür:

- 1- Vacip olan ilimleri elde etmeden yapılanlar
- 2- Müteşâbih âyetlere ilişkin kati surette yapılan tefsirler
- 3- Bozuk bir mezhebi anlatmak için yapılanlar
- 4- Delilsiz yapılanlar
- 5- Keyfi ve nefse uyan şekilde yapılanlar.

Bu tür tefsirler, ilmî kurallara uymayan, ümmetin görüş birliğine ters düşen, semavî kitapların indiriliş amacına aykırı olan ve cehennemdeki yerlerine hazırlanan kişilerin yazdığı anlamsız şeylerdir. Ancak, gereken ilim ve şartlara uygun olarak donanmış bir müfessirin, sahih hadislerle uygun bir şekilde bazı âyetlerin hakikatlerine işaret etmesi "*re'y-i mahmûd*" olarak kabul edilebilir ve bu tür bir tefsir câiz görülebilir.²¹⁸

2.3. Usûl-i Tefsîr Üçüncü Kısım: Müfessirler ve Bazı İlimler Hakkında Umumi Ma'lumatı Muhtevidir, Tefsirle Sıkı İlişkisi Bulunan Bir Kısım İlimler

Bilmen'e göre şanı yüce Kur'an'ın tefsiriyle ilgili pek çok mesele bulunur ve bu meseleler, konularına göre ayrılmış birer ilim halinde sistemleştirilmiş, birçok kitap da bu konuları ele almıştır. Bu ilimlerin başlıcalarından dokuz tanesini kısaca açıklar;

²¹⁷ Bilmen, Age. s.112,113.

²¹⁸ Bilmen, Age. s.114,115.

2.3.1. İlmü Esbâbi'n-Nüzûl/Esbâb-ı Nüzûl İlmi

Bu ilim, âyetlerin neden indirildiğini anlamaya yarar. Bazı âyetler, bir soruya, bir hadiseye, gelecekteki bir olaya veya başka bir sebebe dayanarak nâzil olmuştur. Bu sebepler, ashâb-ı kirâm tarafından bilinmiş ve nakledilmiştir. Dolayısıyla, nüzûl sebebini bilmek sağlam rivayetlerden gelir. İbn Teymiyye'ye (ö.728/1328) göre, "*Bir âyetin nüzûl sebebini bilmek, o âyeti anlamaya yardımcı olur. Çünkü sebepten haberdar olmak, sonucu tanımayı sağlar.*"²¹⁹ İlk dönem âlimlerinden bazıları, bazı âyetlerin anlamlarıyla ilgili zorluklarla karşılaşmışlardır. Ancak daha sonra bu âyetlerin indiriliş sebeplerini öğrendiklerinde, bu zorlukları aşmışlardır. Bu şekilde, dinî hükümlerin hikmetleri de daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Bazı âyetler için birçok nüzûl sebebi rivayet edilmiştir. Eğer bu sebeplerin hepsi mümkünse, her biri sebep olarak kabul edilebilir. Ancak eğer bu sebeplerden biri diğerlerinden daha tercih edilir görünüyorsa, o sebep kabul edilir. Esbâb-ı nüzûl hakkında İmam Suyûtî'nin (ö.911/1505) "*Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*"²²⁰ adlı eseri mevcuttur.²²¹

Bilmen kendi tefsirinde âyetlerin sebebi nüzulüne bazen kısaca değinir, bazen bir âyet hakkındaki sebebi nüzullerin hepsi hakkındaki rivayetlere yer verir. Genellikle de sebebi nüzulün biri hakkındaki rivayetleri tercih eder.²²² Bilmen tefsirinde nüzul sebeplerine, Medine'de sosyal halk grubu olarak en çok Yahudiler hakkında örnek vermesi farkedilir düzeyde öne çıkar. Bilmen tefsirinde Müslümanlardan yana monolog şeklinde toplumu eleştirdiği cümlelerle âyetleri ve sebebi nüzulü açıklar.²²³

2.3.2. İlmü Müfredâtîl-Kur'ân

Müfredâtîl-Kur'ân, Kur'ân-ı Azîm'deki âyetlerin özel durumlarına odaklanan bir ilimdir. Bu ilim, hangi âyetlerin en beliğ, en kapsamlı veya en ümit verici olduğu gibi özelliklerini açıklar. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) kabile ile yaptığı konuşmada İbn Mesud'un (ö.23/644) bu ilimdeki bilgisi öne çıkar. Kabileye Kur'ân'ın en büyük, en naat, en kapsamlı, en üzüntü verici ve en moral verici âyetlerini soran Hz. Ömer, İbn Mesud'un bu sorulara verdiği doğru cevaplar üzerine O'nun bu konuda derin bilgi sahibi olduğunu anlar.²²⁴

²¹⁹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûlu't-Tefsir*, Thk. Adnan Zerzur, 1392/1972, s. 47-48; *Tefsir usulüne giriş*, Trc. Yusuf İşicık, Konya, Esra Yayınları, 1997, s. 33-34.

²²⁰ Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1422/2002.

²²¹ Bilmen, Age. s.117,118.

²²² Köseoğlu, Age. s.14.

²²³ Emine, Peköz, Hz. Peygamber'in Davetine Diğer Dinî Grupların Tepkisi -Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri Özelinde-, ASD: Akademik Siyer Dergisi, 2023, C. 4, S.7, s. 74.

²²⁴ Bilmen, Age. s.118.

2.3.3. İlmü İ'râbi'l-Kur'ân

İlmü İ'râbi'l-Kur'ân, âyetlerdeki kelimelerin, cümlelerin müsnet (yüklem), müsnedün ileyh (özne), muzaf (tamlanan), muzâfün ileyh (tamlayan), sıfat, hal (zarf tümlecî), bedel gibi dilbilgisel unsurlar açısından nasıl okunup nasıl yazılacağını belirleyen bir ilimdir. İrâb, kelimenin doğru bir şekilde harekelendirilmesini içerir ve bu, cümlelerin anlamını doğru bir şekilde anlamak için önemlidir. İrâb hatası, cümlelerin anlamının değişmesine ve dil hatası olan "*lahn*"ın ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu ilim, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için önemli bir rol oynar ve eserlerde i'râb konusunda detaylı bilgiler sunulmuştur. İbn Hayyân'ın (ö.469/1076) tefsirinde Kur'an'ın i'râbı örneklerle gösterilir ve bu konudaki inceliklere vurgu yapılır.²²⁵

2.3.4. İlmü Ma'rifeti Garîbil-Kur'ân

Ma'rifeti Garîbil-Kur'ân, Kur'an-ı Mübîn'deki "*garîb*" olarak adlandırılan bazı kelimelerin ve deyimlerin anlamlarını bilmeye yönelik bir ilimdir. Bu kelimeler, Arap edebiyatında yaygın olmayabilir ancak Kur'an'da sıkça kullanılırlar. Müfessirler için bu kelimelerin anlamlarını bilmek önemlidir. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö.502/1108) el-Müfredât'ı ve diğer eserler bu konuda rehberlik eder.

İmam Suyûtî, garîbü'l-Kur'ân ile ilgili görüşleri *el-İtkân* adlı kitabında yazmıştır. Bazı örnekler şunlardır: "*zunah*" (günah), "*mehr*" (evli kadının malı), "*lâzz*" (maddi imkân), "*bugd*" (nefret), "*muktadir*" (kendini büyük gören), "*musîbetiniz*" (size isabet eden bela), "*rebi*" (dilediği yere doğru kendisine itaat eden), "*ulema*" (bilginler, fakihler), "*evvâlîn*" (öncekilerin inançları).²²⁶

Tefsirlerde, garip kelimelerin açıklanması için Arap edebiyatının şiirlerinden yararlanılır. Bu şiirler, Kur'an kelimelerinin nasıl kullanıldığını göstermek için bir kaynak olarak kullanılır. İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) göre, şiir Arapların divanıdır ve Kur'an'ın anlamını anlamak için bir kaynak olarak kullanılır. Örneğin, "*sâffât*" suresinde geçen "*kıdd*" kelimesinin anlamı için Nâbiga'nın (ö.127/745) bir beyti kullanılır.²²⁷

2.3.5. İlmü Mübhemâtil-Kur'ân

İlmü Mübhemâtil-Kur'ân, Kur'an-ı Kerîm'de açıkça belirtilmeyen veya belirsiz bırakılan bazı isimleri ve olayları ortaya koymaya yönelik bir ilimdir. Bu ilim, özellikle bazı ayetlerde

²²⁵ Bilmen, Age. s.119.

²²⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2010, s. 239-242; *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987, 1/271-274.

²²⁷ Bilmen, Age. s.119.

kim ya da hangi olaylarla ilgili olduğu belirsiz olan ifadeleri açıklamayı amaçlar. Örneğin, "*Kim Allah ve Resulü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, artık onun mükâfatı Allah'a düşer*"²²⁸ ayetinde geçen "*muhaçir*" kimdir? Bu belirsizdir ve bazı tefsirlere göre bu kişi Cündeb b. Damre (ö.60/680) veya Eksem b. Sayfî (ö.8/630?) olarak açıklar. Bu tür belirsiz isimler ve olaylar genellikle nakil yoluyla bilinir, yani sahih rivayetler aracılığıyla öğrenilir, akıl yoluyla ise genellikle anlaşılamazlar. Bu tür belirsizliklerin hikmetleri arasında, açıkça belirtmeye ihtiyaç duyulmaması veya bu konuların kapalı kalmasının istenen bir durum olması yer alır. Mübhemat konusunda müstakil kitaplar yazılmış olup Süheylî (ö. 581/1185) ile İbn Asâkir' in (ö. 571/1176) eserleri bu alanda önemli kaynaklardır.²²⁹

2.3.6. İlmül-Muhkem vel-Müteşâbih Minel-Ayât

İlmül-Muhkem vel-Müteşâbih Minel-Ayât, muhkem (açık ve kesin) ile müteşâbih (benzeri anlaşılması zor) olan ayetler ve bunların genel hükümleri üzerine bir ilimdir. Muhkem ve müteşâbihin ne şekilde anlaşılması gerektiği konusunda farklı görüşler bulunur. Bazı zatlara göre, muhkem, belirli bir anlama yönelik olan âyettir, müteşâbih ise birden fazla anlam içerebilen âyettir. Diğer bir görüşe göre muhkem, açıklamaya muhtaç olmaksızın anlaşılan âyettir, müteşâbih ise beyanı umulmayan, yani insanlar için anlamak güç olan âyettir.

Müteşâbihatın tam olarak anlaşılması konusu tartışmalıdır. Bazı Sahâbe-i Kirâm, tâbîîn ve diğer Ehl-i Sünnet âlimlerine göre müteşâbihatın tam olarak bilinmesi mümkün değildir. Ancak İbn Abbas'a göre müteşâbihatın bilinmesi mümkündür. Bu âyetler, insanları imtihan etmek, acizliklerini hatırlatmak, azamet ve büyüklenmekten korumak için nazil olmuştur.

İmam Nevevî (ö. 676/1277) ve İbnül-Hâcib (ö. 646/1249) gibi âlimler de bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), müteşâbihatı üç kısma ayırmıştır: Bir kısmını bilmek mümkün değildir (örneğin kıyamet vakti gibi), diğer bir kısmını bilmek mümkündür (garîb lafızlar gibi), üçüncü kısmını ise yalnız "*râsihûn*" denilen kuvvetli âlimler bilebilir. Resûl-İ Ekrem Efendimiz'in İbn Abbas için yaptığı dua, O'nu dinde anlayışlı kılması ve tevil konusunda bilgi sahibi kılması şeklindedir. Bu da müteşâbihatı anlamının mümkün olabileceği konusuna işaret eder.²³⁰

²²⁸ Nisa Suresi, 4/100.

²²⁹ Bilmen, Age. s.120.

²³⁰ Bilmen, Age. s.121.

2.3.7. İlmül-Münâsebâtîl-Âyât ve's-Süver

İlmül-Münâsebâtîl-Âyât ve's-Süver, Kur'an-ı Mübîn'in ayetleri ve sureleri arasındaki ilişkileri ve uyumu gösteren bir ilimdir. Kur'an'ın mübarek ayetleri, sureleri ve bunların başlangıçları ile sonları arasında derin bir uyum ve mükemmel bir ahenk bulunur. Bu ilim, ayetler veya sureler arasındaki ilişkiyi anlamak için nüzûl sebeplerini, ortamın gereklerini, hitap şekillerini, çevre ve zamanın icaplarını, muhatapların psikolojik durumlarını dikkate alır.

İmam Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre, Kur'an-ı Azîm'in lafızları ve anlamları açısından bir mucize olduğu gibi, ayetlerinin sıralanışı da ilahi bir mucizedir. Ancak birçok müfessir, bu ilimdeki güzellikleri ve ince detayları anlamadıklarından, tefsirlerinde bu münasebetleri açıklamak için çaba sarf etmemişlerdir.

Bu ilimle ilk olarak ilgilenen kişi, rivayete göre Şeyh Ebû Bekir en-Nîsâbü'rî'dir. (ö. 354/965) İlmül-Münâsebâtîl-Âyât ve's-Süver'e ilişkin Burhâneddin el-Bikâî'nin (ö. 616/1219) "*Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Ây ve's-Süver*" adlı bir kitabı bulunur. Ayrıca, İmam Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "*Merâsidü'l-Metâli' fi Tenâsübi'l-Makâtî' ve'l-Metâli'*"²³¹ adlı eseri de bu alanda ünlüdür.²³² Bilmen, tefsirinde surelerin münasebetine ekseriyetle değinmiştir. Bazen de surenin başı-sonu arasındaki münasebete değinir. Mesela Tur ve Zariyat Sureleri arasındaki münasebeti şöyle belirtir; ikisinin de kasemle başlaması, ikisinin de haşr ve neşrdan bahsetmesi, ikisinin de başında muttakilerden, sonunda kâfirleri ihtardan bahsediyor olmasıdır.²³³

2.3.8. İlmü Havassi'l-Kur'ân

İlmü Havassi'l-Kur'ân, Kur'an-ı Kerim'in mübarek ayetlerindeki yüksek etkileri bildiren bir ilimdir. Kur'an-ı Azîm, ilahi bir kitap olup insanlığı hidayete ve saadete kavuşturmak amacıyla gönderilmiştir. Bu ilim, Kur'an'ın içerdiği bilgi, irfan, manevi etki ve hikmetlerin bir hazinesini ortaya koyar. Birçok sure ve ayetin insanlar üzerinde büyük etkiler bıraktığı, salih zatların tecrübeleri ve birçok hadis-i şeriflerle sabittir. Örneğin, Enes b. Malik'ten (ö. 93/711) gelen rivayete göre, yatağa girdiğinizde Fatıha-i Şerife ve İhlâs Suresi'ni okursanız, ölümden başka her şeyden emin olursunuz. İlmü Havassi'l-Kur'ân'a dair bilgi ve irfan, İmam Suyûtî²³⁴ ve diğer âlimlerin eserlerinde etraflı olarak ele alınır.²³⁵

²³¹ Suyûtî, *Merâsidü'l-Metâli' fi tenâsübi'l-mekâtî' ve'l-metâli'*, thk. Muhammed b. Ömer b. Salim Bâ Zemûl, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2002/1423.

²³² Bilmen, Age. s.121,122.

²³³ Bektaş Günay, *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsiri*, yl. tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001, s.73

²³⁴ Suyûtî, *el-İtkan fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2010, s. 737-742; *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987, 2/425-430.

²³⁵ Bilmen, Age. s.122.

2.3.9. İlmü Ma'rifeti Hikemi's-Şerâi'

İlmü Ma'rifeti Hikemi's-Şerâi', yani dinî hükümlerin hikmetlerini inceleyen bir ilimdir. Bu ilim, Allah'ın kitabıyla, Peygamber'in sünnetiyle, ümmetin icmasıyla ve fıkıh kıyasıyla sabit olan dini hükümlerin hikmetlerini, faydalarını ve amaçlarını ele alır. Dinî görevlerimizin bir kısmı taabbüdî emirler olduğundan, yani Allah'ın hikmetine dayalı olarak belirlenmiş emirler olduklarından, bu emirlerin neden bu şekilde olduğunu sorgulamak doğru olmayabilir. Ancak, namaz gibi dinî görevlerin vakitlerinde eda edilmesinin hikmetini anlamak, bu konuda uygun yorumlar yapmak mümkündür. İslam'ın şeriatı, sonsuz ilim sahibi Allah tarafından belirlenmiş, Peygamber Efendimiz ise bu şeriatın en üstün ve sonuncu peygamberidir. Dinî hükümlerin hikmetlerini anlamak, kalbe güven verir, zihni canlandırır, fikri genişletir ve dinî hükümlere uymayı kolaylaştırır. Bu nedenle, tefsirlerde ve diğer dinî kitaplarda dinî hükümlerin hikmetlerine dair bilgilere sıkça rastlanır. Bazı âlimler, bu konuda özel kitaplar da yazmışlardır. Bunlar arasında Buharalı Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman'ın (ö. 300/912) "*Mehâsinü's-Şerâi' ve'l-İslâm*" adlı eseri ve Şah Veliyyullah Dihlevi'nin (ö. 1176/1762) "*Hüccetullahi'l-Bâliga*"²³⁶ adlı eseri önemlidir.²³⁷

Müfessir Kur'an'la alakalı ilimlerin dokuz tanesinin tanımına ve faydasına kısaca değinir. Birer ikişer literatür bilgisi verir ve örneklerle izah eder.

2.3.10. Müfessirlerin Muhtaç Oldukları İlimler

Bilmen herkesin müfessir olamayacağını, müfessirliğin bir kriteri olduğunu özellikle bu başlık altında vurgulamıştır. Bu konuyu daha önce de '*Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler*' adı altında Muhâsibî ve Kâfiyeci usul kitaplarında detaylı olmasa da işlemiştir. Kafiye bunlardan on beş tanesine yer vermiştir.²³⁸ Bilmen bunlara yedi tane daha ekleyerek yirmi iki tane ilimden bahsetmiştir.

Bilmen'e göre müfessirlerin, Kur'an'ın anlamını doğru bir şekilde açıklayabilmeleri için çeşitli ilimlere ihtiyaçları vardır. Bu ilimler, Kur'an kelimelerinin izahı, anlamın açıklanması, belagatın gösterilmesi, hükümlerin beyan edilmesi ve ahlaki, hukuki, sosyal meselelerin aydınlatılması gibi konuları içerir. Her müfessirin, bu ilimlere hâkim olması gerekmektedir. Bu ilimler arasında lügat (sözlük), sarf (gramer), nahiv (söz bilgisi), iştikak (kökler), meânî (anlam), beyân (ifade), bedî' (mecazlar), kıraat (Kur'an okuma farklılıkları), kelâm (teoloji), hadis (Peygamber sözleri), fıkıh (İslam hukuku), usûl-i fıkıh (fıkıh usûlleri), esbâb-ı nüzûl

²³⁶ Dihlevi, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliga*, Beyrut, Daru'l-Cil, 1426/2005; Trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.

²³⁷ Bilmen, Age. s.122, 123.

²³⁸ Kafiye, "*Et-Teysir*,

(inanın nüzul sebepleri), nâsih, mensuh (neshedilen) ve mevhibe ilimleri bulunur. Bunların yanı sıra ahlak, ruhiyat (psikoloji), içtimaiyat (sosyoloji), tekvin (yaratılış), hey'et (mantık), coğrafya, tarih ve siyer ilimlerine de ihtiyaç vardır.²³⁹ Bilmen, müfessirlerin muhtaç olduğu ilimleri ayrı ayrı ele alıp Kur'anın tefsiriyle alakasını izah eder:

1- Lügat İlmî

Lügat ilmi, kelimelerin anlamlarını öğreten bir ilim dalıdır. Kelimelerin içerikleri ve anlamları bu ilim sayesinde anlaşılır. Ayrıca, Arapça kelimelerin asıl kök anlamlarını bilmek ve kelimeler arasındaki farkı anlamak da önemlidir. Arapların diğer kavimlere karışmasıyla Arap lisanı değişime uğradı, Arabi mevzulara uymayan bazı ıstılahlar meydana çıktı. Aynı zamanda pek çok arapça kelime, mevzusu dışında yeni bir kullanım alanı kazandı. Lügat ilmi sayesinde Arapça kökenli kelimeler Arap lafzındaki anlamıyla tesbit ve tedvin edilerek zabt altına alındı. Bu ilim, Kur'an'ın, kastedilen manasına uygun bir şekilde tefsir edilmesine vesile oldu. Lügat ilminin önemli eserleri arasında Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) *Kitabül-Aynı*, Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) *Muhtasarı*, Cevherî'nin *Kitâbil's-Sihâhı*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsiû-Belâğası*, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 425/1035) "*Müfredât*"ı ve Eîrûzâbâdî'nin "*Kâmus*"u ve "*Lisânü'l-Arab*" gibi eserler bulunur.²⁴⁰

2-Tasrif ilmi

Tasrif ilmi, kelimelerin yapıları, çeşitli kipleri ve aslı ile türevleri arasındaki ilişkileri inceler. Bu ilim, kelimelerin nasıl dönüştürüldüğünü ve tekil kelimelerin nasıl çoğul yapıldığını açıklar. Örneğin, sarf ilmini öğrenmiş bir kişi, "*ümm*" kelimesinin çoğulunun "*ümmühât*" olduğunu bilir. Ancak, tasrif ilmi olmayan biri, bu kelimenin çoğulunun "*imam*" olduğunu düşünebilir. Bu nedenle, tasrif ilmini bilmeyen biri, "*Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde...*"²⁴¹ âyetini "*Kıyamet gününde herkesi annelerine nisbetle çağırırız*" şeklinde yanlış yorumlayabilir. Tasrif ilmini bağımsız bir ilim haline getiren ilk kişi, Ebû Osman el-Mâzinî'dir. (ö. 249/863) Sîbeveyhi(ö.180/796), Ebül-Feth Osman b. Cinnî (ö.393/1002) ve İbnül-Hâcib'in (ö.646/1249) tasrif ilmi üzerine yazdıkları kitaplar ünlüdür.²⁴²

3-Nahiv ilmi

Nahiv ilmi, Arapça cümlelerde yer alan kelimelerin mu'rab (harekeleri değişken) ve mebnî (harekeleri değişmez) durumlarını inceleyerek kelimelerin anlam, delalet ve irade

²³⁹ Bilmen, Age. s.123

²⁴⁰ Bilmen, Age. s.124

²⁴¹ İsrâ Suresi, 17/71.

²⁴² Bilmen, Age. s.124,125.

açısından değişen yapılarını belirler. Nahiv ilmi, i'râba dikkat edilmesini ve Arapça cümlelerin i'râbının doğru bir şekilde gösterilmesini sağlar. Nahiv ilminin kurucusu Ebül-Esved ed-Düelî'dir. (160/777?) ve daha sonra İmam Halil b. Ahmed(ö.175/791) tarafından geliştirilmiştir. İmam Sîbeveyhi (ö.180/796), nahiv konularını detaylandırarak meşhur kitabını oluşturmuştur.²⁴³

4-İştikak İlmi

İştikak ilmi, bir kelimenin hangi harflerden türediğini belirler. İki kelime arasındaki cevheriyet ilişkisi, hangisinin asıl, hangisinin ondan türediği bu ilimle anlaşılır. Örneğin, "*mesih*" kelimesinin "*seyahat*" kelimesinden mi, yoksa "*mesh*" kelimesinden mi türediği iştikak ilmiyle bilinir. Bu ilim, lügat ve tasrif ilimleri bünyesinde ele alınmaktadır, ancak müstakil eserlere sahip değildir.²⁴⁴

5-Meânî İlmi

Meânî ilmi, belâgatın bir alt dalıdır ve sözdeki terkiplerin özelliklerini inceleyerek sözün maksudını ifade açısından uygunluğunu gösterir. İcâze, müsâvata, ıtına gibi konuların ne zaman ve nerede kullanılması gerektiğini belirtir.²⁴⁵

6-Beyân İlmi

Beyân ilmi, sözdeki cümlelerin açıklık ve kapalılık açısından özelliklerini ele alır. Maksudın değişik üsluplardan hangisiyle ifade edilmesinin daha uygun olacağını belirler. Hakikat, mecaz, kinaye gibi konuları içerir. Beyân ilmi, belâgat ilminin bir dalı olarak kabul edilir.²⁴⁶

7-Bedî' İlmi

Bedî' ilmi, belâgat ilminin üçüncü kısmını oluşturur ve bir ifadenin çeşitli sanatlarla süslenip güzelleştirilmesini öğretir. Cinâs, tarsî', tevriye, hüsn-i ta'lîl gibi bedi sanatlar adını alan hususları içerir. Belâgat ilmi veya fenn-i edeb, edebiyatla ilgili bir bilim dalıdır. Bu ilimler, insanın edebî zevkini artırarak sözün belâgatını, güzelliğini ve değerini daha iyi anlamasına yardımcı olur. Edebiyat, en güçlü edebiyatçıların, belîğlerin parlak şiir ve düz yazı eserlerinden meydana gelen bir bilim dalıdır ve bu alanda belâgat ilimleri önemli bir rol oynar. Bu ilim dalının müfessirler için önemi, Kur'ân-ı Kerîm'in dilinin anlaşılması ve yorumlanması açısından büyük bir ihtiyaç doğurur. Bu nedenle müfessirler, belâgat ilmi konularına özel bir önem

²⁴³ Bilmen, Age. s.125.

²⁴⁴ Bilmen, Age. s.125.

²⁴⁵ Bilmen, Age. s.126.

²⁴⁶ Bilmen, Age. s.127.

vermeli ve bu ilimleri etkin bir şekilde kullanmalıdır. Belâgat ilmi, insanın edebî eserleri daha derinlemesine anlamasını sağlar. Sahâbe-i güzîn gibi bozulmamış bir fitrata ve melekeye sahip olanlar dışında, Kur'ân-ı Kerîm'in belâgatını ve üslubunu anlamak için bu ilimlere ihtiyaç vardır. Bu nedenle müfessirler, belâgat ilmi konularına dikkat etmelidirler.²⁴⁷ Zemahşerî'nin (ö.538/1144) tefsiri, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizeliğini göstermek amacıyla âyetlerin belâgat ve fesâhatini inceleyerek ortaya koyar. Ancak, Mu'tezile mezhebinden olması tefsirinin değerini düşürmüştür. Belâgat ilmi konusunda en büyük öncülük yapan isimlerden biri Sekkâkî'dir. Sekkâkî, belâgat ilminin meselelerini inceleyerek *Mitfâhu'l-Ulûm* adlı kitabında düzenlemiştir. Bu kitap, daha sonraki âlimler tarafından özetlenmiştir.²⁴⁸ Müfessirlerin belâgat ilmi konularına dikkat etmeleri gereken bazı hususlar vardır. Bunlar arasında hakikat, teşbih ve mecaz gibi belâgat terimlerinin anlamı ve kullanımı yer almaktadır. Hakikat, terminolojiye göre asıl konulmuş bir kelimenin anlamını ifade ederken, teşbih bir şeyi benzetme ve mecaz ise alakası benzeşmeden ibaret kullanılan bir kelimeyi ifade eder. Müfessirler, bu belâgat terimlerini doğru bir şekilde anlamalı ve tefsirlerinde etkili bir biçimde kullanmalıdırlar.

Mecaz kavramı, dilin ifade gücünü zenginleştiren ve renklendiren bir üslupbilim öge olarak öne çıkar. İslamî metinlerde yaygın olarak kullanılan mecazlar, anlamın derinleşmesine katkı sağlar. Aşağıda, mecaz türleri ve örnekleri verilmiştir²⁴⁹:

1. İstiare-i Tasrîhiyye ve Hakikiyye (Açık ve Gerçek Mecaz): Bu mecaz türünde, kelimelerin asıl anlamından farklı bir anlamda kullanılması öne çıkar. Örneğin, "*Bize doğru yolu göster*" ifadesinde geçen "*doğru yol*," aslında İslam dini olarak yorumlanır. Burada İslam dini, hedefe ulaşma bağlamında bir benzetmeyle ifade edilir.²⁵⁰
2. Lisan-ı Sıdk Mecazı: Bu mecazda, bir kelimenin asıl anlamının dışında kullanılması vurgulanır. Örneğin, "*Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip eyle!*" ifadesinde geçen "*lisan-ı sıdk*," iyilikle anılma arzusunu ifade eder. Burada "*lisan*," aslında bir konuşma aracını temsil eder, ancak güzel bir nam anlamında kullanılır.²⁵¹
3. Mecaz-ı Aklî: Bu mecazda, bir fiilin veya fiilimsi bir kelimenin gerçek öznesine değil, ilgili olduğu başka bir şeye atıfta bulunulur. Örneğin, "*Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran*" ifadesinde geçen "*artırma*" fiili, âyetlere bağlı olarak kullanılır. Gerçekte imanı artıran ise Allah Teâlâ'dır. Örneğin,

²⁴⁷ Bilmen, Age. s.126.

²⁴⁸ Bilmen, Age. s.126,127.

²⁴⁹ Bilmen, Age. s.127.

²⁵⁰ Bilmen, Age. s.127.

²⁵¹ Bilmen, Age. s.127.

"Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden ..." ifadesindeki "çevirecek," aslında bir zarf olma durumunu ifade eder. Mecazlar, dilin zengin dünyasında anlamın derinleştiği ve ifade gücünün arttığı önemli bir araçtır. Bu konuda mecaz kavramının çeşitleri ve örnekleri ele alınır.²⁵²

4. Mecaz-ı Lugavî: "*Mecâz-ı mürsel*" de denir. Bu mecazda, bir kelimenin asıl anlamının dışında kullanılması vurgulanır.²⁵³.

İlk olarak, "*İstiare-i Bi'l-Kinâye*" yani "*Benzerlik Mecazı*" türü açıklanır. Bu mecazda, bir kelimenin asıl anlamından farklı bir anlamda kullanılması örneklenilerek anlatılır. Allah'ın benzersizliğini vurgulamak için kullanılan "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*" ifadesiyle bu tür açıklanır.

İkinci olarak, "*İstiare-i Tahyîliyye*" yani "*Hayali Mecaz*" türü ele alınır. Bu mecazda, bir fiilin gerçek öznesine değil, ilgisi bulunan başka bir şeye isnat edilmesi örneklenilerek açıklanır. Örnekte, "*Allah'a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler*" ayetinde "*dönerler*" fiili, müşebbeh olan kalplere isnat edilir.

Son olarak, "*İstiare-i Temsîliyye*" yani "*Temsili Mecaz*" türü üzerinde durulur. Bu mecazda, birden fazla öğeden elde edilen benzetme yönü açıklanarak örnekler verilir. "*Hepiniz toptan, Allah'ın ipine (dinine) sımsıkı sarılın*" ayetinde, kulun güveni ve himayesi ile havaya atılan bir kişinin güçlü bir ipe sarılarak düşmek riskinden kurtuluşu arasında benzetme yapılır.²⁵⁴ Bu bölümde anlatılan mecaz türleri ve örnekleri şunlardır: Karîne-i Akliyye: Bu mecaz türünde, bir fiilin gerçek öznesine değil, ilgisi bulunan başka bir şeye isnat edilir. Örneğin, "*Köye sor*" cümlesinde "*sor*" fiili, gerçekte bir şeyi istemek için gidip gelme anlamında kullanılır. Burada köy, soru yöneltilmeye elverişli olmayan bir yer olduğu için mahalli zikir ve hali kastetmek türünden bir mecaz bulunduğu bir akıl işareti vardır. Karîne-i Örfiyye: Bu mecazda, kelimenin gerçek anlamı değil, örf veya alışılmış bir durum kastedilir. Örneğin, "*Firavun, 'Hâmân! Benim için bir kule inşa et' dedi*" ayetinde "*inşa et*" kelimesi, emir anlamında mecazdır. Çünkü vezir olan Hâmân, bizzat inşa edemeyeceği için gerçekte Firavun'un isteği Hâmân'ın bizzat bina etmesi değil, emretmesidir. Bu durumda örfi bir karine veya işaret bulunur. Bu mecaz türleri, dilin derinliğini artırarak anlatılan konulara daha etkili bir şekilde ifade katar.²⁵⁵

²⁵² Bilmen, Age. s.127.

²⁵³ Bilmen, Age. s.128.

²⁵⁴ Bilmen, Age. s.129.

²⁵⁵ Bilmen, Age. s.130.

8-Kıraat İlmi

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvet (okuma) şekillerini inceleyen bir ilim dalıdır. Bu ilim sayesinde, bazı okunuş biçimlerinin diğerlerine göre tercih edilmesi gerektiği anlaşılır. Kur'ân-ı Azîm'in tamamı Resûlullah'tan tevâtürle (doğruluğunda şüphe olmayan bir nakille) nakledilmiştir; ancak bazı âyetlerin okunuş biçimlerinde, bazı harflerin söyleniş şekillerinde Peygamber Efendimiz'den [sallallahu aleyhi vesellem] nakledilmiş değişik rivayetler, tarikler (yollar) bulunur. Kıraat ilminde önemli olan kıraat vecihleridir. İslam âlimlerinin ittifakıyla tevâtüren sabit olan yedi kıraat vardır. Bunlar "*kıraat-i seb'a*" (yedi kıraat) olarak adlandırılır. Ayrıca, âlimlerin çoğunluğunun tevâtüren sabit olduğunu kabul ettiği üç kıraat vecihi daha bulunur.²⁵⁶ Bu on kıraat topluluğuna "*kıraat-i aşere*" veya "*vücûh-i aşere*" (on okuma biçimi) denir. Mütevâtir bir kıraat vecihinin üç temel şartı bulunur:

Doğru Senet (Rivayet Zinciri): Rivayetin Resûlullah'tan makbul bir zincirle gelmiş olması gerekir.

Arap Gramerine Uyum: Okunan kelimelerin Arapça dil kurallarına uygun olması, yanlış okuma ve dil kurallarına ters düşmekten kaçınılması gerekir.

İcâzet ve Kabul: Okuma tarzının önceki nesiller tarafından kabul edilmiş ve bu konuda icâzet almış olması gerekir.

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in doğru ve güzel bir şekilde okunmasını sağlamak ve bu konuda usûlüne uygun bir nakil zinciriyle gelmiş okuma biçimlerini koruması yönünden önemlidir. Hz. Osman'ın derletmiş olduğu mushaflardan birine uygun bulunmaktır.²⁵⁷

Kıraat ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okuma biçimlerini inceler. Bu alanda önemli olan kıraat imamları, belirli okuma tarzlarını ve rivayetleri benimsemiş ve bu alanda öne çıkmış kişilerdir. İşte kıraat-i seb'a imamları:

1. Nâfi' b. Abdurrahman (veya Nuaym): İsfahanlı asıllı olan Nâfi', Medine-i Münevvere halkının önde gelen imamlarındandır. Kur'an'ı ders olarak Abdullah b. Abbas'tan ve yetmiş kadar tâbiînden almıştır. İmam Mâlik (ö. 179/795) gibi tanınmış zatlar da ondan kıraat öğrenmiştir. 785 yılında vefat etmiş olup, kendisinden rivayette bulunan Kâlûn (İsa b. Mina, ö. 220/835) ile Verş (Osman b. Saîd, ö.197/812) önemli râvilerindendir.
2. Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesir: Mekke-i Mükerreme halkının kıraatte öncü imamlarındandır. İran asıllı olan Ebû Ma'bed, tâbiîndendir ve sahâbe-i kirâmdan rivayette bulunmuştur. Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö.

²⁵⁶ Bilmen, Age. s.130.

²⁵⁷ Bilmen, Age. s.131.

49/669), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) gibi önemli sahabilerden kıraatı öğrenmiştir. 738 yılında vefat etmiş olup, râvileri İmam Ebül-Hasan Ahmed el-Bezzî (ö.297/910) ile Kunbül Muhammed b. Abdurrahman el-Mekkî'dir. (ö.291/904)

3. Ebû Amr b. Alâ: Kâzerûnlu asıllı olan Ebû Amr, Mücâhid, Said b. Cübeyr gibi önemli tâbiînden kıraat öğrenmiştir. Basra'da yetişmiş ve 771 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Meşhur râvileri arasında Dûrî (ö. 248/862) (Hafs b. Ömer Ahvâzî) ile Sûsî (ö. 261/874) (Salih b. Ziyâd) bulunmaktadır.²⁵⁸

Bu kıraat imamları, Kur'an'ın farklı okuma tarzlarını muhafaza etmiş ve nakledilmesine katkı sağlamış önemli şahsiyetlerdir.

4. İbn Âmir: Şamlılar'ın kıraat imamıdır. Ashâb-ı kirâmdan ve özellikle Mugîre b. Ebû Şihâb'dan kıraat öğrenmiştir. Şam'da 736 yılında vefat etmiş, râvileri arasında Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859) ile Abdullah b. Zekvân (ö. 242/857) bulunmaktadır.
5. Âsim b. Behdele: Tâbiînden olan Âsim, Kûfe'de şeyhülkurrâ idi. Kûfe'de veya Simav'da 745 yılında vefat etmiştir. Râvileri arasında Şu'be b. Ayyaş (ö. 193/809) ile Küfeli Hafs b. Süleyman el-Esedî (ö. 180/796) bulunmaktadır. Âsim'dan (ö. 127/745) aldığı kıraat, Hz. Ali'ye (ö. 40/661) kadar dayanmaktadır.
6. Hamza b. Habîb el-Kûfî: Tâbiînden olduğu muhtemel olan Hamza, Âsim'dan ve A'meş'ten kıraat almıştır. 773 yılında Hulvan'da vefat etmiştir. Dolaylı râvileri arasında Küfeli Hallâd b. Halid (ö. 220/835) ile Bağdatlı Halef b. Hişâm (ö. 229/844) bulunmaktadır.
7. Ali b. Hamza el-Kisâî: Kûfe'nin meşhur nahiv âlimlerindendir. Hamza b. Habîb'den kıraat almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn gibi zatlar kıraat öğrenmiştir. 805 yılında vefat etmiş, râvileri Ebü'l-Hâris (ö. 240/854) ile Hafs b. Ömer ed-Dûrî'dir. (ö. 248/862)

Bu yedi imama "Eimme-i seb'a" denir. Diğer üç kıraat imamı ise şunlardır:

8. Ebû Cafer el-Kârî: Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) azatlı kölesi olup dualarına mazhar olduğuna inanılan bu zat, 750 yılında Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.
9. Yakub el-Hadramî: Basralı olan Yakub, Basralılar'ın kıraatte imamlarındanıdır. 821 yılında vefat etmiştir.
10. Ebû Muhammed Halef b. Hişâm: Bağdatlıdır ve Hamza'nın da râvilerinden biridir. 844 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Râvileri arasında İshak el-Verrâk (ö. 286/899) ile İdris b. Abdülkerim (ö. 292/905) bulunmaktadır.

²⁵⁸ Bilmen, Age. s.131.

Bu on imama izafe edilen "*kıraat-i aşere*" üzerine ilave üç kıraat daha vardır ki bunlar şâz sayılır. Bu kıraatler, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Muhaysın el-Mekki'nin (ö. 123/741) ve A'meş'in (ö.148/765) kıraatleridir. Ancak bu kıraatlerle namaz kılınması câiz değildir.

Kıraat ilmi, belleklerden yazıya nakledilerek müstakıl bir ilim dalı haline gelmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) Neşr isimli eserinde yazdığına göre, kıraat vecihlerini ilk toplayan zat Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dır. (ö.224/838) Daha sonrasında Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî (ö. 590/1194) gibi âlimler kıraat ilmini geliştirmiş ve sistemleştirmiştir.²⁵⁹

9-Kelâm İlmi (Usûlü'd-dîn)

Kelâm İlmi, Müslümanlığın imana ilişkin esaslarını inceleyen bir alandır. Diğer bir adıyla "*fikh-ı ekber*" olarak da bilinir. Bu ilim sayesinde Müslümanlar, imanla ilgili temel konuları anlama çabasıdadır. Bu çerçevede, bazı âyet-i kerimelerin inançla ilgili anlamları ve bu anlamların Allah'ın zatına isnat edilip edilemeyeceği gibi meseleler ele alınır.

Usûl-i dîn ilmini bilen bir Müslüman, Allah hakkında anlaması mümkün olmayan anlamları usûlü çerçevesinde yorumlayabilir. İbn Haldûn'un (ö.808/1406), ifadesiyle, tevhid konusundaki inanç, sadece hükmen tasdikten ibaret olmamalı, aynı zamanda kişinin kalıcı bir durum ve sağlam bir sıfat elde etmesini sağlamalıdır. Bu, insanın değişmez hallerinden biri haline gelir. İslam düşünce tarihinde Selef-i Sâlihîn, tevhid, peygamberlik ve ahirete ilişkin inançların esaslarını, aklî ve naklî delillerle belirlemişlerdir. Bu esaslarla ilgili detaylarda görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, özellikle müteşâbihattan kaynaklanan âyet-i kerimelerin yorumlanmasında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıklarını düzeltmek, tartışmalara son vermek ve inanç konularını sistemleştirmek amacıyla İlmi Kelâm ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Sünnet ve Mezhepler: Ehl-i sünnet ve cemâat, kitabullaha ve Resûl-i Ekrem'in sünnetine uyan müslümanlar olarak kabul edilir. Bu mezheplerin inanç konusundaki önde gelen temsilcileri İmam Eş'arî (ö. 690/1291'den sonra) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. (ö. 333/944)

İlm-i Kelâm'ın Gelişimi: İlmi Kelâm, zamanla mantık ilminin yaygınlaşması ve felsefî meselelere olan ilginin artmasıyla evrim geçirdi. Bu dönemde İmam Gazâlî (ö. 93/711-12) ve O'nu örnek alan İmam Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi âlimler, kelâm ilmini yeni metotlarla ele aldılar. Mantık kurallarına göre deliller getirildi ve filozofların görüşleri eleştirildi. Bu yaklaşım, özellikle Gazâlî (ö. 93/711-12) ve er-Râzî'nin (ö. 606/1210) eserleriyle benimsendi. Bu alanda Şerh-i Mevâkıf, Şerh-i Makâsıd gibi birçok kitap yazılmıştır.

²⁵⁹ Bilmen, Age. s.132,133.

Kelâm İlmi, Müslümanların imana ilişkin esasları anlamalarını sağlayan önemli bir ilim dalıdır. Görüş ayrılıkları ve tartışmaların ortaya çıkması üzerine sistemleşmiş, ilm-i kelâm bu temel inançları açıklamak ve savunmak amacıyla gelişmiştir.²⁶⁰

Bilmen'in kelam alanında da bilgi birikimi mevcuttu. Çok yönlü bir âlim olan Bilmen, tefsirini bu bakış açısıyla kaleme almıştır. Mesela Bilmen, Fetih Sûresinin meâlinden ve tefsirinden sonra, bazı âyetlerin tasavvufî manalarını vermiş ve işârî olarak yorumunu yapmıştır. Âyetlerdeki birtakım kelâmî meselelere tafsîlâtlı bilgiler vermiştir. Müellif bunlarla yetinmeyip konuyu destekleyen türden Farsça, Arapça ve Türkçe şiirlere de yer vermiştir.²⁶¹

10- Hadis İlmi

Hadis ilmi, Resûl-i Ekrem Efendimiz'in (sallallahu aleyhi vesellem) hadislerini ve bu hadislerin rivayet ediliş şekillerini inceleyen bir alandır. İlgili bilgiler şu başlıklar altında özetlenebilir:

Hadislerin Önemi: Hadis ilmi, Peygamber Efendimiz'in sözlerini, fiillerini ve onunla ilgili haberleri içeren hadisleri inceleyerek, İslam'ın temel kaynaklarından biri olan hadisleri anlamayı sağlar. Müslümanlar için bu hadisler, Kur'an'ın anlaşılmasına ve İslam hükümlerinin doğru bir şekilde uygulanmasına rehberlik eder.²⁶²

Mücmel ve Müphem Ayetlerin Tefsiri: Hadis ilmi, bazı Kur'an ayetlerinin anlamının geniş ve belirsiz olması durumunda, bu ayetleri açıklamak için Peygamber'in hadislerini kullanır. Bu, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.

Nâsîh ve Mensuh Hadisler: İslam literatüründe nâsîh (hüküm veren) ve mensuh (hükümü iptal edilen) hadisleri bilmek, hadis ilminin önemli ve zorlu bir bölümünü oluşturur. İslam hukuku ve inanç esasları açısından bu tür hadisleri bilmek, İslam hükümlerini doğru bir şekilde anlamak için gereklidir.

Usûl-i Hadis (Hadis İlminin Usûlleri): Hadis ilminde, hadislerin güvenilirliğini ve doğruluğunu değerlendiren usûller vardır. Rivayet zincirini, isnadı, râvilerin güvenilirliğini inceleyen bu usûller, hadislerin sahih (doğru) veya zayıf (güvenilmez) olduğunu belirlemeye yardımcı olur.

Hadis İlmi Kitapları: İslam dünyasında hadis ilmiyle ilgili birçok kitap yazılmıştır. Bu kitaplar arasında, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 354/965) eseri ve Ebû Amr b. Salâh'ın (ö. 154/771) kitabı gibi usûl-i hadis konusunu detaylı bir şekilde ele alan önemli eserler bulunur.

²⁶⁰ Bilmen, Age. s.133-134.

²⁶¹ Muhammed Fatih Eren, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Kelâm Düşüncesinde Yenilik*, s.15,16, yl. tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

²⁶² Bilmen, Age. s.134-135.

Hadis Rivayet Yöntemleri: Sahâbe-i kirâm ile tâbiîn zamanlarında hadisleri nakil ve rivayet edenler, Hicaz, Irak, Basra, Kûfe, Şam ve Mısır gibi bölgelerde oturdular. Bu yöntemler, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Hicaz yöntemi gibi farklı hadis toplama ve düzenleme tarzlarını ortaya çıkarmıştır.²⁶³ Bilmen kendi tefsir kitabında hadislerden az da olsa yararlanmıştır. Buna örnek olarak; İbn Gaylan adında onbir hanımı olan sahabeye içinden dört tanesi seçip diğerleri boşamasını söylediği rivayetiyle taaddüdü zevcat konusunu açıklamıştır.²⁶⁴

11- Fıkıh İlmi

Fıkıh ilmi, İslam hukuku ile ilgilenen bir alandır. Bu ilim, amelî (fiilî) hükümleri belirleyen şer'î (yasal) kuralları ve bu kuralların delillerini detaylı bir şekilde inceleyerek sistemleştirir. Kur'an'ın Amelî Konuları: Fıkıh ilmi sayesinde, Kur'an'ın amelî konulara ilişkin olan kısımları daha iyi anlaşılır. İslam hukuku, dini hükümlerle ilgili detayları ortaya koyar. Şer'î Hükümler ve Mezhepler: Dini yükümlülükleri belirlemek için farz, haram, mendup ve mekruh gibi şer'î hükümler, şer'î delillerden çıkarılmaya çalışılmıştır. Farklı müctehidler arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu çeşitlilik, çeşitli fıkıh mezheplerinin oluşmasına neden olmuştur.

Fıkıh İlminde Yöntem: Fıkıh ilminde re'y ve kıyas ehli yöntemi ile ehl-i hadis yöntemi olmak üzere iki başlıca yöntem bulunur. Irak âlimleri re'y ve kıyasa önem verirken, İmam Mâlik hazretleri (ö. 179/795) ehl-i hadis yöntemini temsil etmiştir. İmam Şâfiî hazretleri ise re'y ile hadis yöntemlerini birleştirmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri ise kendine özgü bir fıkıh yöntemi geliştirmiştir.

Zâhiriyye Mezhebi: Davud b. Ali (ö. 270/884) tarafından kurulan Zâhiriyye mezhebi, şer'î delilleri sadece âyet ve hadislerin açık ifadelerine dayandırmıştır. Bu mezhep, kıyâs-ı celiyi (açık kıyas) nasslara (âyet ve hadisin açık ifadesine) dayandırmıştır. Zâhiriyye mezhebi zaman içinde ortadan kalkmış, ancak kitapları günümüze kadar ulaşmıştır.

İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Zâhiriyye'nin Canlanması: Endülüs âlimlerinden İbn Hazm (ö. 456/1064), Zâhiriyye mezhebinin kitaplarını okuyarak bu mezhebi benimsemiş, ancak halk tarafından eleştirilmiş ve mezhebin canlanmasına öncülük edememiştir. Bu özet bilgilerle fıkıh ilminin temel konularına ve farklı mezheplerin ortaya çıkışına dair genel bir bakış sunulmuştur.²⁶⁵ Bilmen, İslam hukuku alanında ihtisas yapmış güçlü bir fıkıh alimi olup farklı

²⁶³ Bilmen, Age. s.136.

²⁶⁴ Davut Aydın, *Ömer Nasûhi Bilmen'in "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri", Diyanet İlmi Dergi*, 2003, C. 39, S. 2, s.104.

²⁶⁵ Bilmen, Age. s.136.

disiplinlere ilişkin eserleri de bulunmaktadır. Tanınması daha çok fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerle gerçekleşmiştir. Büyük bir özen ve emekle yazılan İslam İlmihali, günümüzde hala değeri korunan nadide bir eser olarak kabul edilmektedir.²⁶⁶

Bilmen diğer müfessirlerden fıkıh alanındaki bilgisiyle ayrılır. 1960-1980 yılları arasında yayınlanan Kur'an mealleri genellikle Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay'ın eserlerinin redaksiyonlarından oluşur. Bunların çoğu, kalite ve Türkçe dil bilgisi açısından bu iki eserin birer versiyonu olarak değerlendirilebilir. Ancak, 1963'te yayınlanan Ömer Nasuhi Bilmen'in Türkçe Meali ve Tefsiri farklı bir değerlendirme gerektirir. Bu eser müellifin kendine özgü tarzıyla yazılmış önemli bir tefsirdir. Sebebi nüzulüne yer verilen ayetler ve fıkhi konularda detaylı açıklamalar ile dikkat çeker. Türk toplumu tarafından beğenilmiş ve birçok kez basılmış olan bu eser, geniş halk kitlesi tarafından kabul görmüştür.²⁶⁷

Bilmen tefsirinde fıkhi bir meselenin önce lügat sonra ıstılah manalarını vermiş, sonra da fıkhi konuyu bir fıkıh kitabı kadar ayrıntılı olarak anlatmıştır. Yemin, talak, mehir, hac gibi konular Bilmen'in işlediği fıkhi konulara örnektir.²⁶⁸

12-Fıkıh Usûlü

Fıkıh Usûlü ilmi, dinî metinlerden, delillerden şer'î hükümlerin nasıl kurallara ve yöntemlere uygun olarak elde edilip çıkarılacağını gösteren bir alandır. İmam Şâfiî hazretleri (ö. 204/820), Usûl-i Fıkıhı ilk sistemleştiren ve yazıya döken âlimdir. Hanefî âlimleri daha sonra bu ilmi genişleterek işlemişlerdir. Usûl-i Fıkıh Yöntemleri: Usûl-i Fıkıhta iki temel yöntem bulunur. Birincisi, fıkıhçılar mesleği, bu yöntemde usûl meseleleri fikhî incelikler üzerine bina edilir ve fikhî örneklerle açıklanır. İkincisi, kelâmcılar yöntemi, bu yöntemde meseleler fıkıhtan soyutlanarak aklî delillendirme yönüne eğilim gösterilir.

Hanefî âlimleri arasında öne çıkan Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), kıyas konusunu daha geniş bir biçimde yazarak kıyasın şartlarını izah etmiştir. Usûl-i Fıkıh Kitapları: İmâmül-Haremeyn'in (ö. 478/1085) *Kitâbü'l-Burhân'ı*, İmam Gazâlî'nin (ö. 93/711-12) *el-Müstasfâ'sı*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Kitâhü'l-Mahsûl'ü* ve Âmidî'nin (ö. 371/981) *Kitâbid-Ahkâm'ı*, kelâmcılar yöntemi üzere yazılmış önemli usûl-i fıkıh kitaplarıdır. İnsanların hukuk fikrinin gelişmesi ve şer'î, kanunî maddelerin ilmî bir yöntemle anlaşılabilmesi için Usûl-i Fıkıh ilmine büyük bir ihtiyaç vardır.²⁶⁹

²⁶⁶ Muhammed Fatih Eren, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Kelâm Düşüncesinde Yenilik*, yl tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s.13.

²⁶⁷ Seyhan Yaban, *Çağdaş Türkçe Tefsirlerde Hadîd Suresi'ne Yaklaşımlar: Elmalılı, Ömer Nasuhi Bilmen, Celal Yıldırım, Talât Koçyiğit Ve Ömer Çelik'in Tefsirleri Bağlamında*, yl. tezi, s.121,122.

²⁶⁸ Davut Aydın, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, Diyanet İlmî Dergi, 2003, C. 39, S. 2, s.103.

²⁶⁹ Bilmen, Age. s.136-137.

13-Esbâbü'n-Nüzûl İlmi

Bu ilim, Kuran'daki bazı ayetlerin neden indirildiğini anlatır. Ayetler genellikle iki kısma ayrılır: Bir kısmı bir soruya veya olaya dayanarak indirilir, diğer kısmı ise böyle bir sebep olmaksızın nazil olur. Esbâb-ı nüzûl'ün bilinmesinin çeşitli faydaları vardır, örneğin hükümlerin yasa haline getirilmesine sebep olan hikmet anlaşılır.

Bu konuda örnek olarak, her namazda kibleye yönelmenin bir zorunluluk olduğu bilgisine karşı, "*Hangi tarafa dönerseniz, Allah'ın rızası o taraftadır*"²⁷⁰ ayetinin ilk bakışta bu zorunluluğun gerekmediğini ifade ettiği belirtilir. Ancak, bu ayetin nâzil olduğu bağlamının bilinmesi, özellikle kible yönü konusunda tereddüt edenlerle ilgili olduğu anlaşılınca, yanlış bir kanaate varmaktan kaçınılabileceği ifade edilir. Bu durumda, başka bir konuya (22 nolu konu başlığına) başvurulması önerilir. Özetle, Esbâbü'n-Nüzûl İlmi, Kur'an ayetlerinin indirildiği sebepleri anlamak için önemli bir ilim dalıdır ve ayetlerin bağlamını ve hükümlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur.²⁷¹

14-İlmü'n-Nâsih vel-Mensuh

Ayetlerin hükümlerini belirleyen bir ilimdir. Bu ilimle, hangi âyetlerin muhkem (kesin) olduğu ve kendileriyle amel edilmesi gerektiği, hangi âyetlerin hükümlerinin değiştirildiği ve artık onlarla amel edilmemesi gerektiği anlaşılır. Hükümlerdeki değişiklik, emir ve yasaklarla ilgili olanlar arasında önemli bir hikmete dayanır ve bu değişikliğe "*nesih*" denir.²⁷² Ancak, bazı tefsir âlimleri, birçok âyetin neshedildiğini öne sürmüş olsalar da, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) gibi diğer âlimler, bu konudaki yanlış kanaatleri açıkça düzeltmiştir. İlmü'n-Nâsih vel-Mensuh ile ilgili birçok eser yazılmıştır, örneğin Ebû'l-Kasım Hibetullah'ın (ö. 410/1019) eseri ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *Ma'rifetü'n-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eseri bu alanda öne çıkan eserlerdendir.²⁷³ Bilmen tefsirinde Kur'an-ı Kerim'de neshin varlığını kabul eden ve kabul etmeyenleri eleştiren bir yaklaşım bulunur. Hanefî mezhebinin görüşüne göre, Kur'an'da neshin yine Kur'an, mütevatir ya da meşhur hadisler ile gerçekleşeceği belirtir. Neshin miktarı üzerinde durmaz ve misal vermez.²⁷⁴

15-Mevhibe İlmi

Allah'ın sonsuz keremi ve feyziyle amel edenlere verdiği yüce bir niteliktir. "*Bildiğiyle amel edene Allah bilmediğini de öğretir*" hadisiyle bu ilme işaret edilir. Mevhibe ilmi insanın

²⁷⁰ Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır, Bakara/115

²⁷¹ Bilmen, Age. s.137.

²⁷² Bilmen, Age. s.137.

²⁷³ Bilmen, Age. s.138.

²⁷⁴ Arslan, "*Bilmen Tefsiri'nin Tefsir Literatüründeki Yeri*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, S.18, s. 10.

kendi gücüyle elde edemeyeceği bir lütuf ve ihsandır. Ancak, güzel amel, zühd ve takva gibi vasıtalarla bu ilme erişmeye vesile olabilir. Bilgiyi güzel amel ile birleştiren, takva yolundan sapmayan kişilerin ruhları, manevi bilgilerle dolup taşar.

Bu on beş ilim, müfessirler için birer araç ve dayanak olarak önemlidir. Ashab-ı güzîn ve tâbiîn'den sonra, bu ilimlere sahip olmayanların yazdığı tefsirler, kişisel görüşlere dayalı olacağından dinen yasaklanmıştır. Sahabe ve tâbiîn ise Arap diliyle ilgili ilimlere doğal olarak vâkıf idiler ve diğer ilimleri de Peygamber Efendimiz'den öğrenmişlerdi.²⁷⁵

16-Ahlak İlmi

Kur'an-ı Hakim'in birçok ayeti, ahlaki meselelerde kutsal ve feyizli bir kaynak olarak hizmet eder. Ahlak ilmini bilmek, bu meseleleri aydınlatmak ve çeşitli ahlak yöntemleri arasında Furkan-ı Mübin'in gösterdiği yüce ahlaki yolu belirleyip ispatlamak için önemlidir.²⁷⁶

17-Ruhbilim (Psikoloji)

Ruhun farklı nitelikleri, yetenekleri ve durumları hakkında konuşan psikoloji, günümüzde önemli bir bilim dalı haline gelmiştir. Bazı konular, temiz fitratlara yönelik siyah noktalara sebep olabilen özel bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle, Kur'an'ın açıklamaları ile psikoloji biliminin bazı konuları arasındaki uygunluk veya uyumsuzluğu belirlemek önemli olabilir. Bu değerlendirmeyi yapabilmek için bu bilime hâkim olmak gerekir.²⁷⁷

18- İctimaiyat (Sosyoloji)

Sosyoloji, milletlerin dinî, ırkî, ekonomik, sosyal durumlarından bahseder ve günümüzde ilerleyen bilim kategorileri arasında yer alır. Bu bilimin bazı konuları ile Kur'an'ın bildirdiği dinî, sosyal gerçekler arasındaki ilişkiyi ve yakınlığı göstermek önemlidir. Dolayısıyla, sosyoloji bilimine hâkim olmak gerekir.²⁷⁸

19-Tekvin İlmi (Jeoloji)

Jeoloji, yerleşim yerimiz olan dünya ve diğer evrenlerin oluşumu ve kaynağı hakkında birçok teori ve olasılığı içerir. Bu bilimle, Kur'an'ın yaratılış hakkındaki yüce beyanları arasında karşılaştırmalar yaparak, bazı teorilerin değerini belirlemek mümkündür. Bu nedenle, jeoloji bilimini bilmek önemlidir.²⁷⁹

²⁷⁵ Bilmen, Age. s.138.

²⁷⁶ Bilmen, Age. s.138.

²⁷⁷ Bilmen, Age. s.138-139.

²⁷⁸ Bilmen, Age. s.139.

²⁷⁹ Bilmen, Age. s.139.

20- Hey'et İlmi (Astronomi)

Astronomi, Kur'an-ı Azim'in birçok ayetinde göklere, yıldızlara ve diğer gök cisimlerine işaret edilmiş, bu kudret harikalarını tefekkür etmemiz emredilmiştir. Bu muazzam varlıkların nitelikleri hakkında ne kadar fazla bilgi sahibi olursak, yaratıcının kudretinin azametini o kadar fazla görebiliriz. Bu bilgiyi elde etmek için hey'et ilmine yani astronomiye hâkim olmak gerekir. Büyük düşünürler ve müfessirler, bu konulara ilişkin eserlerinde pek çok şey yazmışlardır²⁸⁰.

21- Coğrafya

Kur'an-ı Mübin'in bazı ayetleri, yeryüzüne, sulara, bitkilere, madenlere ve farklı bölgelerde yaşamış eski milletlere işaret eder. Bu nedenle, yeryüzünün geçirdiği dönüşümleri bilmek ve değişik iklimlerin coğrafi durumları hakkında bilgi sahibi olmak, bazı ayetlerin daha etraflıca ve açıkça tefsirine imkân tanır.²⁸¹

22- Tarih ve Siyer İlmi

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetleri, peygamberlerin hayatlarına, kutsal çabalarına ve geçmiş ümmetlerin ibret alınacak hallerine işaret eder. Bu ayetleri anlamak için peygamberlerin hayatlarına ve dünya tarihine başvurmak gerekir. Özellikle dinler tarihini konu alan bağımsız bir alanın oluşturulması ve eserlerin yazılması, tarih ve siyer ilminin bilinmesini gerektirir.

Bilmen düşünen bir müfessir, ne kadar çok ilim ve fen bilgisine sahip olursa, Kur'an-ı Kerim'in gerçeklerini daha etkili bir şekilde açıklama konusunda o kadar fazla hizmet edeceğini ifade eder. Bu nedenle, "*Müfessir olan zat derya gibi olmalıdır*" denilmiştir.²⁸²

Bilmen'in bu bölümde temas ettiği konular Celal Yıldırım'ın "*İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*" mukaddimesinde yer alır.²⁸³ Yıldırım, taradığımız usül kitaplarında bulunmayan bu konuyu Bilmen'den istifade etmiş olabilir.

2.3.11. Müfessirlerin Âdap ve Şartları

Bilmen, Diyanet İşleri Başkanlığı yaptığı dönemde sıkça gündeme gelen ibadetlerde Kur'an'ın Türkçe okunması meselesine kısmen değinmiş, "*meşru görülemez*" ifadesiyle iktifâ eder. Ayrıca özellikle ihtisas sahibi olmayan kimselerin kaleme aldığı tercüme ve tefsirlerin okunmasının dahi uygun olmadığını *Sebilürreşâd* dergisinde kaleme aldığı makalesinde

²⁸⁰ Bilmen, Age. s.139.

²⁸¹ Bilmen, Age. s.139-140.

²⁸² Bilmen, Age. s.140.

²⁸³ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C. 1, s.5-7.

kendisini de tefsir ve tercüme yapmaya ehil görmediğini, halktan gelen yoğun talep üzerine tercüme ve tefsir yaptığına dair itiraf niteliğinde bir açıklaması vardır. Tefsirini bu konuda uzman müfessirlerden istifade suretinde kaleme aldığını beyan eder.²⁸⁴

Bilmen, müfessirler için gözetilmesi gereken ve dikkate alınması zorunlu olan bazı adab ve şartlardan bahseder. Bunların özeti şu şekildedir:

1. Müfessirlerin sağlam bir imana ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olmaları gerekir. Kötü inançlara sahip olanların yazdığı tefsirler, kendi sapkın düşüncelerinin bir sergisi olacağından güvenilirlikten yoksun olacaktır. Hz. Peygamber'in sünnetine uymayanların tefsirleri de manevi feyzden yoksun kalacaktır.²⁸⁵ Özellikle din düşmanlarının yazdığı ve tefsir adı altında sunulan eserler, İslam'ın temellerini sarsmayı amaçladıklarından dikkate alınmamalıdır, hatta ele alınması bile câiz görülmemektedir. Ancak, bunları reddetmek ve çürütmek için incelenebilirler. Bâtınîlerin ve aşırı Şia gruplarının tefsirleri bu kategoriye girer.
2. Bid'at sahiplerinin yazdığı tefsirler, genellikle kendi yanlış inançlarını desteklemek amacıyla yazılmıştır. Bazıları, hakikati gizleyerek dini görüntü altında bozuk inançları yaymayı hedefler. Bu tefsirler, insanları yanıltıcı ifadelerle doludur.
3. Kaderiyye (Mu'tezile) gibi grupların tefsirleri, genellikle sağlam bir din ilmi bilgisi olmayanlar için uygun değildir ve dikkate alınmamalıdır.
4. Müfessirlerin niyeti Hakk'a ulaşmak, Kur'an-ı Mübîn'e hizmet etmek, ehl-i imanın istifadelerini temin etmek olmalıdır. Bu hâlis niyetle hareket edenlerin başarıya ulaşacakları, amacına erecekleri Kur'an'da ifade edilmiştir.
5. Müfessirler, yazacakları tefsirlerde diğer tefsirlerden farklılık gösterebilmelidirler. Tefsirler anlatım üslupları, tertipleri ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmeleriyle öne çıkmalıdırlar. Müfessirler, başka tefsirlerden alıntı yaparken kaynak göstermeksizin aynen alıp tefsirlerine koymaktan kaçınmalıdırlar.²⁸⁶
6. Müfessirler, hem nakli ilimlerle hem de aklî ilimlerle donanmış olmalıdırlar. Dil bilimlerine, kelâm, hadis, fıkıh gibi ilimlere hâkim olmalı, manevi bir feyiz ve edebî bir zevk sahibi olmalıdırlar. Bu niteliklere sahip olmayanlar tefsir alanında başarı elde edemezler. Müfessirler, âyetlerin tefsirini yaparken öncelikle Kur'an-ı Mübîn içinde araştırma yapmalıdırlar. Çünkü bazı âyetler diğerlerini açıklar, bir âyette özlü bir şekilde ifade edilen bir konu, diğer âyetlerde detaylı olarak açıklanabilir. Aynı

²⁸⁴ Muhammed Fatih Eren, *Ömer Nasûhî Bilmen'in Kelâm Düşüncesinde Yenilik*, yl. tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 105.

²⁸⁵ Bilmen, Age. s.140-414.

²⁸⁶ Bilmen, Age. s.141.

şekilde, bir âyette kayıtsız bir şekilde belirtilen bir hüküm, başka âyetlerde bazı şartlarla sınırlı olarak yer alabilir. İlgili âyetler arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu bağlamı göz önünde bulundurmamak tefsir yaparken önemlidir. Örnek olarak, *"Allah'ın velilerine korku yoktur"* ifadesi Yunus suresinin 10. ayetinde geçer. Ancak bu ifadenin anlamını tam olarak anlamak için bir sonraki ayet ²⁸⁷incelenmelidir, çünkü bu ayet velilerin kimler olduğunu açıklar. Benzer şekilde, *"İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler"* ifadesi Bakara suresinin 2. ayetinde yer alır. Ancak neden İblis'in secde etmediğini anlamak için bu ayetin yanı sıra A'râf suresinin 7. ayetleri²⁸⁸ incelenmelidir. Bu şekilde, ilgili âyetler arasındaki ilişki tefsirin doğru anlaşılmasını sağlar.

- a) *"De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder."*²⁸⁹ âyetinde mutlak ifade kullanılarak her günahın bağışlanabileceği belirtilmiştir.
- b) *"O vakit meleklerle, 'Âdem için secde edini' dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler. İblis bunu yapmadı, kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu."*²⁹⁰ âyetinde şeytanın büyüklük taslamasının sebepleri açıklanmıştır.
- c) *"De ki: Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder."*²⁹¹ âyetinde ise her günahın bağışlanabileceği ifade edilirken, *"Şu muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder."*²⁹² âyetinde ise şirk koşmanın affedilmeyeceği, diğer günahların ise Allah'ın dilemesi durumunda affedilebileceği haber verilmiştir.
- d) *"İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin."*²⁹³âyetinde sadece dil ile eziyet etmenin emredildiği ifade edilirken, diğer âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde hapis ve recm cezalarının zaman içinde değişiklik gösterdiği ve belirli şartlara bağlı olduğu anlaşılmıştır.²⁹⁴

²⁸⁷ Yunus, 11/63.

²⁸⁸ A'râf, 7/11-12.

²⁸⁹ Zümer, 39/53.

²⁹⁰ Bakara, 2/34.

²⁹¹ Zümer, 39/53.

²⁹² Nisâ, 4/48.

²⁹³ Nisâ, 4/16.

²⁹⁴ Bilmen, Age. s.142.

İmam Ali (ö. 40/661) hazretleri, bir kadıya, "*Nâsîh'i mensuh'tan ayırt edebilir misin?*" diye sormuş. Kadı, "*Hayır, ayırt edemem*" demiş. İmam Ali bunun üzerine, "*Hem kendin helâk oldun hem de başkalarını helâke sürükledin*" diyerek, bir kadı için bu konudaki cehaletin ne kadar tehlikeli olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁵

7. Müfessirler Kur'an'da bulamadıkları bir ayetin tefsirini Resûl-i Ekrem Efendimiz'in hadislerinde aramalıdır. Nitekim "*Kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğu kimselerin yoluna; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!*"²⁹⁶ ifadesine vurgu yapılmaktadır. Bu ayetin tefsirinde yahudi topluluğunu ve hristiyanları hedef aldığı belirtilmiş ve Hz. Peygamber'in bu konuda yaptığı tefsirlerin öne çıkarılmasıyla açıklama yapılmıştır.²⁹⁷ Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bu ayeti yorumlarken Kur'an-ı Kerîm'den ilham aldığı ifade edilmiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz'in bu tefsiri, yahudilerin Allah'ın lanetlendiği ve gazaba uğradığı, hristiyanların ise sapmış ve doğru yoldan uzaklaşmış oldukları şeklindeki Kur'an-ı Mübîn'deki ifadeleri temel alarak yapılmıştır. Örneğin "*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın*"²⁹⁸ âyet-i kerimesindeki (orta namaz) Hz. Peygamber tarafından (ikinci namazı) ile tefsir edilmiştir.²⁹⁹

Müfessirlerin bir ayetin tefsirini Peygamberimizin hadislerinde bulamadıkları durumlarda sahabe-i kiramın görüşlerine başvurmaları gerektiği vurgulanır. Sahabe-i güzîn, yani İslam'ın ilk döneminde Peygamberimizin sohbetinde bulunmuş ve O'nun örneğinden doğrudan yararlanmış sahabiler, Kur'an'ın tefsiri konusunda derin bilgiye sahiptirler. Onlar, ayetlerin indiği zamanı, sebep-i nüzulü, ayetin nâsîh ve mensuh olduğu konularında bilgi sahibidirler. Sahabe-i kiramın bir ayeti tefsir ederken, "*Resûlullah böyle buyurmuştur*" demese bile, yaptıkları açıklamaların Peygamber Efendimiz'in sözlerine dayandırıldığı kabul edilir. Sahabiler, kendi görüşlerini değil, Allah'ın vahyiyle aydınlanmış Peygamberlerinin rivayetlerini aktarırlardı. Dolayısıyla, sahabenin görüşleri Kur'an'ın tefsiri konusunda önemli bir rehber olarak kabul edilir ve müfessirler için büyük bir değere haizdir.³⁰⁰ Bilmen'e göre tefsir yapacak kişi maddi manevi pek çok ilimle tefsirin alt yapısı oluşturmuş, iyi niyetli, halkı

²⁹⁵ Bilmen, Age. s.143.

²⁹⁶ Fatıha /7

²⁹⁷ Bilmen, Age. s.143.

²⁹⁸ Bakara 2/238.

²⁹⁹ Bilmen, Age. s.143.

³⁰⁰ Bilmen, Age. s.144.

eğiten, halkın zihnindeki problemleri önemseyip çözüm üreten objektif değerlendirme yapabilen bir donanıma sahip olmalıdır.³⁰¹

Ashâb-ı Kirâm Tarafından Yapılan Tefsirlere Örnek³⁰²: Bilmen bu konuda şu örnekten bahseder: Allah'ın kimi doğru yola iletmek istiyorsa onun kalbini İslam'a açtığını, kimi saptırmak istiyorsa da kalbini daralttığını ifade eden ayetin³⁰³ tefsiri yapılır. Tefsirinde İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) şu olaydan bahsettiği belirtir: İbn Abbas, bu ayeti okuduğunda Benî Bekr kabilesinden birini sormuş ve o kabileden birisi çıkarak kendisinin Benî Bekr'den olduğunu söylemiştir. İbn Abbas, bu kişiye *"Benî Bekr kabilesinin içinden çıkacak bir vadiden ne anlıyorsun?"* diye sormuş. Kişi, *"O, dalları birbirine girmiş, içinde çıkacak bir yol bulunmayan, dolambaçlı ve karmaşık bir vadidir"* cevabını vermiştir. İbn Abbas da buna atıfta bulunarak, *"İşte kâfirin kalbi de böyledir"* demiştir.³⁰⁴ Bu örnekle İbn Abbas, kâfirin kalbinin, içinden çıkılması zor, karmaşık ve dolambaçlı bir halde olduğunu ifade etmiştir. Ayetin anlamını canlı bir örnek üzerinden açıklamış ve Kur'an'ın anlaşılmasını sağlamıştır.

8. Müfessirler Sahabe-i kirâmın tefsirinde bulamadıklarını Tabii'in kavillerine bakmalıdır. Çünkü onlar sahabeden çoğu konuda istifade etmişlerdir. Misal olarak Hz.İbrahim'in ümmet olarak anılmasını tabiinden Mücahid herkes kâfirken tek mümin olması sebebiyle ümmet olarak vasıflandırıldığı şeklinde yorumlanmaktadır.
9. Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken Arap dilinin kurallarını ve özelliklerini dikkate almaları gerektiği vurgulanıyor. Çünkü Kur'ân Arapça olarak indirilmiştir ve dilin üslubuna uygun bir şekilde anlaşılmalıdır. Bazı kelimelerin çok yaygın kullanılan anlamlarıyla, kural dışı veya az kullanılan anlamları arasında ayırım yapılmalıdır. Lafz-ı müşterek denilen, birden fazla anlama gelen kelimelerin bu farklı anlamlarıyla kullanımı da bilinmeli ve doğru bağlamda alınmalıdır. Örneklerle açıklanarak, Arap dilinin incelikleri ve kelime anlamlarının tefsirde nasıl kullanılması gerektiği anlatılmıştır.³⁰⁵
10. Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken kelimelerdeki teşbihleri, mecazları, istiareleri, kinayeleri daima göz önünde bulundurmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ifade biçimleri Arap dilinde sıkça kullanılan güzel konuşma üsluplarıdır. Bu üsluplar sayesinde maksat, daha kısa ve net bir biçimde ifade edilmiş olur. Aynı zamanda mecaz

³⁰¹ Ali Eroğlu, *Ömer Nasuhi Bilmen'e Göre İdeal Bir Tefsir Nasıl Olmalıdır? Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu* (26-28 Haziran 2006), Erzurum, 2007, C. 1, s. 15.

³⁰² Bilmen, Age. s.144.

³⁰³ En'âm/125

³⁰⁴ Bilmen, Age. s.144-145.

³⁰⁵ Bilmen, Age. s.145-146.

ve kinayeler, açıkça ifade edilmesi uygun olmayan konuları daha uygun bir şekilde ifade etmeye yardımcı olabilir. Belâgat alanında Kur'ân-ı Azîm'in büyük bir mucize olduğu ve en güzel teşbihleri, mecazları, istiareleri ve kinayeleri içerdiği belirtilmektedir. Müfessirlerin bu dilin inceliklerini bilmeleri, tefsirlerinde Kur'an'ın güzel ve etkili anlatımını doğru bir şekilde aktarabilmelerini sağlayacaktır.³⁰⁶

Müfessirler tefsirde Arap lisanının iktiza ettiği manaları araştırarak delalet eden mana lûgat manalarıyla aynı olması gereğine uymalıdır. Kur'an lafızlarının özellikleri, manaları, şer'i anlamları da nazarı dikkate almaları gerekir. İlave olarak ayetlerin siyakını ve nüzul sebeplerini bilmek, tefsirin gereklerindendir.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlatımı, Arap dilinin zengin figürleri ile örülüdür. Müfessirler, bu dilin teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi unsurlarını anlamak ve yorumlamakla yükümlüdürler. Bu unsurlar, Kur'ân'ın mesajını daha etkili ve derinlemesine iletmek için kullanılır. Ayrıca, bazen doğrudan ifade edilmesi uygun olmayan konuları zarif bir şekilde aktarmak için de mecaz ve kinayelerden faydalanılır. Kur'ân, bu dilbilimsel ve retorik özellikleriyle, belagatın en üst düzeyini temsil eder ve müfessirlerin bu özellikleri doğru bir şekilde tefsirlerine yansıtmaları esastır. 23. başlık, bu konuda daha fazla bilgi için başvurulabilecek bir kaynaktır.

11. Müfessirler âyetlerin gerektirdiklerini göz önünde bulundurarak, ihtiyaç durumunda ictihad kıyas yoluyla tefsir yapma yetkisine sahip olmaları gereklidir. İctihad ve kıyas yöntemiyle tefsirin câiz olduğu, bu yetkinin büyük bir zekâya, geniş bir muhakeme gücüne ve önemli bir ilmî kuşatıcılığa ihtiyaç duymaktadır. Ashâb-ı kirâm, tâbiîn ve diğer müfessirlerin, birçok âyetin tefsirinde ictihad ve kıyas yaptıkları örneklerle ifade edilmektedir.

İctihad ve hüküm çıkarmak, sübjektif olmayan dinî bir temele dayandığı sürece makbul kabul edilir. Ancak, kitaba, sünnete, icmâ-i ümmete aykırı ictihadlar geçersiz kabul edilmelidir. Ayrıca, ictihadın tesadüfî olmaması ve bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanır. Konu, kendi re'ylarıyla Kur'an hakkında konuşan kişilerin hata yapabileceklerini ve bu nedenle dikkatli olmaları gerektiğini ifade eden "*Kim ki Kur'an hakkında kendi re'yiyle söz söylese, isabet de etse hata emiştir*"³⁰⁷ hadis-i şerifi ve "*Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına takılma*"³⁰⁸ âyetiyle de desteklenmektedir.

Müfessirlerin âdap ve şartları bölümünde ayrıca Kur'ân'ın muciz beyanının içerdiği gerçeklerin üç kısımdan oluştuğu belirtilir:

³⁰⁶ Bilmen, Age. s.146,147.

³⁰⁷ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen, İlim*, 5; Tirmizî, Ebu İsa, *es-Sünen, Tefsir*, 1.

³⁰⁸ İsrâ, 17/36.

Birinci Kısım: yalnız Allah Teâlâ'nın bildiği gerçekler, insanların bilemeyeceği gerçekleri içerir. Yüce Allah'ın zatı ile ilgili ve bazı gaybî konular gibi konulardır. Bu konularda hiçbir kimsenin söz söylemesi caiz değildir.³⁰⁹

İkinci Kısım: Allah'ın yalnız Peygamber Efendimiz'e bildirdiği gerçekleri içerir. Bu konularda, Resûl-i Ekrem'den başkasının söz söylemesi caiz olamaz. Bazı zatlara göre, surelerin başlarındaki hurûf-ı mukattaa bunlardandır.

Üçüncü Kısım: Allah'ın başkaları öğretilsin diye Peygamber Efendimiz'e bildirdiği gerçekleri içerir. Bu kısımda iki tür gerçek bulunur:

İlk tür, söz söylemenin mümkün olduğu semâ (işitmeye dayalı) konulardır, örneğin esbâb-ı nüzûl, nâsih ve mensuh, kıraat vecihleri, geçmiş milletlere ait kıssalar, diriliş, Âhret ve dil konuları gibi. İkinci tür, kelimelerden nazar, istidlal, istinbat ve ictihad yoluyla elde edilebilecek konulardır. Bu konulardan biri olan Allah'ın sıfatlarına ilişkin müteşâbih âyetlerin yorumu konusunda ise görüş ayrılığı bulunur. Bu üç kısımdaki gerçekler, Kur'an'ın içerdiği derinlik ve çeşitliliği yansıtarak müfessirlere farklı konularda istihsal yapma ve tefsir etme imkânı sağlar. Bu bölümde, Kur'ân-ı Mûciz-beyan'daki çeşitli gerçeklerin yorumlanması konusunda iki farklı görüş olduğu ifade edilir:

Görüş Ayrılığı Bulunan Konu: Allah'ın Sıfatlarına İlişkin Müteşâbih Âyetlerin Yorumu
Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Müteşâbih âyetler, yani anlamı açık olmayan veya benzer başka ayetlerle anlaşılabilen ayetler, özellikle Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olanlar, farklı yorumlara açık olabilir. Örneğin, "Yed" kelimesinin "kudret"le tevil edilmesi gibi bu tür âyetlerin yorumlanması konusunda farklı görüşler ortaya çıkabilir.

Görüş Birliği Bulunan Konu: Aslî ve detay hükümleri, kelimenin cümledeki rolüne ait hükümler. Bu konuda ise görüş birliği vardır. Bu konu, Kur'ân-ı Mübîn'in kelimelerinden ve cümlelerinden çıkarılabilen aslî ve detay hükümleri, kelimenin cümledeki rolüne ait hükümleri içerir.³¹⁰ Bu tür konularda, kıyas ve prensipler çerçevesinde anlayışa uygun hükümler çıkartılabilir. Belâgat ilimleri, mev'ıza çeşitleri, hikmetler ve işaretler gibi konular da bu kategoriye dâhildir. Bu konularda yetkili olan zatlar için bu bilgilerin Kur'ân-ı Kerîm'den çıkartılması mümkündür. Bu ayırım, Kur'ân-ı Mübîn'in içerdiği gerçeklerin yorumlanması konusunda bir yönlendirmede bulunmakta ve müfessirlere rehberlik eder.³¹¹

(Müfessirin istidlal istinbatla tefsiriyle ilgili verilen üç örnekten biri olarak Zimahşeri'nin tefsirine örnek verilir.) Zimahşeri'nin keşf ve istinbat yoluyla yaptığı tefsir

³⁰⁹ Bilmen, Age. s.148.

³¹⁰ Bilmen, Age. s.149.

³¹¹ Bilmen, Age. s. 149.

büyük bir zekâ eseridir. İnce bir anlayışla ayetin tefsirini yazan Tefsir'i Keşşaf sahibi büyük bir övgüye mazhar olmaya layık görülmektedir.³¹²

12. Bilim ve fen meseleleri ile ilgili âyetleri tefsir ederken, vahye dayalı olmayan yalnızca gözlem ve deney ürünü olan ilim ve fen meselelerine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir.

Kur'an'ın beyanatının gerçeğin ta kendisi olduğu vurgulanmış, bilimsel teorilerin değişebileceği ve ilmî ilerlemelerin neticesinde farklılaşabileceği hatırlatılmıştır.³¹³

13. Müfessirler, gerçeği araştırmalı ancak lüzumsuz detaylardan kaçınmalıdır. Aslı belirsiz veya kesinlik kazanmamış kıssalardan, hikâyelerden uzak durulmalıdır. Hurafelerden sakınılmalı, halkın idrak ve algısına uymayan garip, belirsiz rivayetlere karşı titizlik gösterilmelidir. Bu prensipler, tefsirin doğruluğunu ve güvenilirliğini korumak, anlamları zorlamamak ve tefsirin bilimsel gelişmelere açık olmasını sağlamak amacıyla konulmuştur.³¹⁴

14. Tefsir kitaplarında muntazam bir düzen ve sistematîğe riayet edilmeli, geniş halk kitlelerinin kabul ettiği tefsirlerle uyumlu olunmalıdır.

Gereksiz detaylardan kaçınılmalı, maksadı açıklayacak ve izah edecek miktardan noksan yazılmamalı, amaçla alakası olmayan konularla kitaplar doldurulmamalıdır.³¹⁵

15. Tefsirlerde genellikle sûrelerin önceleriyle olan münasebetlerin belirtilmesi, isimlerinin, neden o ismi aldıklarının, faziletlerinin gösterilmesi önerilmiştir. Her âyetin kendi içinde ve önceki âyetlerle olan münasebetinin gösterilmesi, âyetlerin ve sûrelerin aralarındaki uyumu ortaya koymak açısından önemlidir.

Tefsirin genel aşamaları şu şekilde belirtilir:

Evvelen: Sûrelerin önceleriyle olan münasebetleri ve isimlerinin açıklanması.³¹⁶ Bilmen tefsirinde sure tefsirine geçmeden önce kısaca şu bilgiler yer vermiştir: kaçınıcı sure olduğu, kaç ayet içerdiği, surenin isminin ne münasebetle verildiği, surenin konusu.³¹⁷

Saniyen: Her âyetin kendi içinde ve önceki âyetlerle olan münasebetinin açıklanması.³¹⁸

Salisen: Âyetlerin özünün anlatılması; rivayet ve dirayet yollarıyla nakledilen bilgilerin kaydedilmesi.

³¹² Bilmen, Age. s.151.

³¹³ Bilmen, Age. s.151.

³¹⁴ Bilmen, Age. s.151.

³¹⁵ Bilmen, Age. s.151-152.

³¹⁶ Bilmen, Age. s.152.

³¹⁷ Bektaş Günay, *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsiri*, yl. tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001, s.71.

³¹⁸ Bilmen, Age. s.152.

Rabian: Âyetlerin kelimelerinin ve terkiplerinin tahlili; belâgat ilmine temas eden noktaların gösterilmesi.

Hamisen: Âyetlerin ihtiva ettiği dinî hükümlerin izah edilmesi, İslâm âlimlerinin ictihadlarına işaret edilmesi.

Sadisen: Âyetlerin içerdiği manevi işaretlere, inceliklere, güzelliklere tasavvufî bir yaklaşımla işaret edilmesi.³¹⁹

Bilmen bu 14. Maddede tekrara yer verir. İlk olarak konuyu izah edip sonra aşama aşama maddeleyerek anlatımı pekiştirmeyi gerekli görür.

15. Müfessirler, Kur'an'ın âyetleri arasında veya hadislerle sahabe, tâbiîn ve diğer müfessirlerin beyanları arasında var olduğu düşünülen ihtilafları ve çelişkileri çözmelidir.

Kur'an'da şüphe ve çelişki olmadığı belirtilerek, ayetler arasındaki uyumu göstermek müfessirin görevi olarak ifade edilir.

Nisa Suresi'nden alınan bir ayetle, Kur'an'ın Allah'tan başka bir kaynaktan gelmediği, tutarsızlık içermediği vurgulanır.

Müfessirin, görünürde çelişen veya çatışan âyetlerin veya hadislerin arasındaki uyumu göstermesi, bu tür açık ihtilafların mahiyetini açıklaması ve meseleyi aydınlatması beklenir.

Bu prensipler, müfessirlerin Kur'an tefsiri yaparken ilgili âyetler arasında veya diğer kaynaklarda bulunan görünürdeki ihtilafları çözme ve çelişkileri açıklama sorumluluğunu vurgular. Aynı zamanda, Kur'an'ın tutarsızlık içermediğini ve müfessirlere bu tür sorunları çözme görevi verildiğini belirtir.³²⁰

Müfessir olmanın kolay bir görev olmadığını, bu görevin ciddiyet ve sorumluluk gerektirdiğini belirtir. İşte öne çıkan noktalar:

İman: Müfessirin nezih bir imana sahip olması gerektiği belirtilir. İman, tefsir faaliyetinde doğru bir rehberlik yapabilmek için temel bir özelliktir.

İlim ve Bilgi: Müfessir olmak için geniş bir ilme sahip olmak gerektiği ifade edilmiştir. Kur'an'ın anlaşılması, hadislerin doğru bir şekilde yorumlanması, Arapça dilbilgisi ve edebiyatına hâkim olmak gibi çeşitli alanlarda bilgiye ihtiyaç vardır.

Zekâ ve İrfan: Kur'an'ın derin anlamını keşfetmek ve ayetler arasındaki ilişkileri anlamak için müfessirin büyük bir zekâyâ ve geniş bir irfana sahip olması gerektiği vurgulanır.

Usûl ve Kurallara Riayet: Tefsir özelinde geçerli olan usûl ve kurallara uymak, tefsirin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için önemli bir şart olarak ifade edilir.

³¹⁹ Bilmen, Age. s.152.

³²⁰ Bilmen, Age. s.152-153.

Sonuç olarak, uygun niteliklere sahip bir müfessirin tefsiri, müslümanlar için bir bilgi ve irfan kaynağı, aynı zamanda hidayet ve saadet rehberi niteliğinde olacaktır.³²¹

2.3.12. Müfessirler Arasında Görülen Bazı İhtilafların Sebepleri ve İhtilafların Nevileri

Bu bölümde Bilmen, müfessirler arasındaki ihtilafların sebepleri ve ihtilafların çeşitlerini ele alır. İhtilaf, iki ana kısma ayrılır: gerçek ihtilaf ve zâhirî ihtilaf. Gerçek ihtilaf, hakikat açısından birbirine zıt olan iki görüş arasında meydana gelir. Zâhirî ihtilaf ise, hakikatte zıt olmayan ancak görünüşte farklı veya çelişen iki görüş arasında ortaya çıkar. İhtilaf ve Hilaf: İhtilaf, delile dayalı olduğu için ictihadı ifade eder. Bu, farklı yolları seçmek anlamına gelir. Hilaf ise delile dayanmayan, yasaklanan bir durumu ifade eder. Bu bakımdan ihtilaf rahmet eseri olarak görülürken, hilaf bid'at sonucu olarak nitelendirilir.

İhtilafın Şartları: İki kimse arasında gerçek ihtilafın meydana gelmesi için bu kişilerin birbiriyle muasır olmaları gerektiğine dair bir görüş vardır. Muasır olmayanlar arasındaki uyuşmazlık ise "*hilaf*" olarak adlandırılır. Râcih (tercih edilen) bir görüşe karşı olan "*mercu*" (tercih edilmeyen) görüşe de "*hilaf*" denir. Bu açıklamalara göre, ihtilafların hem gerçek hem de zâhirî boyutlarda olabileceği, ihtilafın ictihadı ifade ettiği ve ihtilafların çağdaş kişiler arasında gerçekleştiği belirtilir. Ayrıca, ihtilafların bir rahmet eseri olarak görüldüğü, ancak hilafın bir bid'at sonucu olduğu vurgulanır. Bu bölümde ihtilafın farklı disiplinlerdeki anlamları ele alınır.

Belâgat İlminde İhtilaf: Belâgat ilmine göre, fesahat (açıklık), incelik ve cezalet gibi anlatım üslubuna uymayan sözlere "*muhtelef kelâm*" denir. En etkili sözler, düzenli bir şekilde olur. Hadis İlminde İhtilaf: Hadis ilmine göre, anlam açısından görünüşte çelişki içeren iki hadis arasına "*muhtelef*" denilir. Bu durumda çelişki giderilerek hadislerin anlamları uzlaştırılır veya bir tercih yapılır.³²²

Kelâm Âlimlerine Göre İhtilaf: Kelâm âlimlerine göre, ihtilaf, iki varlığın ne birbirine zıt (mütekabil) ne de birbirine denk (öze ait niteliklerde tamamen ortak) bulunmasıdır. Filozoflara göre ise ihtilaf, iki şeyin bir mahiyette tamamen ortak bulunmasıdır. Tefsir Bakımından İhtilaf: Tefsirde ise ihtilaf, hem bazı âyetlerin anlamları arasında hem de bu âyetlere ait müfessirlerin açıklamaları arasında görülen farklılıklardan ibarettir.

Gerçek anlamda bir ihtilafın Kur'an-ı Kerîm'de mümkün olmadığı vurgulanır. İlk bakışta anlaşılan bir ihtilaf belirtisi gözlenebilir, ancak küçük bir inceleme sonucunda bu ihtilafın gerçekte bulunmadığı ortaya çıkar. Âyetlerle hadisler arasında veya hadisler arasında

³²¹ Bilmen, Age. s.161.

³²² Bilmen, Age. s.153.

gerçek bir ihtilaf olamaz. Bu açıklamalara göre, ihtilafın farklı bağlamlarda farklı anlamlar içerebileceği ve özellikle Kur'an-ı Kerîm'de gerçek bir ihtilafın bulunamayacağı ifade edilir. Bu bölümde, Hulefâ-yi Râşidîn ve diğer sahâbe-i güzîn ile tâbiîn arasında gerçek bir ihtilafın bulunamayacağı vurgulanır. Çünkü bu yüce zatlar, vahiy ve ilham kaynağına dayanarak hareket etmişlerdir ve dini meselelerde son derece hassas davranmışlardır. Bu nedenle, Kitap (Kur'an) ve Sünnet'e aykırı bir ifade kullanmaktan kaçınmışlardır. Eğer onların sözleri arasında bir çelişki görülürse, bu çelişkinin gerçekte olmadığı ve bir inceleme sonucunda ortaya çıkacağı belirtilir.

Ashâb-ı kirâm ile tâbiîn arasında görülen ihtilafların çoğunlukla zâhirî olduğu ifade edilir. Tâbiîn, sahâbe-i güzîn aracılığıyla dinî bilgileri elde etmişlerdir, bu nedenle onlarla çelişki içinde olamazlar. Ancak, eğer bir çelişki görülürse, sahâbe-i güzîn'in açıklamaları tercih edilir.³²³ Sadece ictihadî meselelerde oluşan ihtilaflarda, yani Resûl-i Ekrem'den nakledilmiş olmayan konularda, daha kuvvetli olan görüş alınır.

Tâbiîn ve diğer müfessirlerin ifadeleri arasındaki ihtilafların büyük çoğunluğunun zâhirî olduğu vurgulanır. İlk bakışta farklı gibi görünen ifadelerin daha derinlemesine incelendiğinde, aslında bir muhalefet bulunmadığı anlaşılır. Bu bölümde, bazı âyetlerdeki kelimelerin farklı okunuşları veya birden fazla anlama gelebilecek olması durumunda, her müfessirin farklı okunuşa veya farklı anlama göre âyeti yorumlamış olabileceği belirtilir. Ancak bu durumun, gerçeklik açısından bir muhalefet oluşturmadığı vurgulanır. Benzer şekilde, bir gerçeği yorumlarken müfessirlerin farklı bakış açılarına veya yorumlama biçimlerine dayanarak farklı yorumlar yapabileceği ifade edilir. Ancak tüm bu yorumlar, bir anlama yönelik olduğu için aralarında bir çelişki bulunmaz. Ayrıca, bir müfessirin aynı âyet veya konu hakkında farklı açıklamalar yapması durumunda, bu farklılıkların genellikle farklı açıklama yöntemlerine veya tercih edilen ifadelerin kullanılmasına dayandığı belirtilir. Bu durumda da bir çelişki bulunmaz. Tâbiîn'den bir zatın aynı âyet hakkında farklı yorumları bulunursa, öncelikle bu yorumlar arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılır. Eğer bu mümkün değilse, son yorum tercih edilir. Ancak önceki yorum daha güvenilir bir rivayet zinciriyle desteklenmişse, bu durumda önceki yoruma öncelik verilir.

Gerçek anlamda ihtilafların bazı tefsirler arasında görülebileceği belirtilir ve bunun başlıca beş sebebi açıklanır. Bunlar, rivayetin doğru araştırılmaması, ictihad ve kıyasın ilim kurallarına uygun olmaması, diğer âlimlerin yorumlarının göz ardı edilmesi gibi faktörlerdir.³²⁴

³²³ Bilmen, Age. s.154.

³²⁴ Bilmen, Age. s.155.

Bilmen tefsirlerdeki ihtilaflar ile ilgili açıklamalarından sonra müfessirler arasında görülen ihtilafların sebeplerinden bazılarını şöyle sıralar:

Sahih Rivayete itina göstermeme: Müfessirin zayıf rivayetlerle hüküm verip hataya düşmesi.

Sebeb-i Nüzûl ve Mensuh Durumu Göz Ardı Edilme: Müfessirlerden bir kısmı, âyetin nüzûl sebebini ve mensuh olup olmadığını göz önünde bulundurmaz. Sadece Arapça kelimelerin sözlük anlamlarını ele alarak hataya düşebilirler.

Sözlük Anlamına Göre Halletme: Bazı müfessirler, âyetin siyak ve sibakını, sebeb-i nüzûlünü ve mensuh olup olmadığını dikkate almadan, sadece Arapça lügatına uygun bir şekilde âyeti açıklamaya çalışırlar. Bu yaklaşım, âyetin bağlamını ve anlamını tam olarak kavramamalarına yol açabilir.

Gerçek Anlamı Göz Ardı Etme: Bir diğer durumda müfessir, âyetin sözlük anlamını veya gerçek manasını dikkate almaz. Sözün akışına, âyetin bağlamına ve öncesi-sonrasına önem vermez. Bu durumda, müfessir kendi felsefi düşüncesine veya tasavvufî anlayışına göre âyete anlam yükleyebilir, bu da tefsirde hata yapmasına sebep olabilir.

Tasavvufî Zevke Göre Yazılma: Tasavvufî zevkle yazılan tefsirler, aslında gerçek bir tefsir olarak kabul edilmez. Bazı tasavvufî yorumlar, âyetlerin gerçek anlamından sapmış olabilir. Ancak bazı mutasavvıflar, kendi yazılarının sadece Kur'ân'ın bir kısmı üzerine olan bir yorum olduğunu ve asıl tefsirin âyetlerin sözlük anlamları üzerine kurulması gerektiğini vurgularlar.

Bid'at Ehlinden Olma: Müfessir, kendi mezhebini desteklemek amacıyla bazı âyetleri sadece kendi görüşlerini destekleyecek şekilde yorumlamaya kalkışabilir. Bu, Ehl-i sünnet'ten olan diğer müfessirlerle arasında gerçek bir ihtilaf yaratır. Sonuç olarak, Ehl-i sünnet âlimleri bu ihtilafları inceleyerek gerçek ihtilafları ve görünüşteki ihtilafları ayırmış ve Kur'ân-ı Kerîm'in gerçek anlamlarını ortaya koymuşlardır.³²⁵

2.3.12.1. Zâhirî İhtilaflara Birkaç Örnek

Bilmen, önce "*Allah onların kalplerini mühürlemiştir*"³²⁶ âyeti ile "*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*"³²⁷ âyeti arasında bir ihtilaf olup olmadığına dair bir değerlendirme yapar. İlk olarak, Bakara 2/7 âyeti, inkârcıların tercih yeteneklerinin ellerinden alındığına işaret ettiği ifade eder. Ancak bu ifade, Kehf 18/29 âyetindeki "*Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin*" şeklindeki tercih yeteneğine sahip olduklarını gösteren ifadeyle çelişiyor gibi görünür.

³²⁵ Bilmen, Age. s.155-156.

³²⁶ Bakara, 2/7.

³²⁷ Kehf, 18/29.

Daha sonra, bu iki âyet arasındaki görünür çelişkiyi çözmek için yapılan değerlendirmeler aktarır. İlk âyetin, inkârcıların tercih yeteneklerinin ellerinden alındığına işaret ettiği ifade eder. Ancak ikinci âyet, insanların diledikleri şekilde iman edip veya inkâr edebilecekleri fikrini sunar. Bu durumda, âyetler arasında gerçek bir ihtilaf olmadığı, çünkü inkârcıların tercih yeteneklerinin ellerinden alınmasının onların kötü tercihleri nedeniyle Allah'ın başarı nasip etmemesinden ibaret olduğu belirtir.

Cemaleddin Aksarâyî'nin (ö. 791/1388-89) bu konudaki açıklamasına da yer verilerek, mühürleme kavramının inkârın ortadan kalkması ve imanın meydana gelmesini engellemediği, asıl tercih yeteneğini yok etmediği ve dolayısıyla yükümlülüğe engel olmadığı vurgular. Sonuç olarak, âyetler arasında bir ihtilaf olmadığı ve inkârcıların tercih yetenekleriyle iman etmeleri veya inkâr etmeleri konusunda sorumlulukları olduğu ifade eder.

Bu ifadede, *"Doğru yolda olanların"*³²⁸ Kur'ânî ifadesinin müfessirler tarafından farklı şekillerde tefsir edilmesine değinilir. Ancak, bu farklı tefsirler arasındaki çeşitlilik bir ihtilaf değil, daha çok anlamın farklı yönlerini vurgulama ve zenginleştirme çabası olarak değerlendirir.

Müfessirler, *"sırat-ı müstakim"* ifadesinin asıl maksadının, Allah'a ulaştıran yoldur ve Kur'an'a uymak, İslâm'a bağlılık vb. şeyler ise bu yola vesile olan faktörlerdir. Yani her müfessir, bu âyeti tefsir ederken bir gerçeğin farklı niteliklerini, aşamalarını gösterir ve vurgular. Bu bakış açısına göre Bilmen, tefsirler arasındaki çeşitlilik, birbirini tamamlayan ve zenginleştiren anlam katmanlarına işaret eder. Dolayısıyla, bu farklı tefsirler arasında bir ihtilafın bulunmadığı, sadece aynı gerçeğin farklı yönlerini vurgulama çabası olduğu ifade eder.³²⁹

2.3.12.2. Hakiki İhtilaflara Birkaç Örnek

Bu bölümde Bilmen, *"Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz"*³³⁰ ayeti ve *"İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar"*³³¹ ayeti örnekleri üzerinden müfessirlerin yorumlarına ve bu yorumlar arasındaki farklılıklara değinir.

Ebû Muâz Nahvî'nin (ö. 211/826) yaptığı bir yorumun örneği verir. Nahvî'ye göre, *"yeşil ağaçtan ateş çıkaran"* ifadesi, Hz. İbrahim'i ve O'nun neslinden gelen Hz. Muhammed'i temsil eder. Ancak, bu yorumun bir tasavvufî yorum olduğu ve tefsir niteliğinde olmadığı belirtir.³³²

³²⁸ Fâtiha, 1/6.

³²⁹ Bilmen, Age. s.156-158.

³³⁰ Yâsîn, 36/80.

³³¹ Rahmân, 55/19-20.

³³² Bilmen, Age. s.158-159.

Ayrıca, "iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar" ayeti üzerinden yapılan yorumlardan birinin de Şîî bir yorum olduğunu ifade eder. Şîî yoruma göre, iki deniz Hz. Ali (ö. 40/661) ile Hz. Fâtıma'yı (ö. 11/632), inci ile mercan da Hz. Hasan (ö. 49/669) ile Hz. Hüseyin'i (ö. 61/680) temsil eder.

Bu bölümde Bilmen, kelime anlamlarını bir kenara bırakarak her kelimeye istenilen bir anlam verilmesi durumunda ortaya çıkan tefsirin geçerli olup olamayacağı açıklar. Bu, Ehl-i sünnet müfessirleri ile aşırı Şîîler arasında gerçek bir ihtilafın bulunduğunu ifade eder.³³³ Sonuç olarak, müfessirlerin ayetleri yorumlama şekilleri arasında farklılıkların bulunması, çeşitli mezheplere ve tefsir geleneğine mensup müslümanlar arasında çeşitli tefsir anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olur. Burada, müfessirlerin tefsir faaliyetlerini yerine getirirken sahip olmaları gereken niteliklere vurgu yapar.

Bilmen kendi tefsirini daha çok riyayet yoluyla tefsir eder. Bilmen'le aynı dönemde yaşamış, aynı dili konuşan, Arapça bilgisi bakımından aynı seviyede bilgiye sahip Ömer Rıza Doğrul tefsiri dirayet tefsiri olması hasebiyle Bilmen tefsirinden farklılık gösterir. Doğrul, tefsirinde daha akılcı, reye dayalı bir tefsir modeli sergiler.³³⁴

Bilmen'in klasik dönem âlimlerinden ayrıldığı da olur. Mesela الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ³³⁵ ayet-i kerimesinde "kavvamune" kelimesine klasik dönem âlimleri "üstünlük" -erkeklerin kadınlara üstünlüğü- olarak yorumlarken, Bilmen bu kelimeyi "hâkimiyet" olarak tefsir etmiş, erkeklerin kadınlar üzerine hâkimiyeti yani onları koruyup gözetmesi şeklinde yorumlamıştır.³³⁶

2.3.13. Usul'ü Tefsir'e Ait Başlıca Me'hazlar

Bilmen, eserini yazarken başvurduğu kaynakları şöyle sıralar:

Tefsîr-i Kurtubî mukaddimesi

Tefsîr-i İbn Atiyye mukaddimesi

Tefsîr-i Nisâbûrî mukaddimesi

Tefsîr-i İbn Arefe mukaddimesi

Aynül-A'yân mukaddimesi

Sevâtü'l-İlhâm mukaddimesi

Tefsîr-i Âlûsî mukaddimesi

³³³ Bilmen, Age. s.160.

³³⁴ Bayram Ağaya, *Ömer, Nasuhi Bilmen Ve Ömer Rıza Doğrul'un Tefsirlerinde Hz. Meryem İle Hz. İsa'ya İlişkin Ayetlerin Yorumu*, yl. tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021, s. 80.

³³⁵ Nisâ Suresi, 4/34.

³³⁶ Muhammed Fatih Eren, *Ömer Nasuhi Bilmen'in Kelâm Düşüncesinde Yenilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, s.108.

el-İksîr fî Usûli 't-Tefsîr
el-İksîr fî Kavâidi 't-Tefsîr
el-Burhân fî Ulûmi 'l-Kur'ân: El-Burhânî
el-İtkân,
el-Münîr fî Ulûmi 't-Tefsîr
et-Ta'bîr fî Kavâidi 't-Tefsîr
Tahyîr fî Ulûmi 't-Tefsîr
el-Cevâhir fî İlmi 't-Tefsîr
Takrîbü 'l-İksîr fî Usûli 't-Tefsîr
el-Medhalü 'l-Münîr fî Mukaddemeti İlmi 't-Tefsîr (Li-Mahlûf el-Adevî)
el-Cevâhir fî Ulûmi 't-Tefsîr
Kavâidü 't-Tefsîr
Kitâbü Hattî 'l-Mesâhif
Hulâsatü 'l-Beyân fî Te'lîfi 'l-Kur'ân
Mukaddime li-İlmi 't-Tefsîr
*el-Fevzü 'l-Kebîr fî Usûli 't-Tefsîr*³³⁷

2.4. Subhi es-Salih, İsmail Cerrahoğlu ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinin Mukayesesi

Bilmen'in Tefsir Usulcülüğü üzerine yapılan bu çalışmaya katkı olarak Suphi es-Salih ve İsmail Cerrahoğlu'nun bu alandaki eserleriyle mukayesesi faydalı ve gerekli görüldü. Bu mukayeseye ilave olarak bu üç eseri genel bir çerçevede değerlendirildiğinde bazı neticelere ulaşıldı. İlaveten üç eserin fihristindeki bölümlerin tablosu verildikten sonra birkaç noktadan yapılan mukayeseye yer verildi.

Ele alınan bu eserler yazıldıkları dönem itibarıyla bir öneme haizdir. Zira bu eserler daha sonra yazılan eserlere gerek tasnif gerek içerik olarak örnek olacaktır. Bilmen'in usulünü diğer usul kitaplarıyla kıyasladığımızda es-Salih'in anlatımından oldukça farklı olduğu görülür. Anlattığı konuyla ilgili cümlelerini hatta kelimelerini tekrardan kaçınan, konu dışına çıkmayan Bilmen'e göre es-Salih oldukça uzun bir anlatımla zaman zaman konuyu dağıtacak kadar genişletmiştir. Şüphesiz bunda müfessirlerin muhataplarına vermek istedikleri mesajın etkisi büyüktür. Cerrahoğlu ve Bilmen'in konularını akademik olarak sıralamasında benzerlik vardır. Ancak benzer konuları Cerrahoğlu geniş bir yelpazede farklı görüşlerle ve detaylı bilgilerle konuyu işlerken Bilmen olabildiğince kısa tutmuştur. Bilmen Kur'an'ın, Resmi Hattı,

³³⁷ Bilmen, Age. s. 161.

muhtevastaki ilimler ve müfessirlikle ilgili konulara geniş vermiştir. Aslında Bilmen'in en uzun yer verdiği başlık "Kur'an'ın Resmi Hattı", en uzun bölüm yaklaşık altmış beş sayfada Kur'an'ın muhtevastaki ilimler, ikinci olarak da müfessirlere ait başlıklardır. Bilmen diğer usul kitaplarında genellikle yer alan konulara eserinin üçte birinde yer vermiştir. Bilmen'in usul konularında diğerlerine göre bir orijinallik söz konusudur.

Tablo 2.1 Subhi es-Salih, İsmail Cerrahoğlu ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Eserlerinin Bölümlerinin Mukayesesi

SUBHİ ES-SALİH 1. Kur'an ve Vahiy 1.1. Kur'an'ın isimleri 1.2. Vahiy Vakıası 2. Kur'an Tarihi 2.1. Kur'an'ın Cem'i ve Yazılışı 2.2. Hz. Osman Mushafları 2.3. Yedi Harf 3. Kur'an İlimleri 3.1. Tarihi Bir Bakış 3.2. Nüzul Sebepleri 3.3. Mekki-Medeni 3.4. Sure Başlangıçları 3.5. Kıraat İlmi-Kurra 3.6. Nasih – Mensuh 4. Tefsir ve İ'caz 4.1. Tefsir Doğuşu Gelişimi 4.2. Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri 4.3. Kur'an'ın İ'cazı 4.4. Kur'an'ın Ahengi 5. Sonuç	İSMAİL CERRAHOĞLU 1. Kur'an Tarihi 1.1. Kur'an'ın anlamı Tarifi ve Diğer isimleri 1.2. Vahy 1.3. Ayet 1.4. Sure 1.5. Kur'an'ı Kerimin Yazı ile tespiti, Cem'i ve Teksiri 1.6. Kur'an'ın yedi Harf Üzerine Nail Olması ve Kıraatı Meselesi 2. Kur'ani İlimler 3. Tefsir Tarihi	Ö. NASUHI BİLMEN 1. Kur'an'ı Kerim hakkında umumi bilgiler 2. Tefsir, Te'vil Terceme Hakkında Umumi Bilgiler 3. Müfessirler ve Bazı İlimler Hakkında Umumi Malumat
--	---	---

Bilmen'in Usûl-i Tefsirin'e has başlıklar;

- 7- Kur'ân-ı Kerim'in Mahfuziyeti
- 10- Kur'ânı Zi- şân'ın nüzûlünden evvel ve nüzûlü zamanında Arapların lisan bakımından üstünlükleri
- 12- Kur'ân-ı Mübin'in Sarahaten veya işareten ihtiva ettiği ilimler
- 14- Tebdil ile tahrifin Mahiyeti
- 16- Tefsirin Mevzuu ve Gayesi
- 17- Tefsirlerin Mebadisi, Me'hazları, Menbaları
- 18- Tefsir İlmi'nin Şeref ve Ehemmiyeti
- 9- Dirayet tarihiyle yapılan tefsirler ile rey'e müstenid tefsirler arasındaki fark

22- Tefsirle Sıkı İlişkisi Bulunan Bir Kısım İlimler

İlmü Müfredâtîl-Kur'ân

İlmü İ'râbî'l-Kur'ân

İlmü Ma'rifeti Hikemi's-Şerâi'

23. Müfessirlerin Muhtaç Oldukları İlimler

24. Müfessirliğin Âdap ve Şartları

Bilmen, Subhi es-Salih ve Cerrahoğlu ortak başlıkları;

1-Kur'ân-ı Kerim'in Manası

2-Sûre'nin Manası

3-Âyet'in Manası

4-Kur'ân-ı Azim'in Nüzûlü

5-Vahyi ilahinin mahiyeti ve mertebeleri

6-Kur'ân-ı Kerim'in Cem ve Tertibi

8-Kur'ânı Mübinin Resmi Hattı

11-Kur'ânın hangi bakımlardan ebedi bir mucize olduğu

Bilmen'le Cerrahoğlu'nun ortak başlıkları;

13-Tefsir, Te'vil ve Terceme Hakkında Umûmi Bilgiler

15-Tefsir ile terceme arasındaki fark

19- Tefsirlere Olan İhtiyaç

20- Tefsirlerin Taksimi, Rivayet ve Dirayet Tarikleri

İlmü Ma'rifeti Garîbîl-Kur'ân

İlmü Mübhemâtîl-Kur'ân

İlmül-Muhkem vel-Müteşâbih Minel-Ayât

İlmül-Münâsebâtîl-Âyât ve's-Süver

Bilmen'in "*Kur'an'ın Nüzulü*" başlığında ele aldığı konulara Cerrahoğlu "*Halku'l Kur'an*"³³⁸ başlığıyla değinmiştir. Bilmen, ilahi gaybi kelamın indirilemeyeceği sadece tebarüz eden kısmın indirilebileceğini bildirerek 'Halk'ul Kur'an' meselesini basit bir cümle ile izah etmeyi yeterli görmüştür.³³⁹

Bilmen, "*10-Kur'ânı Zi- şan'ın nüzûlünden evvel ve nüzûlü zamanında Arapların lisan bakımından üstünlükleri*" başlığı ile Cerrahoğlu'nun ele aldığı konulardan "*Üslubu'l Kur'an*"³⁴⁰ konusunu işlemiştir.

³³⁸ Cerrahoğlu, Age. s.190.

³³⁹ Bilmen, Age., s.12.

³⁴⁰ Cerrahoğlu, Age. s.159.

Bilmen'in "12-Kur'an-ı Mübin'in Sarahaten veya işareten ihtiva ettiği ilimler" başlığının alt başlığı "Siyer ve Tarih" adıyla ele aldığı konuları Cerrahoğlu "Kıyasu'l Kur'an"³⁴¹ adı altında ele alıp açıklamıştır.

Bilmen, "Kur'an'da tekrarlar", "el-Vücuḥ ve'n-Nezir", "Kur'an'da Hitaplar", "Sualler ve Cevaplar", "Kur'an'ı Kerim'de Yeminler"³⁴² konularını açıklamaya değer bulmadığı için ele almamıştır. Bu konular ayetin okunmasıyla anlaşılacak düzeyde olduğu için Bilmen bu konulara ayrıca yer vermemiştir.

Bilmen'in, "23. Müfessirlerin Muhtaç Oldukları İlimler" başlığının "Bedî' İlmi" alt başlığında ele aldığı konuları, Cerrahoğlu "Hakikat ve Meczaz"³⁴³ adıyla işlemiştir.

Bilmen'in, "25- Müfessirler arasında görülen bazı ihtilafların sebepleri ve ihtilafların nevileri" adı ile "Zahiri ve Hakiki İhtilaf" şeklinde detaylandığı konuyu Cerrahoğlu "Müşkilü'l Kur'an"³⁴⁴ adıyla işlemiştir.

Bilmen'in, "İlmü Mübhemâtil-Kur'an" konusunu Cerrahoğlu "Mücmel ve Mübeyyen"³⁴⁵ adıyla işlemiştir.

Bilmen'in "İlmü Havassî'l-Kur'an" konusunu Cerrahoğlu "Kur'an'ın Faziletleri" adıyla açıklamıştır.

Görüldüğü üzere Bilmen'in eserinin içindekiler kısmında bulamadığımız pek çok konu başka bir konu başlığı altındadır.

Mukayese üç kitabın ortak başlıklarından ve Bilmen ve Cerrahoğlu'nun ortak başlıklarından olmak üzere çeşitlendirmek suretiyle yapıldı.

a) Mekkî ve Medenî

Bu konuya üç müfessir farklı yaklaşmışlardır. Mekkî ve Medenî başlığını es-Salih kitabının en uzun konusu olarak yaklaşık ellibeş sayfada işlemiştir. Cerrahoğlu "Sure" konusunun alt başlıkları olarak "Mekkî ve Medenî Sureler ve Bunları Bilmenin Faydaları" ve "Mekkî ve Medenî Sureler Arasındaki Farklar" şeklinde yaklaşık üç sayfa yer vermiştir. Bilmen de bu konuyu "Âyetin Anlamı" başlığında, bir kısa paragrafta işlemekle yetinmiştir.

Bilmen, Mekkî ve Medenî'yi zamana göre ve mekâna göre olmak üzere ayıran iki görüşten bahseder, kendi görüşünü zikretmez. Ayrıca leyli ve nehari olarak da ayetlerin taksiminden aynı paragrafta bahseder.

³⁴¹ Cerrahoğlu, Age. s.171.

³⁴² Cerrahoğlu, Age. s.168.

³⁴³ Cerrahoğlu, Age. s.177.

³⁴⁴ Cerrahoğlu, Age. s.179.

³⁴⁵ Cerrahoğlu, Age. s. 182.

es-Salih “*Mekkî, Medenî*” konusunu Kur’an ilimleri arasında en önemli ilim olarak addeder. İlk olarak Peygamberimizin nübüvvet öncesi yaşı, müsteşriklerin bu konuda şüpheleri, nüzul aşamaları ile konuya giriş yapar. Bu ilmi, kronolojik bir sınıflandırma, konu, zaman ve mekân yönünden bir ayırım noktası olarak görür. Misallerle bu görüşünü destekler. Gece-gündüz, sıcak- soğuk gibi nüzulün zaman olarak taksiminden bahseder. Mekki ve Medenî’yi, birbirinden ayıran sahih rivayetler, Mekki ve Medeni ayetlerin birbirine benzeyen yönleri, bunları tanımanın yolu, konularına değinir. Mekki ve Medenî’yi sureler bazında birbirinden ayıran üç merhaleden bahseder. Mekke dönemini merhaleleriyle etraflıca anlatırken Medine dönemini daha yüzeysel anlatır. Mekki, Medenî ayetler konusunda tereddüt olduğunda hem Mekki, hem de Medenî sayılabileceğini söyler.³⁴⁶

Mekki ve Medenî’yi Cerrahoğlu “*Sure*” başlığında, Bilmen “*Ayetin Manası*” başlığında ele alır. Cerrahoğlu “*Sure*” konusunda şu alt başlıklara yer verir: a) *Sure Kelimesinin Anlamı* b) *Surelerin Tertibi* e) *Surelerin İsimleri* d) *Mekki ve Medeni Sureler ve Bunları Bilmenin Faydaları* e) *Mekki ve Medeni Sureler Arasındaki Farklar*³⁴⁷.

Bilmen’le Cerrahoğlu’nun usûl kitapları arasındaki farkı ortaya koyma açısından “*Sure*” başlıklı bölüm güzel bir örnektir. Zira bu konuların sırasıyla işlenişinde, Cerrahoğlu’nun eserinin bir ders kitabı niteliğinde daha sistematik olduğu açıkça görülür

Cerrahoğlu, Bilmen’in zaman ve mekâna göre taksimine üçüncü bir taksim olarak ayetin muhataplarına göre bir ayırımdan bahseder. Bu ilmi bilmenin faydalarını nasih-mensuhu ayırt etmek suretiyle problemi çözmek, teşri tarihinin bilinmesiyle tedriciliğin kemalini ortaya çıkarmak ve tahrif tağyire karşı Kur’an’ı korumak olarak sıralar. Mekki, Medenî arasındaki farklara ise önce bu surelerin özelliklerini ayrı ayrı sıraladıktan sonra, bu konuda alimler arasında bir ittifaka varılamadığından bahseder. Birkaç farklı görüş beyan ettikten sonra yorum yapmaksızın konuyu tamamlar.

Cerrahoğlu bu konuyu yeterince izah etmiştir. es-Salih bu konuyu işlerken Cerrahoğlu gibi net bir anlatım sergilememiştir. Bazı konularda, detayları anlatılırken konu dağılmıştır. Bilmen, müfessirlerin ittifakı olmayan bu konuda daha fazla bilgi vermek istememiş olabilir.

b) Vahiy

es-Salih bu konuda Kur’an tarihine geniş yer verir. “*Vahiy*” konusunda -ayetlerde geçtiği üzere- Peygamberimizi Allah’ın kınamasından, bu kınamanın mahiyetinden, Peygamberimize ehli kitap tarafından yöneltilen ithamlardan, ifk hadisesinden ve bu konuda başka rivayetlerden

³⁴⁶ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu’l-Kur’an*, Beyrut, Daru’l-İlm li’l-Melayin, 1977, s. 162-217; Kur’an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.133-185; Akif Yıldırım, *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih örneğinde tefsir usûlü ve içeriği*, doktora tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021, s.229.

³⁴⁷ Cerrahoğlu, Age. s.5.

yaklaşık bahseder. Peygamber sözü ile Allah Kelamı arasındaki farkı rivayetler ışığında kesin çizgi ile ayırır. Peygamberimizin vahyi beklerken intihar için yüksek tepelere çıkıp intiharı düşünecek kadar vahye muhtaç olduğu anlar gibi ilgi çekici konularla geniş bir çerçevede vahiy konusunu ele alır. Bu bölümde vahyin geliş şekillerini Bilmen'in maddeler halinde anlatımının aksine gelişigüzel sıralar. Ayrıca es-Salih, *"Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. Onun gördüğünü kalb (i) yalana çıkarmadı. Gördüğü şeyi kalbi tekzîp etmedi."*³⁴⁸ ayetiyle Peygamberimizin sadık rüyalarını, dinlenme anlarında bile dinamik bir uyanıklığının bir tezahürü olarak zikreder.³⁴⁹

es-Salih'in anlatımında yer alan Peygamberimizin intihar düşüncesi, Allah'ın Peygamberimizi kınaması gibi halk tarafından yanlış anlaşılmaya müsait konulara, Bilmen değinmekten kaçınmıştır. es-Salih bir yandan Peygamberimizin beşeri yönüne paralel bir şekilde Peygamberlik yönünü zikrederek anlatımı etkileyici bir hale getirmiştir. Bu anlatımını konunun sonunda Kur'an'ın uslubuna benzer bir uslub olarak tercih ettiğini ifade eder. Bu bölümdeki anlatımı Bilmen ve Cerrahoğlu'na göre oldukça dikkat çekicidir.

Bilmen'in anlatımı, Cerrahoğlu'na göre sadeliği açısından daha kolay anlaşılır ve o bilgilerin bir hülasesidir denilebilir. Şöyle ki bu kısımda ezeli, gaybi ilahi kelamın indirelemeyeceği sadece tebarüz eden kısmın indirileceğini Bilmen bir cümlede ifade ederken, Cerrahoğlu bu konuyu *"Halku'l Kur'an"*³⁵⁰ başlığında anlatır. Tehannüs, fetreti vahiy döneminde İsrail a.s. ve Cebail a.s. ile görüşüp Kur'an dışında vahiy alması gibi konular yukarıda dipnot olarak verdiğimiz usûl kitaplarında yer verilmeyen bilgilerdir.

Bilmen nüzul konusunu edebi bir anlatımla sergiler. Mesela seher vaktinde vahyin gelişini insanların uykudan uyanacağı vakit aynı zamanda gaflet ve cehaletten uyanacağı vakit olmasıyla ilişkilendirir.³⁵¹ Dolayısıyla anlatım, duygu dolu cümlelerle okuyucuyu etkileyen şekilde kaleme alınmıştır. Vahyin geliş heyecanını: *"Evet... Dünya ufuklarını maddi güneşin rezin ziyaları tenvir edeceği gibi hidâyet ufuklarını da bir nübüvvet neyyiri, ufulden masun bir halde ebediyyen aydınlatıp duracaktı"*³⁵² gibi cümlelerle ifade eder. Eserini diyalog şeklinde kaleme aldığı düşünülürse Bilmen okurlarına vahiy anının coşkusu yaşatmak ister.

³⁴⁸ Necm Süresi, 53/11-12.

³⁴⁹ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 22-30; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.19-22.

³⁵⁰ Cerrahoğlu, Age. s.190.

³⁵¹ Bilmen, Age., s.14.

³⁵² Bilmen, Age., s.13.

Cerrahoğlu şu başlıklarla konuyu anlatır: *Vahy a) Gayri ilahi Vahy b) İlahi Vahy c) Vahyin Başlangıcı d) Vahyin Keyfiyeti e) Vahyin Geliş Şekilleri f) Vahy Esnasında Görülen Haller g) Vahylere âit Bazı Terimler h) Vahy Kâtipleri ı) Vahyin Yazıldığı Malzeme*³⁵³

Vahyin geliş şekillerini, Cerrahoğlu³⁵⁴ ve Bilmen hemen hemen aynı çerçevede anlatır. Mesela vahyin, uyku halinde gelmesi, ilham olarak gelmesi, çingirak sesine benzer şekilde gelmesi gibi. Bilmen'in 'yakaza halinde vahiy' diye bahsettiği çeşidinden Cerrahoğlu bahsetmez. Cerrahoğlu konuyu ilave dört başlıkla detaylandırarak 1.Vahiy esnasında görülen hallere, 2. Vahiyle ilgili terimlere, 3. Vahiy kâtiplerine, 4. Vahyin yazıldığı malzemeye ait bilgileri de paylaşır.³⁵⁵

Vahiyle ilgili terimlere Bilmen yer vermemiştir. Bu terimler halihazırda ayetin tefsirinde olayın geçtiği yer ya da zaman dilimi olarak zikredildiği için Bilmen bahsetmeyi gerekli görmemiştir. Mesela es-Semai gece nazil olan ayetlerdir. Miraç gecesi indirilen Bakara 285. Ayet semaidir. Yine savaşta ya da yolculukta gelen ayetlere seferi denilmesi gibi vahyin geliş anına ya da mekanına göre verilen isimlerdir. Vahiy katiplerinin isimlerini Bilmen, Kur'an'ın cem'i konusunda zikreder.

es-Salih, bu başlık altında şu konu başlıklarına da yer verir; *Resulullah Hafızların Piridir, Hafız Sahabiler, Mescidi Nebevi, Vahiy Kâtipleri, Kur'anı toplamanın anlamı, Tefviki Tertip, Sure Tertibi, İki Kapak Arası Olma Sebepleri, Hz. Ebu Bekir Cemi, Zeyd B. Sabit Görevlendirilmesi, Tevbe Suresi Son Kısmı, Mushaf İsmi Verilmesi, Hz.Osman Dönemi Cem, Kur'an Kıraeti konusunda ihtilaf, İhtilafa Karşı Hz. Osman'ın Endişesi, Şahsi Mushafları yakması, Hz.Hafsa'daki Mushafın Çoğaltılması, Mushaf Sayısı, Hz.Osman'ın Hafız Göndermesi, Hz. Osman'ın Şahsi Mushafları Yakması, Bugün Hz. Osman Mushaflarının Yeri.*³⁵⁶

es-Salih, vahyin kaynağına ve vahyin tarihsel sürecine değinerek vahiyle ilgili ayetlerle vahyin mahiyetine, kafirlerin vahiy karşısındaki tavrına değinir. Vahyin çeşitli manalarını ayetlerle işler. Vahyin geliş şekillerini ayete ve hadise göre kısımlandırır. Kitabı Mukaddeste geçen vahiy tarifini esef verici bulduğunu da ifade eder. Vahyin ilham, keşf, sezgi, bilinçaltı gibi kelimelerle özdeşleştirilmesini kesin bir dille reddeder.³⁵⁷

³⁵³ Cerrahoğlu, Age. s.4.

³⁵⁴ Cerrahoğlu, Age. s.48,49.

³⁵⁵ Cerrahoğlu, Age. s.50-54.

³⁵⁶ es-Salih, Age. İçindekiler.

³⁵⁷ es-Salih, Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 22-27; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.19-22.

Görüldüğü üzere es-Salih, vahiy konusunda Kur'an'ın tarihine geniş yer vermiştir.. Bu yönüyle Bilmen'den farklılık arz eden es-Salih, “*Kur'an'ın cemi ve yazılışı*” başlığı altında asrı saadette üç şekilde cemden bahseder. İçeriği deteylandırıran es-Salih, özellikle Hz. Osman dönemine geniş yer verirken Bilmen'in de aynı doğrultuda bilgiler verdiği görülür.³⁵⁸ Bu yönüyle “Bilmen'in “Vahiy” başlığında verdiği bilgiler, es-Salih'in “Vahiy” başlığındaki anlatımına göre özet bilgidir.³⁵⁹ Ayrıca es-Salih, Bilmen'den farklı olarak yedi harf konusuna geniş yer verir.³⁶⁰

c) Kur'an'ın Resmi Hattı

es-Salih, “Kur'an'ın Resmi” ana başlığında “*Kur'an Resminin tevkiği olduğunu söyleyenlerin aşırılığı, Osmani Resmin sure başlarındaki hecelerle ilişkisi olmadığı, Resme bağlılığın lüzumu, Kur'an Resminin istilahi olması, halk tabakası ve Kur'an Resmi*” alt başlıklarına yer vermiştir. Ayrıca es-Salih, Hz. Osman muhafaları hareke ve tezyin döneminde başlığı altında Hz. Osman mushaflarının birkaç vecih ve kıraatte olması, Kur'an yazısının gelişimi, noktalamanın cevazı, noktalama-aşır farkı, ayet başı remzi, Sure İsmi yazımı, cüz ve hiziplere ayrılması, matbaa baskıları ve son olarak en mükemmel olan baskıları konu edinir. Bu bölümde Bilmen'in değinmediği pek çok detaya değinir.³⁶¹

es-Salih Resm-i Osmanî'nin içtihadı olmasından hareketle uyulması vacip olmasa bile fitneye sebebiyet vermemek için uyulmalıdır, der. Resmi Osmanî'de ittifak etmelidir, derken diğer yandan halkın anlayacağı bir hatla Kur'an'ın yazılmasından bahsetmesi ihtilaflara sebep olacağı için makbul bir görüş değildir.³⁶² es-Salih, Bilmen'den farklı olarak imam Mushafa uymaktan bahsetse de toplumda okuyuş kolaylığı için uyulmasa da olabileceği yönünde çelişkili bir anlatım sergilemiştir.

Cerrahoğlu, *Kur'ân'ı Kerimin Harekelenmesi ve Noktalanması, Kur'ânın Yedi Harf - üzerine Nâzil Olması ve Kıraâtı Meselesi a) Yedi Harf (el-Ahrufu's-Seb'a) b) Kıraât Meselesi*, başlığı ile konu hakkında bilgi vermiştir.³⁶³ Cerrahoğlu, Kur'an'ın Resmi ile ilgili bir başlık kullanmamıştır. “*Kur'an'ı Kerim'in Hz. Osman zamanında İstinsahı ve Teksiri*” başlığı altında Resmi Mushafı, hususi Mushaflarla kıyaslamak için bir cetvel düzenlemiştir. Bu mushaflar arasında müsteşriklere ait Mushaflar da vardır. Müsteşriklerin Mushaflar hakkındaki

³⁵⁸ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 65-89; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.55-81.

³⁵⁹ Cerrahoğlu, Age. s.6.

³⁶⁰ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 101-116; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.82-94.

³⁶¹ es-Salih, Age. içindekiler.

³⁶² es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 278-280; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s.218-222; Akif Yıldırım, *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih örneğinde tefsir usûlü ve içeriği*, s.230, doktora tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021.

³⁶³ Cerrahoğlu, Age. s.6.

görüşlerine de epey yer vermiştir. Cerrahoğlu burda Kur'an tarihine diğer müfessirlerden daha geniş yer vermiştir.

Cerrahoğlu Hz. Osman döneminden bahisle ortaya çıkan farklı Kur'an nüshaların sebep olduğu karışıklıktan, Hz. Hafsa'dan alınan mushafın oluşturulan heyet tarafından Kureys lehçesi ile yazılıp bir rivayete göre üç bir rivayete göre yedi Mushaf olarak Kufe Basra Şam gibi merkezlere gönderilmesinden bahseder. Medine'de kalan Mushafa "el-mushafu'l İmam denmesinden bahseder. Bu Mushaflar hakkında müsteşriklerin şüphe uyandırmak amaçlı iftiralarından bahseder. Daha sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman Mushaflarından yazıldıkları dönem itibarıyla bahseder. Hz. Osman Mushafları hakkında şiilerin görüşlerine yer verir. En son olarak Hz. Osman dönemi Mushaflarına yöneltilen ithamlara, alimlerin ve kendisinin verdiği cevaplarla bu konuya gerekli açıklık ve netliği sağlar. Cerrahoğlu bu bilgilerle yetinmez, dört farklı tertipte cetvelle Hz. Osman Mushafı ile hususi Mushafları kıyaslar. İlk tertipte, Hz. Osman Mushafını Mekki-Medeni ve nüzul tarih şeklinde bir taksim etmiştir. İkinci tertipte hususi Mushaflar kıyaslama üçüncü ve dördüncü mushafta hususi Mushaflarla nüzul sırasına göre bir kıyaslama yapmıştır. Müfessir bu konuda etraflıca bilgi vermiş, cetvellerle pratik bir şekilde Mushaflar konusunda ufuk açıcı bilgilere yer vermiştir.

Bilmen, bu konuda genel bilgilere değinmiştir. Gereken konulara yeterince açıklık getirmiştir. Diğer usul kitapları kadar kapsamlı olmasa da konunun merak edilen yönlerini detaylı bir şekilde okuyucuya anlatmıştır.

d) Surelerin Başlangıç Harfleri

es-Salih Hurûf-ı mukattaalar hakkında *"20. yüzyıl düşünce tarzına sahip olanlar olarak, bu harflerin tesadüfen ortaya çıktığını da söyleyemeyiz"*, der. Bunların yirmi dokuz harf ve on üç şekilden ibaret olduğunu, bu harflerin en çok tekrar edilenlerini zikreder. Ebu Cad (ö.54/674) hesabı görüşüne âlimler şiddetle karşı çıkar. Nöldeke'nin (ö.1930) sahabe isimlerinin ilk ve son harflerini Mushaflarına yazdığı görüşü (sonra vazgeçmiştir), Sprenger'in (ö.1893) bir ayetin en dikkat çekici harflerinin alınması görüşünü saçma bulması gibi bilgilere yer verir. es-Salih'in Hurûf-ı mukattaa'ya yönelik görüşü, öncelikle müşriklere tenbih içeren bir anlam taşıdığı şeklindedir. Bu görüşe göre, surelerin başında yer alan harfler ve şekiller, özellikle müşrik topluma hitap eden uyarılar içerir. es-Salih bazı âlimlerin ortaya attığı farklı görüşleri de eleştirmektedir. Örneğin, Ebu Cad hesabına dayandırılan görüş veya Nöldeke'nin (ö.1930) bu konudaki fikirlerini kabul edilemez olarak nitelendirilir. es-Salih'in tercih ettiği görüş ise Reşit

Rıza tarafından ileri sürülendir ve buna göre Hurûf-ı mukattaa'nın öncelikli olarak müşriklere sonra da Medine'de bulunan ehli kitaba yönelik bir uyarıdır.³⁶⁴

es-Salih, hurûf-ı mukattaa'yı “*Sure Başlangıçlarına Kısa Bir Bakış*” ana başlığında şu alt başlıklarla işler: *Sure başlarında kullanılan harfler, Araplara meydan okuma için kullanıldıklarını söyleyen görüş, Harf çeşitlerinin her birinin yarısı kullanılmıştır, Bu harflerin ezeliyeti ve onları çevreleyen kapalılık, bu harfler ve Ebu Cad hesabı, tasuvvuf ehlinin tutarsız te'villeri, Müsteşrik Sprengerr'in görüşü, Allah'ın ismi azamı mı? , Noldeke'nin vazgeçtiği görüşü, Buhl(ö.1932) ve Hirschfeld'in (ö.?) bu yanlış görüşe dört elle sarılmaları, Müsteşrik Blachere'in (ö.1960) görüşü, bu harfler tenbih edatlarıdır, Reşit Rıza'nın görüşü.*³⁶⁵

Cerrahoğlu ise bu konuda daha detaylı ve kapsamlı bilgi vermiştir. Farklı olarak bu görüşlerin kabul edilemez yönlerine ilaveten şark ve garp âlimlerinin çeşitli görüşlerine ayrı ayrı yer verir. Devamında Hamidullah'a (ö. 2002) göre, “*29 surenin başında bulunan bu harfler kelime değildir*” fikrine yer verir. Cerrahoğlu'na göre bu harflerin anlamı, her müfessirin eğilimleri ve kişisel görüşlerine bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu görüşlerin en mantıklı olanı, bu harflerin Kur'an'ın mucizevi özelliklerinden biri olduğudur. Bu harflerin her surede olmaması, bu görüşü zayıflatıcı sebeplerden biridir.

Cerrahoğlu bu konuya şu iki ayrı isimle yer verir; *Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri* (el-Hurûfu'l-Mukatta'a), *Surelerin Başlangıcı* (Fevâtihi's-Suver)³⁶⁶. Cerrahoğlu, Surelerin Başlangıçları (Fevâtihi's-Suver) kısmında ayetlerin başlangıç cümlelerini esas alarak on kısma ayırır; Allah'ı övme ile, nida ile, haber cümlesi ile, yemin ile, şart ile başlayan sureler gibi. Bunlardan biri de “*Heca Harfleri*” olarak nitelendirdiği Hurûf-ı mukattaa harfleridir. Yirmi dokuz sure ismini zikreder. Bir kısmı şunlardır:

- 1- el-Bakara
- 2- Alu İmran
- 3- el-A'râf
- 4—Yunus
- 5—Hud
- 6—Yusuf
- 7—er-Ra'd
- 8—İbrâhim
- 9—el-hicr

³⁶⁴ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 234-246; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., 188-194.

³⁶⁵ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 234; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., 186.

³⁶⁶ Cerrahoğlu, *Age*. s.130-144.

10—Meryem

11—Tâ Hâ

12—eş-Suarâ

13—en-Neml

14—el-Kasas

15—el-Ankebüt ³⁶⁷

Bilmen kitabında oryantalistlerin fikirlerine yer vermez. Bilmen, oryantalistlerin dine uygun olmayan görüşleri nedeniyle okuyucular tarafından yanlış anlaşılabilceğini düşünerek bu konuda bilgi vermeyi tercih etmez. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yaygın olan batı hayranlığı nedeniyle, batılıların dinle ilgili yorumları halk tarafından daha fazla kabul görme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle Bilmen'in oryantalistlerden bahsetmekten özellikle kaçındığı söylenebilir.

Bilmen, "*Sûrelerin Fatihaları, ser levhaları*" başlığında hurûf-ı mukattaâa hakkındaki görüşleri detaylı bir şekilde ele alır. Cerrahoğlu ise "*Surelerin başlangıç harfleri*" başlığı altında Hurûf-ı mukattaaların tanımını ve Kur'an'da geçtiği yerleri zikreder. Ayrıca "Surelerin Başlangıçları" (Fevâtihu's-Suver) bölümünde ayetlerin başlangıç cümlelerine odaklanarak on kısma ayırma yöntemini kullanır. Bilmen'in değinmediği konulara da değindiği çalışmalarındaki bilgiler okuyucuya müphem değildir. Örneğin yemin ile başlayan surelere ilişkin bilgilere yer verir. Yemin genellikle halk arasında bilinen bir kavramdır ve Bilmen'in sure başlangıcı olarak yemin veya talil gibi konulara değinmemesi eksiklik değildir. Zira Hurûf-ı mukattaâa konusuna yeterince açıklık getirmiştir.

Bilmen'in Hurûf-ı mukattaâa geçen sure adlarına yer vermemesi de bir eksiklik değildir çünkü sade yazım uslubuna uygun olmayacağı için kitabında bu tür detaylardan kaçınarak müslümanların rahatlıkla okuyabileceği hacimde bir eser ortaya koymaya çalışmıştır.

e) Kur'an'ın İcazı

Bilmen Kur'an'ın icazını sekiz maddede açıklamıştır. Cerrahoğlu da benzer şekilde anlatmıştır. Ancak Bilmen'in sekizinci maddede zikrettiği (Kur'ân-ı Mübîn'in ikinci halin imkânsızlığı bakımından icazı: Şöyle ki Kur'ân-ı Mübîn, yukarıda yazıldığı şekilde ya icaz derecesine ulaşmıştır veya ulaşmamıştır) icazdan Cerrahoğlu bahsetmez. Diğer maddeler iki telif arasında paralel bilgiler içerir. Cerrahoğlu ayrıca İcazül Kur'an literatürüne kronolojik olarak yer verir. Onlardan bir kısmı şunlardır;

Osman el-Câhız'ın (Ö. 255 /869) "*Nazmu'l-Kur'ân*"¹.

Ebû Abdillâh, Muhammed el-Vâsiti'nin (ö. 306 /918) "*İ'câzu'l-Kur'ân*"¹.

³⁶⁷ Cerrahoğlu, Age. s.144,145.

Abdullah b. Ebi Davud'un (ö. 316 /928) "*Nazmu'l-Kur'ân*"ı.

Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâ er-Rummânî'nin (ö. 386 /996) "*en-Nuketü fi İ'câzi'l-Kur'ân*"ı.

Ebü Suleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbi'nin (ö. 388 /998) "*Kitabu Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân*"ı³⁶⁸.

es-Salih, icaz konusunu Kur'an'ın ahenginin icazı ve Kur'an'ın icazı olarak ayrı ayrı ele alır. Daha çok icazla alakalı kitap ve eserlere yer verir. Teşbih, istiare, mecaz ve kinaye konularını da bu bağlamda ele alır. Ahenginin icazı olarak üslup, iç musiki, kelimeler arası uyum, Rahman Suresi örneği, Kur'an dualarında vurgu ve musiki, Hz. Zekeriyya'nın duası, dualar ve ayetlerden fasılalar şeklinde konuyu daha ebedi bir yönden anlatır.³⁶⁹

f) Tefsir, Te'vil ve Terceme

Bilmen, tefsir-tevil tanımı, aralarındaki farklar, tefsir-tercüme, Tercüme-i Tefsiriyye'nin imkânı ve Tercüme-i Harfîyye imkansızlığı konularına değinir. Bu bilgileri anlatırken kendi görüşüne ve görüşünü destekleyen alimlerin görüşlerine de yer verir. Tevil konusunda İşari tefsirden "işârât-ı sûfiyye" olarak bahseder. Kur'an'ın ve sünnetin zahirine uygun olanları ilahi sunuhat olarak nitelendirir.

"*Tefsir ve tevil arasındaki farklar*" olarak Cerrahoğlu, Kur'an Tarihi başlığında işlemiştir. Bilmen'den farklı olarak şu konulara da değinmiştir: Tefsir kelimesinin aslı; "*fesera*" yani tabibin teşhis için baktığı "*az su*" anlamındaki kelimeden ya da "*sefera*" kapalı bir şeyi açmak manasına gelen kelimeden gelir. Mana yönüyle benzer iki kelime Arap dilindeki taklib sanatına göre iki kökten de türemiş olma ihtimali vardır.³⁷⁰ Bu bağlamda tefsiri şöyle tanımlar; Tefsir, te'vilden önce kullanılan bir kavramdır. Bazen de bu iki kavram, birbirlerinin yerine kullanılır. Tefsir, önce Kur'an ile sınırlı iken sonra diğer ilimler için kullanılmak suretiyle anlam genişlemesine uğrar.³⁷¹

Cerrahoğlu, tefsir ve tercemenin kökeni, tercemenin manaları, tercemenin ıstılah manası, harfî ve tefsiri terceme, müsteşriklerin bu konudaki görüşleri, son olarak da ez-Zürkani'nin terceme ve tefsiri arasındaki dört farktan ve meal konularından bahseder. Yani Terceme-i Harfîyyenin imkânsız oluşundan ve caiz olmayışından sadece kısaca bahseder, detaylara inmez. Bir sonraki konuda Kur'an'ın Doğu ve Batı dillerindeki tercemeleri konusunu, Bilmen'den farklı ele alır.

³⁶⁸ Cerrahoğlu, Age. s. 158-160.

³⁶⁹ es-Salih, *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 313-333; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s. 250-271.

³⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 213.

³⁷¹ Cerrahoğlu, Age. s. 214.

g) Tefsire Olan İhtiyaç

Bilmen'in eserinin ikinci kısmın yedinci maddesinde yer alan bu konu, Cerrahoğlu'nun usul kitabının üçüncü bölümünde Tefsir tarihi'nin ilk konusudur.³⁷²

Cerrahoğlu, bu konuyu ayetler ışığında tebyinle mükellefiyet, öğüt alma, iyiden iyiye anlamaya yanaşmama gibi konulara vurgu ile tefsirin farziyetiyle açıklar.³⁷³ Bilmen, daha çok mantıki olarak ve diğer ilimlerle mukayese ederek tefsirlerin lüzumundan bahseder.

h) Dirayet Tefsirleriyle Rey'e Dayalı Tefsirler Arasındaki Fark

Bilmen, dirayet tefsirinin caiz ve gerekli olduğunu belirtir. Rey'e dayalı tefsirin hangi durumlarda kabul edilemez olduğunu beş maddede özetler. Meşaribül Müfessirin kavramına diğer mukayese edilen usul kitaplarında tesbit edilememiştir.

Cerrahoğlu tefsir çeşitlerinde bu tefsirlerden bahsederken, bu alandaki eserlere dokuzar adet örnek verir. Rivayet tefsirlerindeki ihtilafları üçe ayırır, uydurma haberlerin çokluğu, isnadların hazfı ve israiliyat olarak. İsrailiyat üzerinde durur. Ahmed b. Hanbel'in (ö.164/780) "*tefsir, melahim, megazi gibi üç şeyin aslı yok*" sözüyle tefsir konusunda ikazından bahseder. Rey'e dayalı tefsirleri mezmum ve Memduh olarak ikiye ayıran görüşten bahseder. Dirayet tefsirlerinde rivayetlere uygunlukta, pek çok ihmaller olduğunu zikreder.³⁷⁴

i) Nüzul Sebepleri

es-Salih, nüzul sebepleri konusuna eserinde yaklaşık otuz sayfa yer vermiştir. es-Salih nüzul sebepleri konusuna ilk olarak edebi bir zevkin söylendiği ortamın sosyal, psikolojik şartlarını bilmekle mümkün olduğu konusuyla başlar. Ayeti anlamada nüzul sebebi bilmek, nüzul sebebi olmayan ayetlerin varlığı, sahabenin nüzul sebebi hakkındaki yetkinliği, Selef'in sebebi nüzuldeki titizliği, Tabii'nin bu konudaki fikirleri, sebebi nüzulü bilmede sahih rivayet şartı, eskilerin bu konudaki eserleri ve eserlerde bulunan mübalağalar, hatalar, sahih rivayette kullanılan ifadeler, rivayetler arası tercih, sebep ve nazilin müteaddid oluşu, müfessirlerin esbab arasında tercih ölçütleri, tarihi sebep-edebi sıyak arasındaki meseleler, sureler ve ayetler arası münasebet, sanatsal uyuma Kur'an'ın verdiği önem, hususi sebebe umumi mana, misaller gibi konular ışığında bilgiler verir. es-Salih, sebebi nüzule görüldüğü üzere oldukça geniş ve detaylı bir yer verir. Çünkü O'na göre sebebi nüzul Kur'an'ın doğru olarak anlaşılmasında oldukça önemlidir.³⁷⁵

³⁷² Cerrahoğlu, Age, s.210

³⁷³ Cerrahoğlu, Age, s.210-213.

³⁷⁴ Cerrahoğlu, Age, s. 228-231.

³⁷⁵ es-Salih, Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977, s. 127-163; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts., s. 103-132.

Cerrahoğlu, bu bapta sebebi nüzulün tanımı, önemi, sebebi nüzulü bilmenin faydaları, müteaddid nüzul sebepleri arasında öncelikleri maddeler halinde açıklar. Nüzul sebebinin müşkili olarak mütekaddimun ve müteahhirun âlimlerin ihtilafına değinir. Bu ihtilafın nakille çözümünün imkânına değinir. Nüzul sebepleri ihtilafının fırkaların doğuşunda etken rol oynadığına işaret eder. Bu konuda yazılan te'liflere yer vererek konuyu tamamlar.³⁷⁶

Bilmen nüzul sebeplerini bilmenin önemine, sebeplerin birden fazla olduğu durumda ihtimal dairesinde olanların hepsi kabul edilir şeklinde değinmiştir.

j) Mübhemat İlmi

Cerrahoğlu müphematin merciinin sadece nakil olduğundan, müphemat konusunda istismarların varlığından bahseder. Müphematin sebeplerini müphemi atfetmenin daha belîğ hale gelmesi, hususiliğin zıddı ile umumiliği tenbih için gibi örnek ayetlerle maddeler halinde sıralar. Müphemat bulunan bazı ayetleri zikreder. Mesela “De ki, ey kafirler”³⁷⁷, Bu ayet, el- Velid b. el-Mugire, el-As b. Vâil, el-Esved b. el-Muttalib ve Umeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur. Ayetin kapsamı içerisinde, Kureyşin ileri gelenleri içinde islama karşı çıkanlar da olabilir. Müphemat konusunda yazılan eserlerden bir kısmını zikreder. Mübhemâtîl-Kur'ân konusunda Cerrahoğlu diğer usul konularında olduğu gibi oldukça kapsamlı ve geniş bilgilere yer verir.³⁷⁸

Bilmen müphemat konusunu tanımlar, örnek verir, Allah tarafından gizlenmesi uygun görüldüğünden bahseder ve bu ilimle ilgili eserlerin olduğundan bahisle konuyu tamamlar.

k) Muhkem Ve Muteşabih

Cerrahoğlu muhkem ve muteşabih adıyla Bilmen'den farklı olarak önce bu kavramların geçtiği ayetlere örnekler verir. Manası bilinen ve bilinmeyen şeklinde müteşabihatı ikiye ayırır. Müteşabihatın gizliliği yönünden lafızda manada ve her ikisinde gizlilik olmak üzere üçe ayırır. Müteşabihin cahiliye döneminde Kur'an'ı algılamaya yönelik katkısına değinip etraflica bu konuyu işler. Müteşabihin fikir yürütme hürriyeti sağlaması, fikirlerin donuklaşmasına mâni olması, birçok manaya tekabül ederek Kur'an'ın hacmini korumasını sağlaması gibi pek çok çerçeveden hikmetlerine değinir. Bu alanda yazılmış eserleri müellifleriyle zikreder. Cerrahoğlu bu muhkem ve müteşabihat konusunun devamında Bilmen'le hemen hemen aynı bilgilere yer verir. Bilmen'in Müfessirlerin Âdap ve Şartları 11. Maddede müfessirin içtihad ve kıyasla ayetlerden hüküm çıkarma konusunda, müteşabihat hakkında Cerrahoğlu'yla benzer

³⁷⁶ Cerrahoğlu, Age. s. 115-121.

³⁷⁷ el-Kafirûn/1

³⁷⁸ Cerrahoğlu, Age., s.182-186

şekilde ele aldığı görülür. Bilmen 11.maddede³⁷⁹ müteşâbihatla ilgili konuya tekrar olmaması için İlmül-Muhkem vel-Müteşâbih Minel-Ayât konusunda değinmez.³⁸⁰

es-Salih, muhkem ve müteşâbih konusuna muhkemlik sağlamlık olarak kastedilirse Kur'an'ın tamamı muhkemdir, şeklinde giriş yapar. Muhkemi Ali İmran Suresi yedinci ayete göre ele alır. Müfessir müteşâbihin, alimlerin bir çok ilimle uğraşarak müteşâbihi çözmesi için taklitsizce düşünerek okumayı sağladığı hikmetine binaen gönderildiğini söyler. Müteşâbih hakkında alimlerin görüşlerine yer verir. Bu gibi konuların gizliliğini insanın aczini itirafa, kibrini frenlemeye vasıta olarak kabul eder. Benzer bir durumun Huruf-u Mukattaa için söz konusu olduğunu zikreder. Müfessirlerin bu harflerin, hakikati değil de varlığının hikmetleri etrafında dönüp durduğunu söyler. Farklı görüşler arasında benimsediği görüş şu iki esasa dayanır; Allah'ın zatı ve sıfatlarını ancak Allah bilir, Gaybı da ancak Allah bilir.

Bilmen'in tefsirinde de bu konu yer alır. Muhkem ve müteşâbih konusunda ayrıntıya girmeden, müteşâbih âyetlerin Allah'ın hikmeti gereği var olduğunu ve sadece Allah'ın tam olarak bileceği bir anlama sahip olduğunu söyler. Müteşâbih âyetleri tefsir etmeyen selef mezhebinin görüşünü kabul ederken, bazı müteşâbih âyetlerin muhkem âyetlere uygun bir şekilde yorumlanmasına da olumlu baktığı anlaşılır. Bilmen tefsirinde, bu yaklaşımına uygun olarak bazı sûrelerin başında bulunan ve huruf-u mukatta olarak adlandırılan tek tek okunan başlangıç harflerini müteşâbih âyetlerden kabul eder. Bu harflerin Cenâb-ı Hakk ile kıymetli elçisi arasında bir sır olduğunu belirtir. Daha sonra İbn Abbas gibi bu harfleri yorumlayan bazı kişilerin görüşlerini ayrıntılara girmeden aktarır, eleştiri veya tercih yapmaz. Bazı yorumların ise kimin görüşü olduğunu açıklamaz.³⁸¹

2.5. Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsir Usûlcülüğü

Çalışma neticesinde Bilmen'in tefsir usûlcülüğü hakkında birtakım bilgilere ulaşıldı. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir:

2.5.1. Yöntemi

Bilmen tefsir usûlünde, Kur'an'ın anlamını açıklamak için temel bir çerçeve sunmuştur. İşte Bilmen'in tefsir usûlünde sırasıyla kullandığı yöntemler:

³⁷⁹ 11. madde: Müfessirler âyetlerin gerektirdiklerini göz önünde bulundurarak, ihtiyaç durumunda icthad kıyas yoluyla tefsir yapma yetkisine sahip olmaları gereklidir. İctihad ve kıyas yöntemiyle tefsirin câiz olduğu, bu yetkinin büyük bir zekâyâ, geniş bir muhakeme gücüne ve önemli bir ilmi kuşatıcılığa ihtiyaç duymaktadır. Ashâb-ı kirâm, tâbiîn ve diğer müfessirlerin, birçok âyetin tefsirinde icthad ve kıyas yaptıkları örneklerle ifade edilmektedir.

³⁸⁰ Cerrahoğlu, Age. 124-130

³⁸¹ Arslan, "Bilmen Tefsirin Tefsir Literatüründeki Yeri", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 18, Erzurum, 2002, s.11.

Nakle Dayalı Yöntem: Bilmen, Kur'an ayetlerinin nazil olduğu dönemi ve o dönemin sosyal, siyasi ve kültürel bağlamını incelemiştir. Nakil yoluyla tefsire "*tefsir bil-me'sûr*" ifadesini kullanmıştır. Ayetin öncelikle ayet ve hadislerle tefsirine daha sonra sahabe ve tabiin görüşlerine bakmıştır. Ayrıca naklin önemine değinir ve naklin Kur'an'ın anlaşılmasında rehber olarak kullanılması gerektiğini belirtmiştir

Dilbilimsel Yöntem: Dilbilimsel yaklaşımı kullanarak Bilmen, Kur'an ayetlerindeki kelime ve cümle yapılarını analiz etmiştir. Arap dilinin gramer kurallarına uygun bir şekilde ayetleri çözümleyerek anlam vermeye çalışmıştır. Arap edebiyatının eski eserlerinden yararlanmıştır.

İctihad Yoluyla Tefsir: Kendi bilgi ve tecrübelerine dayanarak tefsir yapmıştır. İslam hukukuyla uyumlu olarak Kur'an'ın mesajını yorumlamış ve fıkhi meselelere de değinmiştir.

Mantıksal Yaklaşım: Mantıksal akıl yürütme yöntemini kullanarak Kur'an ayetlerini analiz eder ve içerdikleri mesajları Kur'an ve Sünnete uyumlu bir şekilde anlamaya çalışmıştır..

İşari/Sufi Yaklaşım: Gereken ilim ve şartlara uygun olarak donanmış bir müfessirin, sahih hadislere uygun bir şekilde bazı âyetlerin hakikatlerine işaret etmesi "*re'y-i mahmûd*" olarak kabul etmiş ve bu tür bir tefsiri câiz görmüştür. Müfessirin tefsir anlayışında işari/sufi yaklaşım tesbit edilmiştir.

Bilimsel Yaklaşım: Bilim ve fen meseleleri ile ilgili âyetleri tefsir ederken, vahye dayalı olmayan yalnızca gözlem ve deney ürünü olan ilim ve fen meselelerine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiği belirtmiştir. Bilimle ilgili ayetlerin tefsirinde bilimsel gelişmelere açık bir metod benimsemiştir. İhtisas alanında tefsir yapan müfessirler için Meşaribül Müfessirin denilmesinden ve tefsirin mesleklere ayrılmasından bahseder.

2.5.2. Yazıldığı Dönem İtibarıyla Tefsir Usûlcülüğü:

Bilmen, tefsir usûlü konusunda yaşadığı dönemin etkilerini açık bir şekilde yansıtmıştır. O dönemde dinde reform adı altında dinde yozlaşma ve tahrif hareketleri yaygındı. Bu nedenle, Bilmen'in eserinde Kur'an'ın yüceliği ve kutsallığı ön plana çıkarmıştır. Ayrıca, Kur'ani değerlerin değişmez olduğuna vurgu yapmış ve sahabe rivayetlerinin önemine işaret etmiştir. Bilmen, tefsir usûlünde geleneksel yaklaşımları savunmuştur. O'na göre, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında sahabe rivayetleri büyük öneme sahiptir çünkü sahabiler, Peygamberimizin doğrudan öğrencileridir ve O'ndan aldıkları bilgileri aktarmışlardır. Bu nedenle, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için bu rivayetlere başvurmak gerekir. Bilmen aynı zamanda değişmezlik prensibine de vurgu yapmıştır. O'na göre, dinin temel değerleri zaman içinde değiştirilemez ve bu değerler insanların hayatlarına rehberlik etmelidir.

a) Dilde Sadeliği:

Bilmen, yaşadığı dönemin ihtiyacı gereği tefsir usûlü konusunda detaylı bir şekilde konulara girmemiştir. O'nun eserlerinde, tefsir usûlünün temel ilkeleri ve yöntemleri hakkında genel bir anlatım bulunmaktadır. Bilmen, tefsir usûlünü geneller ve önemli noktalara odaklanmıştır. Bunlar arasında Kur'an'ın yüceliği, kutsallığı ve değişmezliği gibi kavramlar bulunmaktadır. Bilmen'in amacı, okuyucuya tefsir usûlünün temellerini anlatmaktır. Bilmen, tefsir usûlü konusunda detaylara girmeksizin net ve öz bir şekilde anlatmayı amaçlamıştır. Toplumunu tefsir konusunda bilinçlendirmeyi gaye edinmiştir.

b) Müfessirliğin Önemi:

Bilmen, usulünde müfessirliğe vurgu yapmıştır. Bu konuda üç ayrı başlık açmıştır; Müfessirlerin Muhtaç Oldukları İlimler, Müfessirlerin Âdap ve Şartları, Müfessirler Arasında Görülen Bazı İhtilafların Sebepleri ve İhtilafların Nevileri. Yaklaşık yüz elli sayfalık eserde Müfessir başlığına, yaklaşık kırk sayfa ile nerdeyse üçte biri kadar yer vermiştir. Bu da bize Bilmen'in usulünün, müfessirliğe ilgi duyanlar için de bir kaynak olduğunu gösterir. Ancak genelde bilinen konulara yer verdiği gözönünde bulundurulursa 'sadece müfessirler için yazmıştır' denilemez.

Bilmen'e göre, tefsir yazmak önemli ve ciddi bir iştir. Tefsir yazmak için belirli kriterlere sahip olunması gerektiğini savunmuştur. Müellif, tefsir yazmanın sadece bilgi sahibi olmayı gerektirdiğini vurgulamıştır. Bunun yanında, tefsir yazarının iyi bir eğitim almış olması, Kur'an'ın diline ve yapısına hâkim olması ve ilmi yetkinliklere sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca kendi tefsiri olan "Kur'an-ı Kerim Tefsiri"ni de bu ihtiyaçtan doğan bir amaca binaen kaleme aldığını ifade etmiştir. Kendisini bu konuda ehil görmemesine rağmen, o dönemdeki dinde reform hareketlerinin yaygınlaştığına tanık olduğu için koruyucu bir rol üstlenmek istemiştir. Bu nedenle tefsiri yazma ihtiyacını hissedetmiş ve bu alanda hizmet vermek istemiştir. Sonuç olarak Ömer Nasuhi Bilmen'e göre, herkesin tefsir yazamayacağını ve bu iş için belirli kriterlere sahip olunması gerektiğini vurgulamıştır. Kendisi de bu ihtiyaçtan kaynaklanarak ehil görmediği halde tefsirini kaleme almıştır.

c) Anlatım Uslubu:

Müfessirin yazım uslubu, samimi ve içten bir dil kullanması sebebiyle dikkat çeker. Kitapta yer alan açıklamalar ve yorumlar, Müslümanların günlük yaşamlarında karşılaşılabilecekleri dini konulara ilişkin soruları da cevaplayacak düzeydedir. Zaman zaman konuyla alakalı muhtemel soruları zikredip cevapladığı da olmuştur. Ayrıca Bilmen, bazen edebi bir dil kullanarak anlatımı daha etkileyici hale getirmiştir. Bu yönüyle feyz veren manevi bir atmosfer oluşturarak muhatabın manevi heyecanını artırmıştır. Kitap genel olarak samimi

Müslümanlara hitap etmekle birlikte, herkesin anlayabileceği düzeyde bilgiler sunmuştur. Bunun için karmaşık kavramlar veya terminolojilerden mümkün olduğunca kaçınmıştır.

Müellifin oldukça özet bilgiler sunması, eserini halkın Kur'an-ı Kerim tefsirini daha iyi anlaması için yazdığı izlenimi verir. Zaman zaman da Bilmen'in ayetlerin sure adı ve ayet numarası vermeksizin Arapçalarını yazmakla yetinmesi, yine bazı kitap isimlerini ve hadisleri de Arapça yazmakla yetinmesi Bilmen eserini Arapça bilgisi olan, Kur'an ayetlerine vakıf kişilere yönelik yazdığı izlenimi verir. Dolayısıyla usulünde her kesimden insana hitap etmiştir. Herkes okuduğunda bilgisi nisbetinde eserden faydalanır.

Sayfa sayısının az olması, Müslüman camianın kitabın hacmini görüp uzaklaşmaması ve kitabın daha büyük kitlelere ulaşması içindir. Zira O'na göre tefsir usûlü, bilgi sahibi olunması gereken ehemmiyete sahip bir alandır. Şöyle ki olur olmadık herkesin okuduğu ayetlerden yorumlama yapma cüretinde bulunmaması için uyarı niteliğinde hatırlatmalar yapmıştır. Buna binaen tefsir kitabının mukaddimesi olarak değil müstakil bir te'lif olarak basılmıştır. Sonuç olarak, müellif, usulünde samimi bir üslup benimser ve dini konulara anlaşılır bir şekilde açıklık getirmiştir. Müellif okuyucular için önemli bilgiler sunmuş ve Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlama yolunda rehberlik etmiştir.

SONUÇ

Ömer Nasuhi Bilmen, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna şahit olmuştur. Sancılı bir süreçte her biri alanında büyük öneme sahip eserler telif etmiştir. Tezimizde Bilmen'in eserlerinden Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtül-Müfessirîn'in birinci cildinde yer alan Usûl-i Tefsir'i Bilmen'in Tefsir Usûlcülüğü kapsamında incelendi. Tefsirinde uyguladığı bu usûlleri yer yer tefsirinden örneklerle açıklandı. Bilmen'in çağdaşı Subhi es-Salih ve İsmail Cerrahoğlu'nun usûl kitaplarıyla örnekleme şeklinde bir karşılaştırma ilavesiyle teze katkı sağlandı.

Bu araştırmamız neticesinde Bilmen'in eserinin, konu bütünlüğüne sahip ve usûl konuları bakımından bilgi yoğunluklu bir kaynak olduğu, eserini ilmi olarak telif ettiği tespit edilmiştir. Eserinde ele aldığı başlıklar altında, içeriğinde yer alan bilgiler etraflıca anlatılmıştır. Bilmen'in diğer usûl kitaplarından farklı olarak ele aldığı konular tespit edilmiştir. Bu konuların hem Kur'an'ın ilahi bir kelim olarak ulviliğini vurgulayan konulardan hem de Kur'an'ın bütünlüğünü olası tebdil ve tahrife karşı korumak maksadıyla Bilmen'in özellikle tercih ettiği konulardan teşekkül ettiği görülmüştür. Bu konuların Kur'an'ın muhtevasında bulunan ilimler, Kur'an'ın i'rabı, Kur'an'ın korunması, Kur'an'ın şerefi, hikmet-i teşri, müfessirler için gerekli ilimler ve ayrıca Kur'an tefsirinde riayet edilmesi gereken adap ve şartlar olarak tespit edilmiştir. Usûl-i Tefsir'in bir müfessir için gerekli usûl ve literatür bilgisine sahip olduğu neticesine ulaşılmıştır. Bilmen'in tefsir usulü literatürünü konularına göre ayrı ayrı oldukça zengin bir yelpazede okuyucuya arzetmesi, eserini farklı ve önemli kılan unsurlardan olduğu görülmüştür.

Subhi es-Salih'in eserinin ise daha çok usûl konularını Kur'an tarihi perspektifinden ele aldığı, aynı konuya birden fazla örnek verdiği, dolayısıyla usûl kitabı olarak klasik konulara yer vermekle beraber çoğu usûl konusuna da değinmediği görülmüştür. Cerrahoğlu'nun eserinde usûl konularının detaylı bir şekilde işlendiği, müsteşriklerin görüşlerine yer verilip yeri geldikçe eleştirel bir dille yorumlandığı tespit edilmiştir. Cerrahoğlu'nun usûl kitabında başlıklar halinde ayrı ayrı işlenen konuları, Bilmen'in bazen farklı bir başlıkla konu ettiği bazen de birden fazla konuyu bir başlık altında izah ettiğine rastlanmıştır. Eserini yazma amaçlarından biri olan, Kur'an'ı olası tebdil ve tahrife karşı korumak gayesine ters düşebilecek oryantalist görüşlere kitabın da yer vermediği görülmüştür.

Bilmen'in öne sürdüğü gerekçelerle Kur'an'ın mealini okuyup ondan anlam çıkarmak şeklinde sadece reye dayalı tefsirin neden kabul edilemez olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca Kur'an'ın tefsiri için gerekli usûl mahiyetini açıkça ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

Başka eserlerden alıntı yaparken bu alıntının kime ait olduğunu bazen zikrettiği bazen zikretmediği görülmüştür. Eserinde yer alan alıntılarda çoğunlukla sayfa bilgisi vermediği tespit edilmiştir. Kitabı içinde yer alan konuları kendi içinde bir tasnifle sıraladığı, bazı müphem konulara gelince somut örneklerle bilginin okur tarafından doğru algılanmasına özen gösterdiği görülmüştür. Bilmen'in konuları başlıklarla net bir şekilde birbirinden ayırıp sade ve veciz cümlelerle akıcı bir anlatım sergilediği tespit edilmiştir. Cümlelerde kelimeleri ve kelimelerin cümle içindeki yerini ustaca seçtiği görülmüştür. Eserindeki veciz anlatımın özetlenmesi halinde özetinin bile en az eser kadar bir hacme sahip olabileceği tespit edilmiştir.

Bilmen'in tefsir usûlcülüğü, nakle ve dilbilim yöntemlerine dayalıdır. Kur'an'ın tarihsel ve kültürel bağlamını dikkate alarak ve Arapça'nın grameriyle uyumlu biçimde açıklamıştır. İslam hukukuyla uyumlu içtihad yaklaşımı ve mantıksal analiz de usulünde yer almıştır. Ayrıca tefsir anlayışında işari/sufi yaklaşımı vardır. Yaşadığı dönemin etkilerini yansıtarak, geleneksel tefsir anlayışını savunmuş; dinin yozlaşma hareketlerine karşı Kur'an'ın kutsallığını ön plana çıkarmıştır. Tefsir usulünde Kur'an'ın değişmezliğini ve sahabe rivayetlerinin önemini vurgulamıştır. Bilim ve fenle ilgili ayetlerde bilimsel yeniliklere açık bir yol izlerken bilimsel tefsire yaklaşmıştır. Ancak bilimsel teoriler bazan Kur'an'la açıklanabilir olsa da bilimsel teorilerin çürütülebilirliği Kur'an'ın evrenselliğiyle çelişmektedir. Bu noktadan hareketle bilimsel teorilerle Kur'an'ın tefsir edilmesini uygun görmemiştir.

Tefsir usûlünün temel ilkelerini genel bir anlatımla ele almış, detaya girmeden net bilgiler sunmayı amaçlamıştır. Müfessirliğin ciddiyet gerektiren bir iş olduğunu belirtmiş ve tefsiri yazarken sahip olması gereken ilmi yetkinliğe atıfta bulunarak kendi amacının reformist hareketlere cevap vermek olduğunu ifade etmiştir. Anlatımında zaman zaman edebi dil kullanmıştır. Bazan sade anlatımıyla halka hitap etmiştir. Bazan da hadis ve ayetlerin arapçasına terceme etmeksizin vermesi ayrıca ayetlerin sure ve numara bilgilerine yer vermemesi müellifin ancak Arapçaya ve ayetlere vakıf olanları muhatap aldığını akla getirmektedir. Eser okuyan herkese bilgisi nisbetinde aydınlatıcı bir üslupla yazılmıştır. Eserinin mukaddime olarak değil müstakil bir te'lif olarak basılmasının sebebi ise tefsir usulünden pratik bir şekilde istifade edilmesi içindir. Bilmen usulünde, Kur'an'ın en doğru bir şekilde anlaşılmasına rehberlik etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.
- Albayrak, H., *Tefsir Usûlü-Yöntem- Ana Konular-İlkeler –Teklifler*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998.
- Albayrak, S., *Şeriat Yolunda Yürüyenler ve Sürünenler*, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1979.
- Arslan, Ş., “*Bilmen Tefsirin Tefsir Literatüründeki Yeri*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 18, Erzurum, 2002, s. 7-17.
- Atalay, O., *Ömer Nasûhi Bilmen'in Tefsiri'nde İçtimaî Boyut*, Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006), 2007, c: I, s. 169-180.
- Aydüz, D., *Ömer Nasûhi Bilmen'in "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri"*, Diyanet İlmi Dergi, 2003, c. XXXIX, Sayı: 2.
- Bilmen, A. S., *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar*, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1975.
- Bilmen, Ö. N., *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1974.
- Bilmen, Ö. N., *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Bilmen Basımevi, 1966.
- Bilmen, Ö. N., *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, Sentez Yayınları, 1996.
- Bilmen, Ö. N., *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatül-Müfessirin*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1996.
- Bilmen, Ö. N., *Büyük İslâm İlmihali*, sad. Ali Fikri Yavuz, Ankara, Akçağ Yayınları, 1996.
- Bilmen, Ö. N., *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul, Bilmen Yayınevi, ts.
- Bırışık, A., “*Tefsir*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, s.281-290, İstanbul, 2011.
- Buhari, *es-Sahih*, İstanbul, 1991, Çağrı Yayınları.
- Bulğen, M., “*Son Dönem Osmanlı Kelâmcılarının Kevnî Âyetleri Yorumlama Yöntemleri Üzerine: Ömer Nasuhi Bilmen Örneği*”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, 2015, c. XIII, Sayı: 1, s. 61-89.
- Bulut, A., “*Türkiye’de Tefsir Usûlü/Ulûmü’l-Kur’an Tartışmaları*”, *Tarihten Günümüze Kur’an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, 2009.
- Büyüker, K., “*Ömer Nasuhi Bilmen' in Süreli Yayınlarda Yayınlanan Yazıları ve Şiirleri*”, *Müftü ve Müderris Ömer Nasuhi Bilmen Sempozyum Tebliğleri*, s. 79-81; <http://katalog.idp.org.tr/yazarlar/332/omer-nasuhi-bilmen> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).
- Cerrahoğlu, İ., *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1985.

- Çelik, İ., *Tefsir Tarihi ve Usûlü*, Bursa, 2000.
- Çetin, Nihad M., “Arap” TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1991 C. 3 s. 276-309
- Çetiner, B., “Usûlü”t-Tefsir”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şâmil Yayınevi, c.VI, İstanbul, 1994.
- Cevdet Bey, *Tefsir Usûl ve Tarihi*, Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul, 1927.
- Çiçek, H., *20. Asırda Kuran İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yayınları, Van, 1995.
- Darimi, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.
- Demirci, M., *Kurtubi'nin el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.
- Demirci, M., *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- Deliser, B., *Tarihsel Arka Planlı Yüzyıl Okumaları-I: Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi/Tabakatü'l-Müfessirîn Adlı Eserinin İlk Üç Tabakası*, APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research, 2023, c.VII, Sayı: 3, s. 298-329.
- Dihlevi, Şah Veliyyullah, *el-Fevzu'l-kebir fi usûli't tefsir*, Karaçi, Mektebetü'l-Büşra, 1431/2010; *el-Fevzü'l-Kebir*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul, Çağrı Yay, 1980.
- Dihlevi, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, Beyrut, Daru'l-Cil, 1426/2005; Trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Dumlu, Ö., *Kur'an Tefsirinde Yöntem*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1998.
- Dumlu, Ö., *Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri Halk İçin mi Yazıldı? Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006)*, 2007, c. I, s. 159-168.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.
- Emiroğlu, İ., *Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu'nun Mantıksal Açidan Değer(lendirilmes)i*, Felsefe Dünyası, 2008, Sayı: 48, s.13-26.
- Enver, B., *Ömer Nasuhi Bilmen'in Vahiy Anlayışı (Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri Bağlamında)*, Akif: Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2023, c.LIII, Sayı: 2.
- Eren, M. F., *Ömer Nasuhi Bilmen'in kelâm düşüncesinde yenilik*, Yl. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- Eroğlu, A., *Ömer Nasuhi Bilmen'e Göre İdeal Bir Tefsir Nasıl Olmalıdır? Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu (26-28 Haziran 2006)*, 2007, c.I, s. 153-157.
- Firuzabadi, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed, *el-Kamusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1407/1987.
- Güzelyazıcı, A. Ş., *Büyük Kaybımız 'Ömer Nasuhi Bilmen', Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1971, c.X, Sayı: 112-113.

- Günay, B., *Ömer Nasuhi Bilmen ve Tefsîri*, Yl. Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2001.
- Işık, A., *Ehl-i Halden İlmihale Bir Ömür: Ömer Nasuhi Bilmen*, İstanbul, Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Işık, A., *İstanbul'un 2. Müftüsü: Ömer Nasûhi Bilmen (1883-1971), Ağa Kapısından Şeyhülislâmlığa*, İstanbul Müftülüğü, 2019.
- İbn Mace, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet, *Medresetü'l-Kudât*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları, 2003, C. 28, s.343-344.
- Kâfiyeci, M. (879/1474), *Kitâbü't-taysir fî kavâ'idî ilmi't-tafsir = et-Teysir fî kavâ'idî ilmi't-tefsir*, thk. İsmail Cerrahoğlu, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.
- Karacelil, Süleyman, *"Tefsir Usûlünün Yeterliliği" Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri Ve Tefsir Usûlü*, İlim Yayma Vakfı, Ankara, 2009.
- Karaman, H., Çağrıcı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- Kıyıcı, S., Ömer Nasuhi Bilmen (1391-1971)'in Bazı Makaleleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, C. 3, Sayı: 3.
- Köseoğlu, M., *Günümüz Tefsir Problemleri Açısından Ömer Nasuhi Bilmen Tefsirinin Tahlili*, Yl. Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2023.
- Küçük, V. E.- Hasan, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul, Türdav Yayınları, 1976.
- Muhasibi, el-Hâris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'an ve Me'ânihi=el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an*, Thk. Hüseyin Kuvvetli, İrbid. Dârü'l-Kindi- Dârü'l-Fikr, 1982/1402; el-Akl ve Fehmü'l-Kur'an: akıl ve Kur'an'ın anlaşılması, trc. Veysel Akdoğan; tsh. Ertuğrul Özalp., İstanbul, İşaret Yayınları, 2003.
- Okiç, T., *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nun Yayınları, İstanbul 1995.
- Okumuş, E., *İlmihal Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi -Ömer Nasuhi Bilmen Örneği-*, Diyanet İlmî Dergi, 2006, C. 42, Sayı: 4.
- Özcan, E., *Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971), Kur'an'a ve Tefsire Adanmış Ömürler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2022.
- Pala, A. İ., *Erzurum'un Yüzleri: Ömer Nasuhi Bilmen*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

- Peköz, E., *Hız Peygamber'in Davetine Diğer Dinî Grupların Tepkisi -Ömer Nasuhi Bilmen'in Tefsiri Özelinde-*, ASD: Akademik Siyer Dergisi, 2023, C. 4, Sayı: 7, s. 63-75.
- Pişgin, Y., “Kur'an'ın Tercümesi Meselesine Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun Bakışı”, *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, C. 6, 2019.
- Pişgin, Y., *Mütekaddim Dönemde Ulumu'l-Kur'an*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 26, 2017.
- Salih, S., *Mebahis fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1977; Kur'an İlimleri, Trc. Sait Şimşek. Konya, Hibaş Yayınları, ts..
- Sapanca, C., *Osmanlılarda Tefsir Usûlü Çalışmaları*, Yl. Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Suyutî, C., *el-İtkan fi Ulumu'l-Kur'an*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2010.
- Suyutî, *Kur'an İlimleri Ansiklopedisi*, Trc. Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987.
- Suyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1422/2002.
- Suyûtî, *Merasidü'l-metalî' fî tenasübi'l-mekati' ve'l-metalî'*, thk. Muhammed b. Ömer b. Salim Bâ Zemûl, Mekke, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2002/1423.
- Solmaz, Y., *Tefsîrin Oluşumunda Ulûmü'l-Kur'ân'ın Yeri Medârikü't-Tenzîl ve Safvetü't-Tefâsîr Örneği*, Yl. Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.
- Teber, H., *Tefsir İlminin Çınarlarından Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu: Hayatı, Kişiliği ve İlmi Çalışmaları*, Tefsir Araştırmaları Dergisi, 2019, C. 3, Sayı: 2.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Turgut, A., *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayını, İstanbul, 1991.
- Vakkasoğlu, V., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri*, Cihan Yay., İstanbul, 1987.
- Yaran, R., “Ömer Nasuhi Bilmen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, H., *Osmanlı Devleti ve İslamiyet*, İstanbul, İz yayıncılık, 1991.
- Yeni, A., *Tefsir Usûlüne Dair Yazılmış Eserlerin Analitik İncelenmesi*, Yl. Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2020.
- Yıldırım, A., *Muhâsibî, Kâfiyeci ve Subhî Sâlih Örneğinde Tefsir Usûlü ve İçeriği*, Doktora Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021.
- Yıldırım, C., *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir 1986.
- Yılmaz, Z., *Tefsir Usûlü Alanında Telif Edilmiş Türkçe Eserler Üzerine Bir Değerlendirme*, Yl. Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2013.

Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, 1410/1990.

ez-Zürkanî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhîlu'l-İrfan Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul, Beka Yayıncılık, 2015, C. 1.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/harf-devrimi/> (Erişim Tarihi: 14.03.2024).

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Emine Esra AKALIN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Boyabat İmam-Hatip Lisesi
Lisans Diploması	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yabancı Dil / Diller	Arapça
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	DİB Kuran Kursu Öğreticiliği, 1999-2013 MEB Öğretmen, 2013-devam ediyor

